

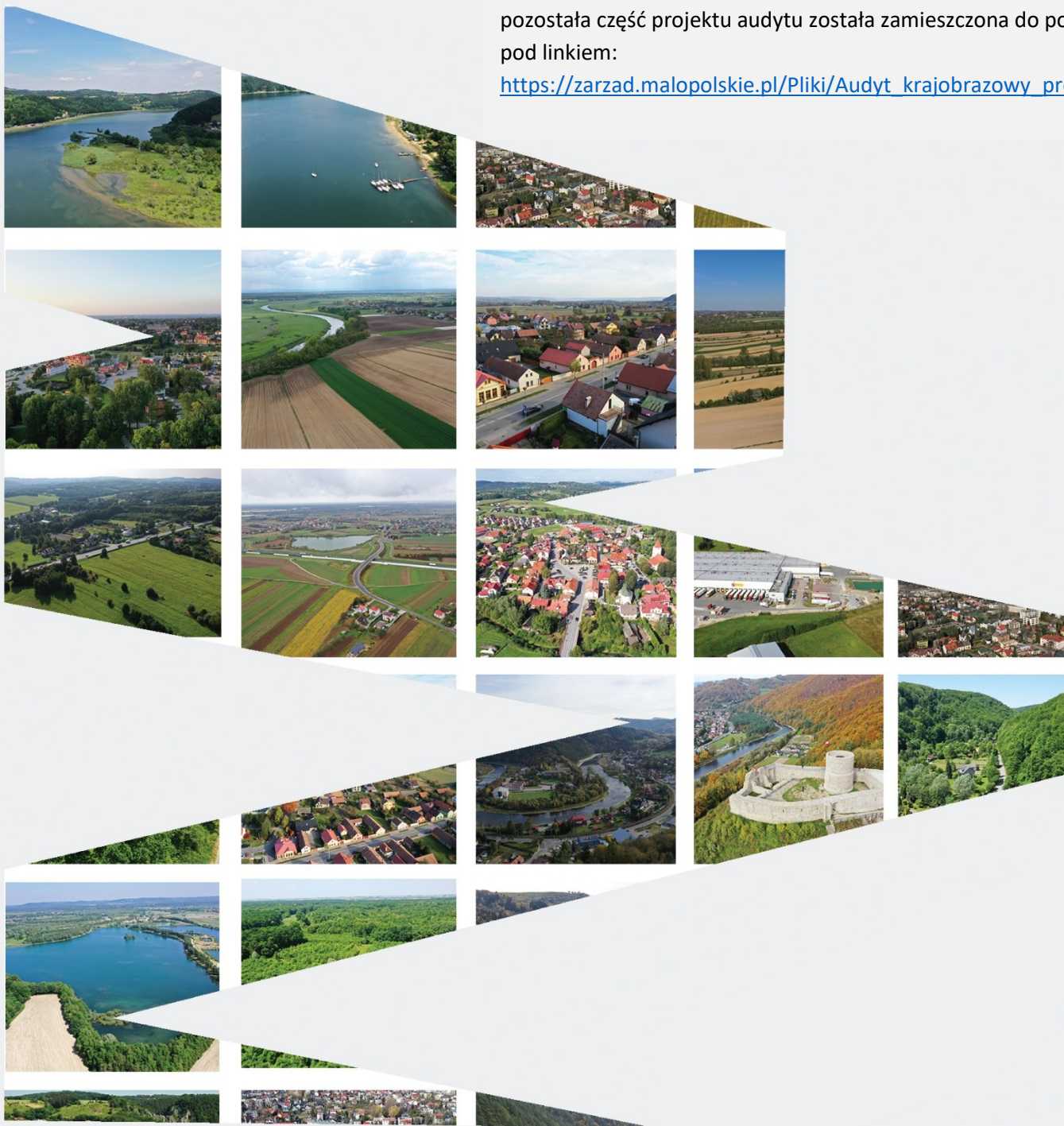
Załącznik nr 2.

do uchwały ZWM nr 1598/24

z dnia 30 lipca 2024 roku

pozostała część projektu audytu została zamieszczona do pobrania
pod linkiem:

https://zarzad.malopolskie.pl/Pliki/Audyt_krajobrazowy_projekt_II.7z

AUDYT KRAJOBRAZOWY WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

Słowo wstępne

Opracowanie i uchwalenie audytu jest ustawowym obowiązkiem samorządu województwa, wynikającym z wejścia w życie w 2015 r. przepisów tzw. „ustawy krajobrazowej”¹.

Ważność problemów związanych ze zmianami jakie zachodzą w przestrzeni jest o tyle istotna, że w ostatnich dekadach dokonywały się one bardzo szybko, na wielką skalę i przy niewystarczających regulacjach prawnych. Dzięki sprzyjającym okolicznościom rozwinął się, niespotykany wcześniej ruch budowlany zarówno w miastach jak i w terenach wiejskich. Powstały nowe drogi, infrastruktura techniczna, pojawiło się wiele inwestycji świadczących o dynamicznym rozwoju gospodarczym oraz w sferze prywatnej i publicznej. W ten sposób nadrabiane były skumulowane przez dziesięciolecia zaległości, głównie w zakresie infrastrukturalnym. Z czasem zmieniały się też ulice, place, rynki, parki, pojawiły się nowe tereny rekreacyjne i sportowe. Aktywizowały się też lokalne samorządy i społeczności.

Realizacja pojedynczych inwestycji zarówno prywatnych jak i publicznych składa się na stan, jakość i fizjonomię szerszej, wspólnej przestrzeni. Indywidualnie podejmowane działania zmieniają (na ogół trwale) krajobrazy miast i wsi, świadcząc o naszej kulturze, priorytetach i zdolnościach do zarządzania procesami rozwoju. **Sporządzenie audytu jest okazją do postawienia wielu ważnych pytań, m.in.: co z naszej tradycji i historii – wraz z tymi zmianami – zachowujemy a co tracimy? Jak dbamy o przyrodę i środowisko? Czy to, co tworzymy, będzie dobrze służyło następnym pokoleniom? Czy potrafimy w naszych działaniach spojrzeć szerzej na otaczającą przestrzeń, zauważyć otoczenie, charakter miejsca, sąsiedztwo?**

Dbałość o krajobraz to nie tylko problem estetyczny. Nie można jej ograniczać jedynie do piękna pejzaży i widoków, które budzą zachwyt turystów, artystów, fotografów. Nie jest ona też ograniczona do miejsc wyjątkowych. Dotyczy wszystkich krajobrazów, nie wyłączając obszarów codziennego życia i funkcjonowania człowieka. Nie jest bowiem obojętne w jakim środowisku mieszkamy, pracujemy, odpoczywamy; czy jest to przestrzeń bezpieczna, dobrze zorganizowana, przyjazna i estetyczna, czy byle jaka, chaotyczna lub zniszczona. Oczywiście jest, że każdy z nas będzie nieco inaczej i subiektywnie ją odczytywać, co innego dostrzegać i inaczej oceniać. Ale każdy człowiek niejako intuicyjnie docenia urodę, harmonię i atrakcyjność tych krajobrazów, w których żyje na co dzień i które mamy okazję oglądać lub zwiedzać w naszym regionie.

Wszyscy chcemy, aby Małopolska była pięknym i atrakcyjnym regionem. Dlatego warto zastanowić się, co można zrobić, żeby nie zmarnować tego co najcenniejsze. Jak dbać o przestrzeń, żeby rozwijała się

¹ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu; Dz. U. 2015 r. poz. 774, 1688

harmonijnie, aby spełniała potrzeby mieszkańców, zachowując walory krajobrazów i tworząc nowe trwałe wartości. Tak, aby przekazane przyszłym pokoleniom dziedzictwo, było świadectwem współczesnej odpowiedzialności, kultury i utrwalało tożsamość regionu.

Temu między innymi ma służyć audyt krajobrazowy. Każdy z wyodrębnionych krajobrazów posiada pakiet zawierający charakterystykę, opis cech geograficznych oraz wartości przyrodniczych i kulturowych. Te, w których spełnione są określone przepisami Rozporządzenia kryteria i zostały zakwalifikowane jako **krajobrazy priorytetowe**, posiadają również sformułowane **rekomendacje**. Jest to rodzaj zaleceń i wytycznych, które pokazują co należałoby i co można zrobić, aby utrzymać tę rangę. Innymi słowy, rekomendacje są rodzajem drogowskazu, pokazującego w jaki sposób powinna być zagospodarowana przestrzeń, aby nie zniszczyć i nie utracić jej unikalnych wartości oraz jak tworzyć jej nowy, przyszły harmonijny i uporządkowany kształt, jednocześnie nie hamując rozwoju.

Wyniki audytu będą wykorzystywane przede wszystkim przy formułowaniu ustaleń planów miejscowych, sporządzanych w obszarach krajobrazów priorytetowych oraz przy konstruowaniu ustaleń planów ochrony parków krajobrazowych i parków narodowych. Ale mogą być też inspiracją dla innych przedsięwzięć i inicjatyw podejmowanych na rzecz ochrony i planowania krajobrazów, zachowania ich szczególnych wartości kulturowych i przyrodniczych.

Sporządzenie audytów w jednym czasie przez wszystkie województwa będzie też kompleksowym spojrzeniem na całość zasobów krajobrazowych w Polsce. Jednolita w skali kraju ocena według ściśle określonych reguł pozwoli uzyskać obiektywną ich klasyfikację i dostarczyć porównywalnych wyników ocen.

Niezależnie od roli, jaką audytowi przypisał ustawodawca, dokument ten pozwala też odkryć wyjątkowość mniej znanych miejsc i docenić w pozornie zwyczajnych krajobrazach nowe wartości. Skłania też do spojrzenia na otaczający nas krajobraz w nowy sposób, jako na wspólne dobro, za które każdy z nas ponosi odpowiedzialność.

Łukasz Smółka

Marszałek Województwa Małopolskiego

Opracowanie audytu krajobrazowego:

Departament Rozwoju Regionu

Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego

Dyrektor:

Anna Mlost

Zespół autorski w składzie:

Magdalena Jaśkiewicz

Barbara Matuszek

Joanna Pabian

Halina Pawlak

Sławomir Piróg

Janusz Sepioł (udział w pracach do października 2021 r.)

Miłosz Zankowski

Spis treści

A.1 CZĘŚĆ WPROWADZAJĄCA	9
A.1.1 Wstęp i zawartość dokumentu.....	9
A.1.2 Podstawa prawna opracowania audytu krajobrazowego	10
A.1.3 Po co sporządzamy audyt krajobrazowy	11
A.2 CZĘŚĆ OGÓLNA.....	15
A.2.1 Metodyka opracowania	15
A.2.2 Identyfikacja krajobrazów Małopolski	15
System Przyrodniczy	23
Lasy	23
Wody	24
Obszary rolnicze.....	25
System osadniczy.....	26
Miejsca unikatowe.....	29
A.2.3 Charakterystyka i ocena krajobrazów	33
Prawna ochrona przyrody	35
Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego	35
A.2.4 Krajobrazy priorytetowe	37
A.2.5 Ocena zagrożeń krajobrazów	39
A.2.6 Rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazów.....	42
Podsumowanie części ogólnej.....	54
A.3 CZĘŚĆ SZCZEGÓŁOWA	57
A.3.1 Struktura dokumentu	57
A.3.2 Identyfikacja i oznaczenie krajobrazów - część analityczna i tabelaryczna.....	60
A.3.3 Klasyfikacja krajobrazów	61
A.3.4 Charakterystyka i ocena krajobrazów	67
A.3.5 Krajobrazy priorytetowe	78
A.3.6 Ocena zagrożeń krajobrazów	108
A.3.7 Rekomendacje.....	109
A.3.8 Lokalne Formy Architektoniczne	110
Spis tabel.....	116
Spis rycin.....	117
Spis fotografii.....	118
Krajobrazy regionów Małopolski	122

WYKAZ UŻYTYCH SKRÓTÓW:

BDOT10k	– Baza Danych Obiektów Topograficznych
GUS	– Główny Urząd Statystyczny
LFA	– lokalna forma architektoniczna
OChK	– obszar chronionego krajobrazu
MPZP	– miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego
NID	– Narodowy Instytut Dziedzictwa
OSM	– Open Street Map
PK	– park krajobrazowy
PN	– park narodowy
PZPWM	– Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego
RDOŚ	– Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska
Rozporządzenie	– Rozporządzenie z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych
SUiKZPG	– Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
UMWM	– Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego
uopizp	– ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
Ustawa	– Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
WKZ	– Wojewódzki Konserwator Zabytków

A.1 CZĘŚĆ WPROWADZAJĄCA

A.1.1 Wstęp i zawartość dokumentu

Opisowa i tabelaryczna część audytu składa się z:

części wprowadzającej [ogólnej], w której wyjaśniamy podstawy prawne dokumentu, to czym jest audyt krajobrazowy, jaką pełni rolę w zarządzaniu rozwojem regionu na poziomie samorządu województwa i jakie są skutki prawne audytu;

części ogólnej [syntetycznej], która zawiera syntetyczny opis prac, najważniejsze wnioski i uzyskane wyniki, a także informacje o strukturze i zawartości dokumentu;

części szczegółowej [analitycznej], opisującej sposób przeprowadzenia badań i analiz wg metodyki, określonej w Rozporządzeniu, sposób dochodzenia do wyników oraz zestawienia tabelaryczne oraz inne informacje rozszerzające część syntetyczną.

Część graficzna audytu krajobrazowego oraz **dokumentacja** prac stanowią odrębne załączniki będące częścią tej uchwały. Złożona struktura dokumentu oraz jego obszerność powoduje, że załączniki te są dostępne w postaci elektronicznej.

Aby łatwiej pobrać dane dla wybranego obszaru przygotowany został do tego specjalny serwis mapowy w ramach Małopolskiej Infrastruktury Informacji Przestrzennej - <https://mapymalopolski.pl/>

W pracach nad audytem zostały wykorzystane:

- materiały kartograficzne z zasobów Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego;
- zbiory danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego, Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Bazy Danych Obiektów Topograficznych 10k;
- sporządzone dla potrzeb audytu eksperckie opracowania dla części przyrodniczej, kulturowej i form architektonicznych;
- zasób fotograficzny i filmowy, na który składa się ponad 35 tys. zdjęć i 150 filmów, wykonanych przez zespół autorski w trakcie prac terenowych.

Pracom nad audytem krajobrazowym towarzyszyło przygotowanie dwóch publikacji, które przybliżają problematykę sporządzanego dokumentu i wyjaśniają rolę jaką będzie spełniać. Są one też okazją do zwrócenia uwagi na zagadnienia jakości przestrzeni i kształtowania krajobrazu, nie w teorii, ale w praktyce.

[Zasoby krajobrazowe Małopolski](#) (Kraków, 2021)

[Kształtowanie krajobrazu Małopolski – założenia, priorytety, opcje](#) (Kraków, 2022)

A.1.2 Podstawa prawna opracowania audytu krajobrazowego

Genezą ustawy krajobrazowej jest ratyfikowanie przez Polskę w 2004 roku Europejskiej Konwencji Krajobrazowej². Podstawą tej międzynarodowej umowy jest przekonanie, że otaczające nas krajobrazy są „podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego”, które należy kształtować tak, aby ich uroda, harmonia i ład mogły być udziałem następnych pokoleń, aby gospodarowanie nimi nie degradowało środowiska. To również przekonanie, że krajobrazy, w którym żyjemy przyczyniają się do budowania tożsamości i dobrobytu lokalnych społeczności. Postanowienia Konwencji dotyczą całego terytorium państw – stron umowy, wszystkich bez wyjątku krajobrazów: wiejskich i miejskich, tych uznanych za piękne i wartościowe, ale również tych pospolitych lub zdegradowanych.

Polska jako sygnatariusz Konwencji przyjęła na siebie zobowiązanie prowadzenia świadomej polityki krajobrazowej, polegającej na:

- podnoszeniu świadomości społeczeństwa i edukacji w zakresie znaczenia wartości krajobrazów i ich roli w rozwoju;
- zidentyfikowaniu i charakterystyce swoich własnych krajobrazów, analizie sił i presji jakim są poddane i na tym tle dokonaniu oceny ich wartości;
- określeniu – w konsultacjach ze społeczeństwem - celów polityki krajobrazowej;
- wprowadzeniu w życie postanowień polityki krajobrazowej za pomocą odpowiednich instrumentów;
- międzynarodowej współpracy i wymianie doświadczeń w dziedzinie kształtowania krajobrazów.

Dziesięć lat po ratyfikowaniu Konwencji, w ramach realizacji podjętych zobowiązań i po wielu debatach, w polskim systemie prawnym pojawiła „Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu”, czyli tzw. „ustawa krajobrazowa”. W świetle jej postanowień formalną podstawę prawną sporządzenia audytu krajobrazowego tworzą dwa akty:

- **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu**³, w której dodany art. 38a i 38b określa zakres i procedurę sporządzenia audytu krajobrazowego (zwana dalej Ustawą);
- **Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych**⁴, (zwane dalej Rozporządzeniem), które jest aktem wykonawczym do ustawy, określającym szczegółowo zakres i sposób sporządzenia audytu krajobrazowego.

Na podstawie powyższych przepisów Zarząd Województwa Małopolskiego obwieszczeniem w dniu 14 maja 2019 roku zawiadomił o przystąpieniu do sporządzenia projektu audytu krajobrazowego województwa małopolskiego. Odpowiedzialnym za przygotowanie projektu audytu został wyznaczony Departament Rozwoju Regionu w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Małopolskiego.

² Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r.; ratyfikowana przez Polskę dnia 24 czerwca 2004 r.; Dz. U. 2004 r. Nr 14 poz. 98

³ Dz. U. z 2023 r. poz. 977

⁴ Dz.U. z 2019 r., poz. 394; zm.: z dnia 27 października 2022 r.; Dz.U. 2022 poz. 2308

A.1.3 Po co sporządzamy audyt krajobrazowy

Podstawowym celem wspomnianych wyżej zmian w ustawodawstwie było stworzenie podstaw prawnych umożliwiających skuteczniejsze niż dotąd przeciwdziałanie niekorzystnym zmianom krajobrazów oraz zwiększenie faktycznych możliwości ochrony i kształtowania walorów tych krajobrazów, które uznane zostały za wyjątkowo ważne (priorytetowe).

Do czasu uchwalenia ustawy krajobrazowej prawne regulacje dotyczące kształtowania krajobrazu były w polskim prawodawstwie rozdzielone pomiędzy przepisy o ochronie przyrody i zabytków. W kolejnych ustawach o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, na mocy których dokonują się faktyczne zmiany w krajobrazie, wymagania dotyczące uwzględniania i ochrony walorów krajobrazowych były obecne od dawna, ale nigdy nie zostały wystarczająco zdefiniowane. Podstawą wszelkich działań w przestrzeni, miały być ład przestrzenny i zrównoważony rozwój.

Ustawa krajobrazowa jest istotnym zwrotem w dotychczasowej polityce ochrony przyrodniczego i kulturowego dziedzictwa Polski. Polega on na tym, że po pierwsze: potwierdza ponadlokalną rangę dobra, jakim jest krajobraz, rozumiany jako wieloelementowa powiązana całość; po drugie: dokument integruje ochronę i planowanie krajobrazu z prawną ochroną przyrody, ochroną dóbr kultury i planowaniem przestrzennym; po trzecie: powierza samorządowi województwa współodpowiedzialność za kształtowanie krajobrazu, zobowiązując do sporządzenia audytu krajobrazowego i wyposażając w nowe kompetencje oddziaływania na kształtowanie prawa lokalnego.

Ochrona i kształtowanie krajobrazów priorytetowych staje się zatem częścią zarządzania rozwojem województwa realizowanym przez samorząd regionalny wspólnie z samorządami lokalnymi.

Już teraz Audyt Krajobrazowy dla Województwa Małopolskiego traktowany jest jako program sektorowy w przyjętej w 2020 r. Strategia „Małopolska 2030”⁵ w Obszarze „Rozwój zrównoważony terytorialnie”. W SRWM 2030 zwrócona jest też uwaga na kilka aspektów odnoszących się bezpośrednio lub pośrednio do krajobrazu, a przede wszystkim na rolę audytu krajobrazowego jako podstawy i kierunku odpowiedniej polityki ochrony i kształtowania krajobrazów.

Utrzymanie i podniesienie atrakcyjności krajobrazu Małopolski będzie stałym elementem polityki w zakresie rozwoju gospodarczego województwa. Na rzecz krajobrazu Strategia „Małopolska 2030” wymienia następujące główne kierunki działań:

- 3.2.1. Sporządzenie audytu krajobrazowego, monitorowanie zmian w zagospodarowaniu przestrzeni oraz wsparcie gmin aktywnie wdrażających polityki, plany i programy ochrony i kształtowania krajobrazu priorytetowego wyznaczonego w audycie.
- 3.2.2. Ochrona walorów widokowych wzdłuż atrakcyjnych krajobrazowo ciągów komunikacyjnych poprzez m.in. odpowiednie przepisy dotyczące reklam i wprowadzanie „obudowy dróg zielenią” lub zazielenionych ekranów czy lokalizację odpowiedniej infrastruktury związanej z punktami widokowymi.
- 3.2.3. Ochrona przestrzeni publicznych historycznych centrów miast poprzez odpowiednie regulacje dotyczące reklam, szyldów i obiektów małej architektury.
- 3.2.4. Adaptacja terenów poeksploatacyjnych i poprzemysłowych na cele gospodarcze i rekreacyjne, w tym poprzez tworzenie zbiorników wodnych o funkcji rekreacyjnej, z uwzględnieniem również aspektu przyrodniczego i dydaktycznego.
- 3.2.5. Budowa ciągów drogowych z dostosowaniem do zasad ochrony krajobrazu województwa.

⁵ Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030” Uchwała nr XXXI/422/20 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 17 grudnia 2020; <https://www.malopolska.pl>

Polityka krajobrazowa, wdrażana po uchwaleniu audytu krajobrazowego, nie będzie ograniczona jedynie do sformalizowanego stosowania przepisów uopizp czyli opiniowania i uzgadniania dokumentów planistycznych sporządzanych na poziomie lokalnym i regionalnym. Jej efektywność będzie zapewniona przede wszystkim przez spójność regionalnych dokumentów formalnych, które wypełniając strategiczne cele (zapisane aktualnie w strategii i planie zagospodarowania przestrzennego województwa, a w przyszłości w zintegrowanym planie rozwoju) będą równocześnie uwzględniały potrzebę ochrony i kształtowania krajobrazów. Ta sfera działania samorządu województwa będzie też służyła promocji regionu i popularyzowaniu wiedzy o znaczeniu jakości krajobrazu w codziennym życiu.

Czym jest (a czym nie jest) audyt krajobrazowy

Audyt krajobrazowy **nie jest** aktem prawa miejscowego i dlatego:

- nie narusza prawa własności,
- nie narusza ustaleń obowiązujących planów miejscowych i praw nabytych na ich podstawie, czyli plany te są nadal obowiązujące po uchwaleniu audytu krajobrazowego, do czasu ich ewentualnej aktualizacji.

Audyt krajobrazowy **nie jest** też prawną formą ochrony i dlatego:

- nie narusza ustaleń obowiązujących planów ochrony i planów zadań ochronnych,
- nie ustanawia nowych form ochrony lub zmian granic terenów aktualnie objętych ochroną prawną,
- nie ustanawia zakazów i nakazów.

Audyt krajobrazowy **jest**:

- ✓ dokumentem o skali regionalnej (1:50 000), czyli wnioski nie odnoszą się do pojedynczych działek,
- ✓ dokumentem o 20-letniej perspektywie czasowej,
- ✓ zbiorem informacji zawierającym charakterystykę i ocenę wszystkich krajobrazów w granicach województwa
- ✓ identyfikacją krajobrazów priorytetowych oraz określeniem występujących i potencjalnych zagrożeń dla możliwości zachowania ich wartości
- ✓ zbiorem rekomendacji wskazujących pożądane kierunki i sposoby kształtowania krajobrazów priorytetowych i tych, które chronione są prawem na mocy przepisów o ochronie przyrody lub zabytków
- ✓ wskazaniem obszarów, które są zabudowane wyróżniającą się (w skali regionalnej) lokalną formą architektoniczną.

Skutki prawne audytu

Audyt krajobrazowy ma mieszany charakter prawny⁶:

- jest dokumentem diagnostyczno – analitycznym, który wpływa na treść innych aktów pośrednio, jako zasób konieczny do uwzględnienia zawartych w nim informacji
- jest aktem kierownictwa wewnętrznego w odniesieniu do działań samorządu województwa i podmiotów jemu podległych
- w odniesieniu do samorządów lokalnych jest zbiorem norm prawnych wymagających konkretyzacji w aktach kształtujących ład przestrzenny i zrównoważony rozwój

Wyniki audytu krajobrazowego uwzględnia się w:

- planie zagospodarowania przestrzennego województwa (art. 39 ust. 3 uopizp)
- w planach ochrony parku narodowego, rezerwatu przyrody oraz parku krajobrazowego (art.20 ust.1 uop)
- planach ogólnych gmin (art. 13b ust. 5 uopizp)
- planach miejscowych, gdzie określa się obowiązkowo zasady zagospodarowania w granicach krajobrazów priorytetowych (art. 15 ust. 1 pkt. 7 uopizp)
- uchwałach określających zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń (art. 19 ust. 1b pkt 3 uozoz);

Wyniki audytu są zatem adresowane bezpośrednio do samorządów, organów im podległych oraz organów odpowiedzialnych za ochronę przyrody. Część rekomendacji będzie wymagała realizacji opierającej się na współdziałaniu i współpracy również innych organów i podmiotów oraz na wykorzystaniu różnorodnych instrumentów.

Niezależnie od wymagań ustawowych, zawarta w dokumencie baza informacji oraz wyniki audytu mogą służyć tym wszystkim, których działania mają bezpośredni lub pośredni wpływ na jakość krajobrazów, a więc: inwestorom, projektantom, lokalnym społecznościom, organizacjom pozarządowym itp.

Audyt krajobrazowy oraz towarzyszące mu publikacje mogą być też wykorzystane do budowania umiejętności postrzegania otaczających nas krajobrazów, rozumienia zmian, jakie w nich zachodzą a także do poszerzania wiedzy o znaczeniu jakości przestrzeni w codziennym życiu.

Uzgodnieniom z zarządem województwa w zakresie uwzględnienia rekomendacji i wniosków zawartych w audycie krajobrazowym podlegają:

- projekty planów ogólnych gmin (art. 13i ust. 3 pkt 5b)
- projekty mpzp (art. 17 ust. 6b tiret 8)

Sposób uzgadniania

Rekomendacje i wnioski nie rozstrzygają w sposób definitywny o sposobach zagospodarowania i nie mogą być przenoszone do dokumentów planistycznych w sposób dosłowny. Mają charakter wytycznych do przyszłych planów zagospodarowania.

Określają pożądane kierunki i sposoby kształtowania krajobrazów, wskazując jaki rodzaj zmian podkreśli ich walory i tworzyć będzie harmonijne formy zagospodarowania. Zawierają również

⁶ Ekspertyza w zakresie konsekwencji prawnych sporządzenia audytu krajobrazowego; Warszawa, listopad 2021 r.; Anna Fogel; na zlecenie Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska

wskazania jakim zmianom należy zapobiegać, ponieważ niszczą krajobraz i mogą doprowadzić do bezpowrotnej utraty jego wartości i charakteru.

Reasumując: rekomendacje są podpowiedzią dla odpowiedzialnego planowania i zarządzania zmianami w skali krajobrazowej.

Należy je transponować do treści planów zagospodarowania w taki sposób i w takim zakresie, w jakim to jest możliwe w kontekście innych uwarunkowań wynikających ze stanu faktycznego i prawnego w danym terenie oraz w zgodzie z ustawowymi wymaganiami dotyczącymi sporządzania tych planów i przepisami odrębnymi. Ocenie podlegać będzie sposób odniesienia się do treści rekomendacji, czyli sposób ich uwzględnienia (lub powody nieuwzględnienia)

Dbłość o krajobraz i sposób jego kształtowania należy traktować jako działania na rzecz trwałości wspólnego dobra i wspólnych wartości co powinno znaleźć odzwierciedlenie w ważeniu różnorodnych interesów i ocenie długofalowych skutków rozstrzygnięć podejmowanych w procedurach planistycznych. (więcej w rozdz. A.2.6 Rekomendacje ...)

A.2 CZĘŚĆ OGÓLNA

A.2.1 Metodyka opracowania

Metodyka opracowania audytu, stopień szczegółowości oraz standard zapisu dokumentu jest uregulowany przepisami Rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych⁷. Zapisy zawarte w tym akcie prawnym obejmują pięć obszarów działań (kolejnych etapów opracowania), i szczegółowo określają sposób ich realizacji:

- 1** identyfikację i klasyfikację krajobrazów na całym obszarze województwa;
- 2** charakterystykę i ocenę zidentyfikowanych krajobrazów, uwzględniając obiekty i obszary już objęte różnymi formami ochrony prawnej;
- 3** wielokryterialną selekcję krajobrazów priorytetowych wg zadanych algorytmów;
- 4** wskazanie rodzaju i skali zagrożeń dla możliwości zachowania wartości krajobrazów priorytetowych;
- 5** sformułowanie wniosków i rekomendacji dotyczących kształtowania i ochrony krajobrazów priorytetowych, w tym również wskazanie w ich obrębie obszarów zabudowanych lokalnymi formami architektonicznymi.

Kluczowym wynikiem audytu jest wskazanie w granicach województwa krajobrazów priorytetowych. Dla nich oraz dla krajobrazów objętych prawną ochroną przyrodniczą lub kulturową sformułowane są rekomendacje i wnioski.

A.2.2 Identyfikacja krajobrazów Małopolski

1

Pierwszy etap prac, polegał na identyfikacji i klasyfikacji krajobrazów na podstawie szczegółowych analiz, dotyczących:

- 1.1** położenia województwa w jednostkach fizycznogeograficznych,⁸
- 1.2** typologii rzeźby terenów,
- 1.3** szczegółowych analiz pokrycia i użytkowania terenów.

Położenie województwa w jednostkach fizycznogeograficznych

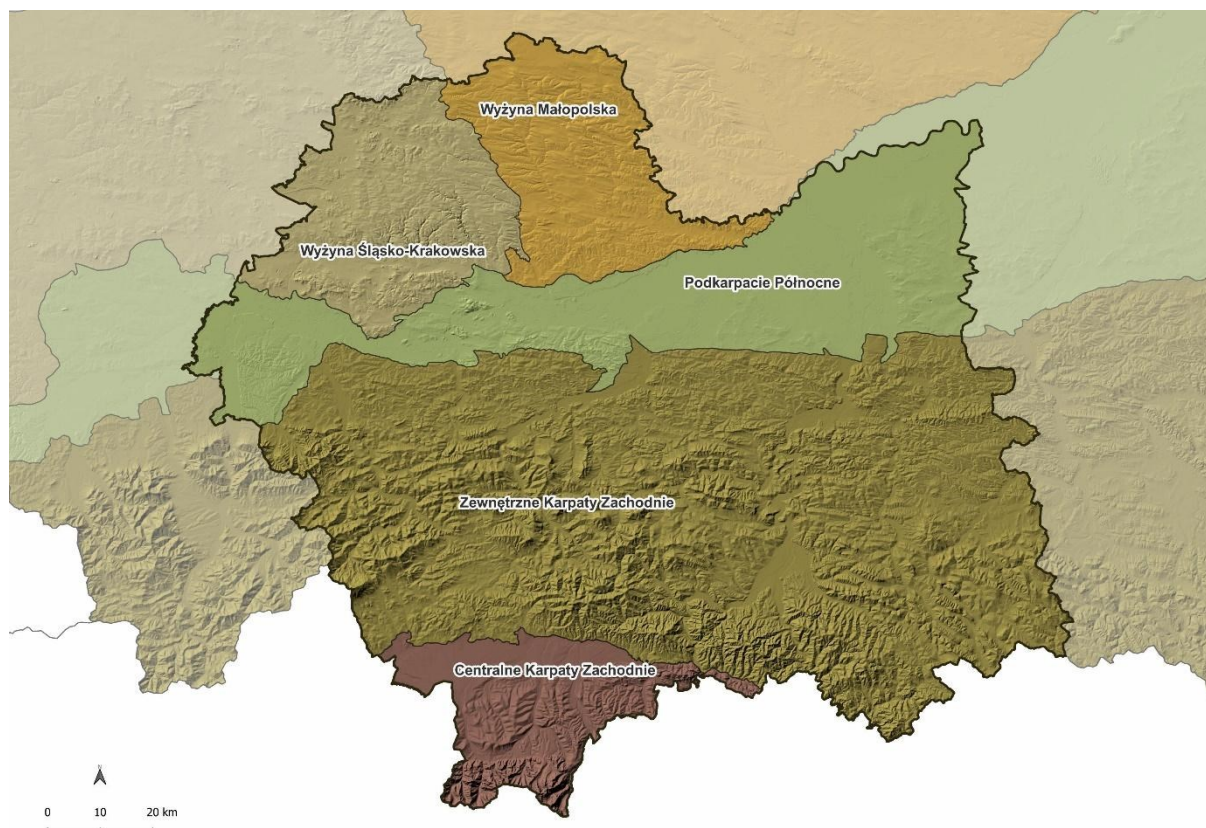
1.1

Województwo małopolskie znajduje się w granicach dwóch z siedmiu prowincji położonych w granicach Polski: Prowincji Zachodniokarpackiej (51) oraz Prowincji Wyżyny Polskie (34). W ramach prowincji Zachodniokarpackiej wyodrębniony jest podział na podprowincje: Północne Podkarpacie (512), Zewnętrzne Karpaty Zachodnie (513), Centralne Karpaty Zachodnie (514). W prowincji Wyżyny

⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych; Dz. U. 2019 poz. 394; zm. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 19 października 2022 r.; Dz. U. 2022 poz. 2308

⁸ Mezoregiony wg: Kondracki J., Geografia fizyczna Polski, wydanie IV, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980.

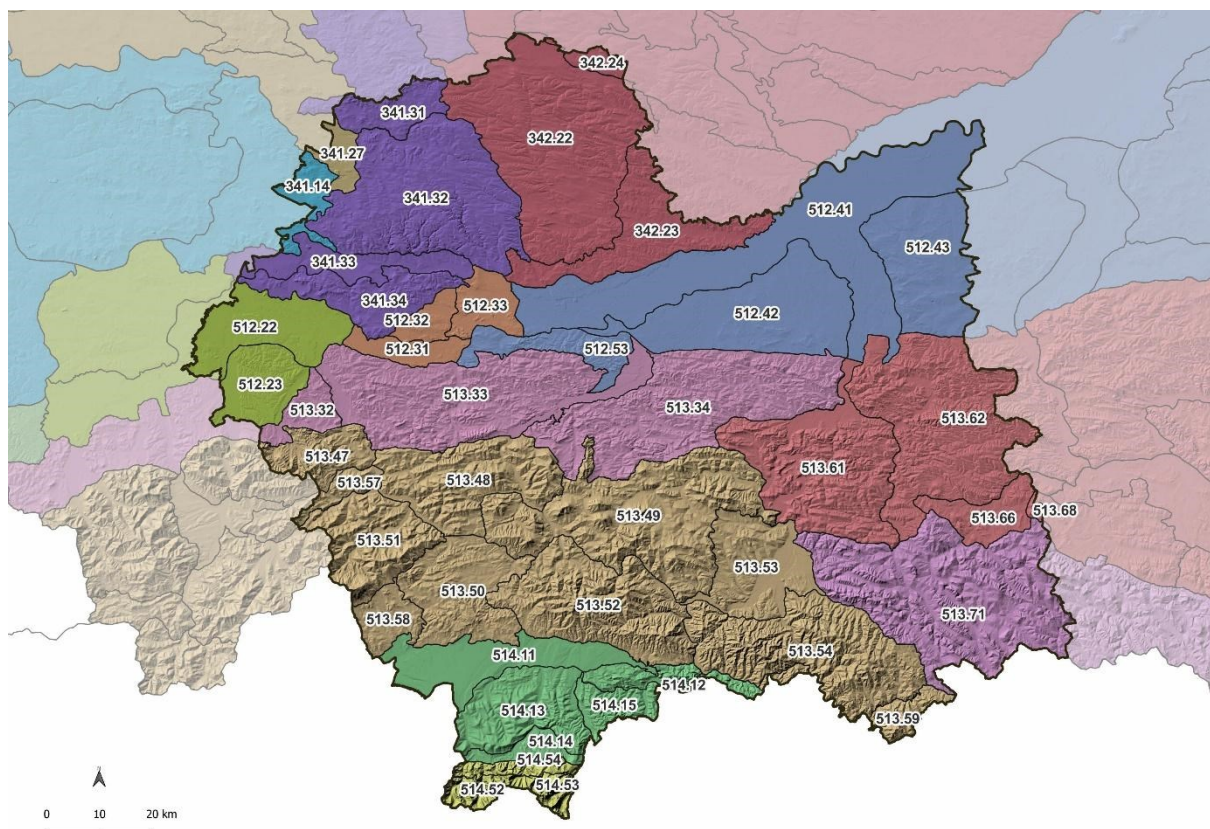
Polskie na terenie Małopolski wyróżnia się podprowincje: Wyżynę Śląsko-Krakowską (341) i Wyżynę Małopolską (342).

Ryc. 1. Małopolska na tle podprowincji

Zróżnicowanie czynników geologiczno-geomorfologicznych i klimatycznych powoduje, że w regionalizacji fizycznogeograficznej wydzielono kolejne jednostki, a więc 13 makroregionów i 46 mezoregionów. Tak prowadzona taksonomia ujawnia duże zróżnicowanie geomorfologiczne i fizjograficzne Małopolski, wyraźnie wyróżniające ją na tle innych województw (jedynie województwo dolnośląskie posiada więcej). Syntetyczny opis poszczególnych mezoregionów zawiera trzecia część niniejszego dokumentu.

Większość obszaru województwa (ok. 60%) ma charakter górski i wyżynny. Prawie 1/3 powierzchni województwa położona jest powyżej 500 m n.p.m., a tylko około 9% poniżej 200 m n.p.m. Rozpiętość wysokościowa jest duża, wynosi około 2300 m, od 158 m n.p.m. (Wisła koło Słupca) do 2499 m n.p.m. (Rysy w Tatrach). Takie położenie skutkuje m. in. występowaniem w obszarze Małopolski trzech regionów klimatycznych: klimatu górskiego i podgórskiego (Karpaty i Pogórze Karpackie), klimatu podgórskiego nizin i kotlin (dolina Wisły wraz z dorzeczem rzek górskich i jej dopływów), klimatu wyżyn środkowych (Wyżyna Śląsko-Krakowska i Wyżyna Małopolska).

Ryc. 2. Mezoregiony fizycznogeograficzne występujące w Małopolsce na tle makroregionów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Solon J. i in., 2018, *Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data*, „Geographia Polonica”, vol. 91, iss. 2, s.143-170; geoserwis.gdos.gov.pl, geoportal.gov.pl

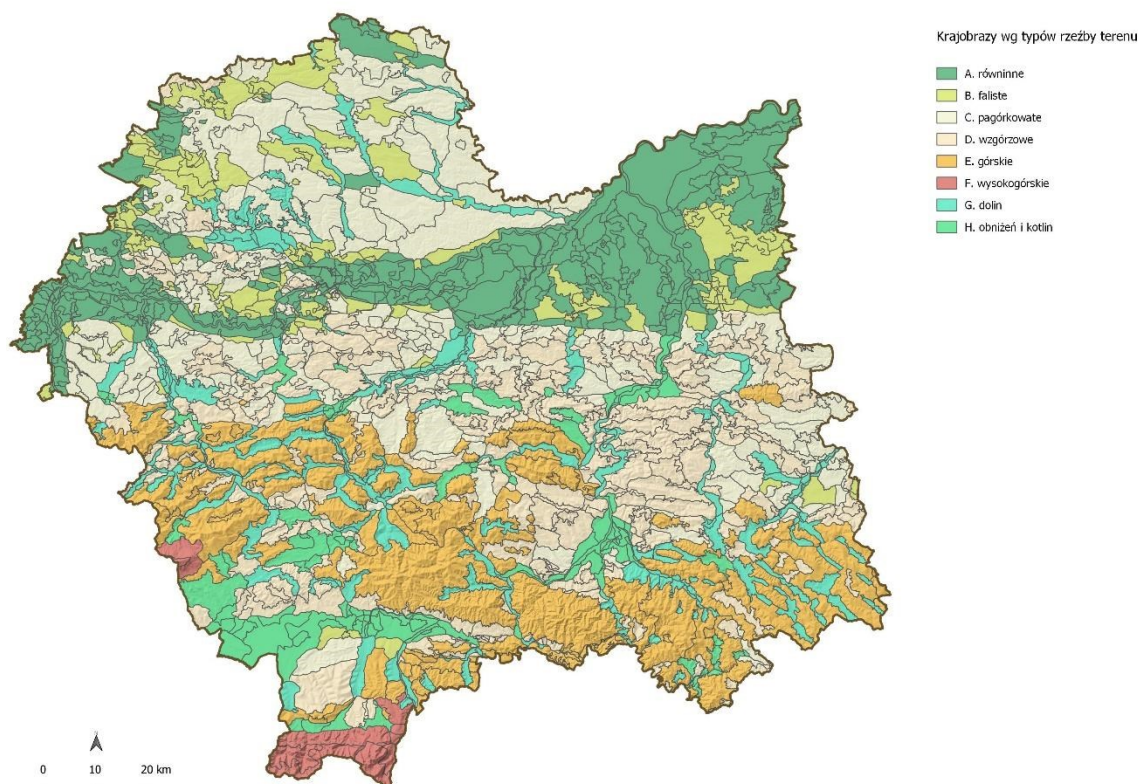
Rzeźba

1.2

Położenie w jednostkach geograficznych wynika też ze zróżnicowanej rzeźby terenu: od wysokogórskiej, polodowcowej Tatr Wysokich, przez górska polodowcowo-krasową Tatr Zachodnich, średniogórska beskidzką, pogórska i wyżynną krasową, aż po niziną Kotlin Podkarpackich i Niziny Nadwiślańskiej.

Na obszarze Małopolski wystąpiły wszystkie (8 wymienionych w Rozporządzeniu) rodzaje klasyfikacji krajobrazów ze względu na rzeźbę terenu.

Powierzchniowo dominującą w krajobrazach jest rzeźba pagórkowata - 22% powierzchni. Występuje głównie w północnej i środkowej części województwa. Krajobrazy o typie rzeźby wzgórzowej i górskiej zajmują łącznie 37% powierzchni województwa i spotykane są w części środkowej i południowej regionu. Charakterystycznym dla województwa typem rzeźby jest występowanie gór o wysokościach bezwzględnych powyżej 1500 m n.p.m. Pomimo, że Małopolska uznawana jest za województwo o dominującym występowaniu rzeźby wyżynnej i górskiej, to nie brak obszarów, gdzie przeważającą rzeźbą w krajobrazie jest ta o charakterze równinny (prawie 17%). Jej występowanie to przede wszystkim część środkowa i północna województwa, zwłaszcza wzdłuż Doliny Górnej Wisły i Niziny Nadwiślańskiej.

Ryc. 3. Krajobrazy wg typów rzeźby terenu

Tab. 1. Krajobrazy Małopolski w zależności od typu rzeźby

Typ rzeźby		Liczba krajobrazów	Powierzchnia (ha)	Powierzchnia (%)
A	równinne	390	254 477	16,76
B	faliste	181	116 197	7,65
C	pagórkowate	328	335 493	22,10
D	wzgórzowe	332	277 112	18,25
E	górskie	128	283 305	18,66
F	wysokogórskie	10	25 018	1,65
G	dolin	221	137 134	9,03
H	obniżeń i kotlin	122	89 622	5,90
ogółem		1712	1 518 359	100,00%

Źródło: opracowanie własne

Przykłady typów krajobrazów:

Fot. 1. Dolina Wisły - okolice Morska, gm. Koszyce - (typ A - równinny)

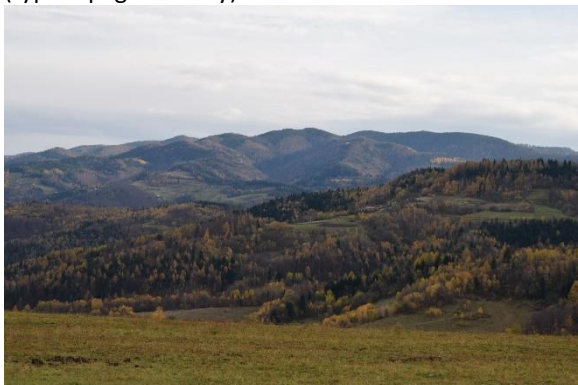
Fot. 2. Faliste pola w gminie Jerzmanowice-Przeclinia (typ. B)

Fot. 3. Widok ze wzgórza w Wilkowisku (gm. Jodłownik) - (typ C - pagórkowaty)

Fot. 4. Krajobraz wzgórz w gminie Alwernia (typ D – wzgórzowy)

Fot. 5. Widoki na Beskid Sądecki – (typ E - górski)

Fot. 6. Widok na Tatry - okolice Czerwienego - (typ F - wysokogórski)

Fot. 7. Widok na dolinę Szreniawy – (typ. G - dolin)

Fot. 8. Widok na Dunajec z ruin zamku w Melsztynie – (typ. H – obniżen i kotlin)

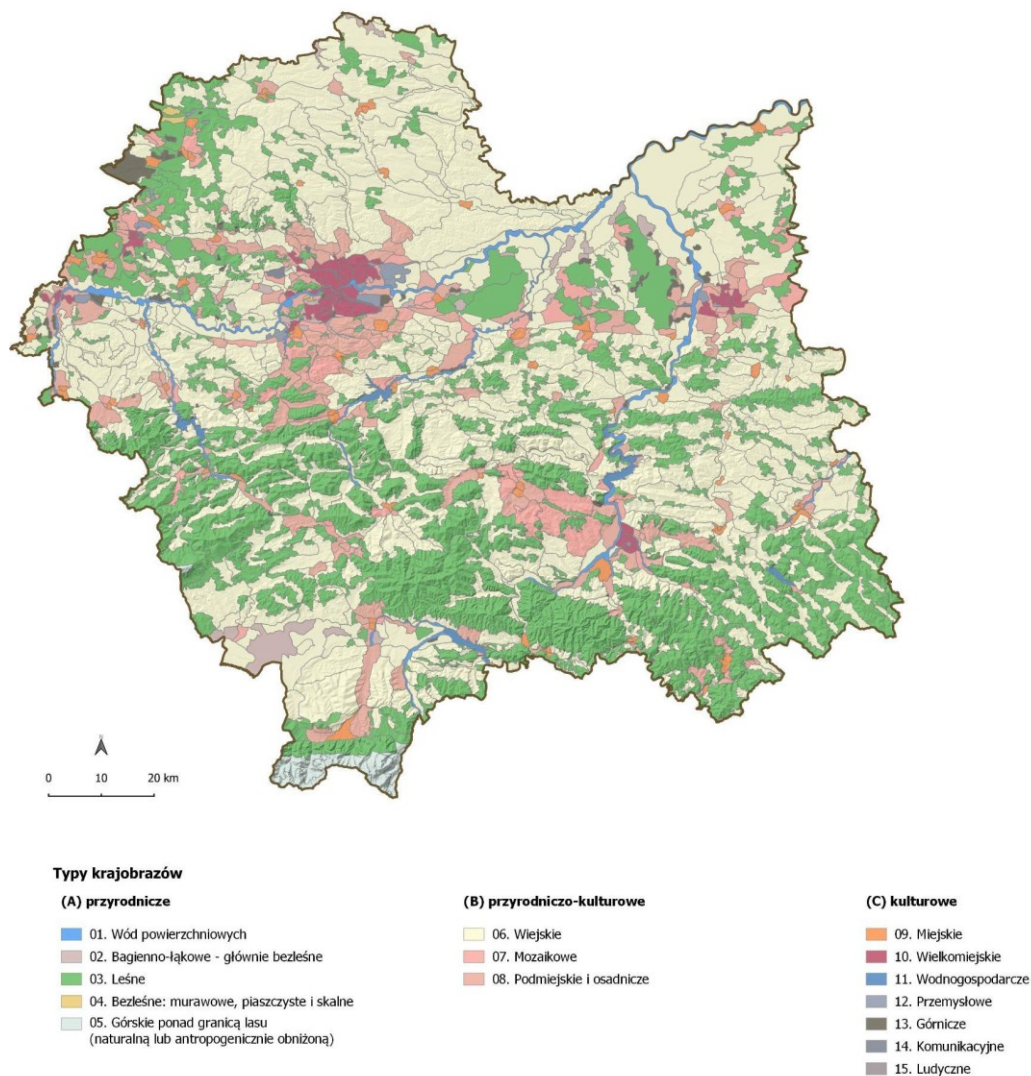
Klasyfikacja terenu na tym etapie była przeprowadzona w oparciu o trzy główne grupy krajobrazów:

- A. przyrodnicze,
- B. przyrodniczo-kulturowe,
- C. kulturowe.

W ramach tych grup przepisy Rozporządzenia systematyzują podział na 15 typów i 52 podtypy krajobrazów.

Krajobrazy zostały poddane analizom odnoszącym się do stopnia i rodzaju ich antropogenicznego przekształcenia, dominacji określonych funkcji i form pokrycia terenów oraz tła krajobrazowego jego struktury i intensywności zagospodarowania. Analizy były przeprowadzone w zakresie i skali odpowiadającej metodyce audytu, a ich celem było przyporządkowanie wydzielonych krajobrazów do odpowiednich typów i podtypów.

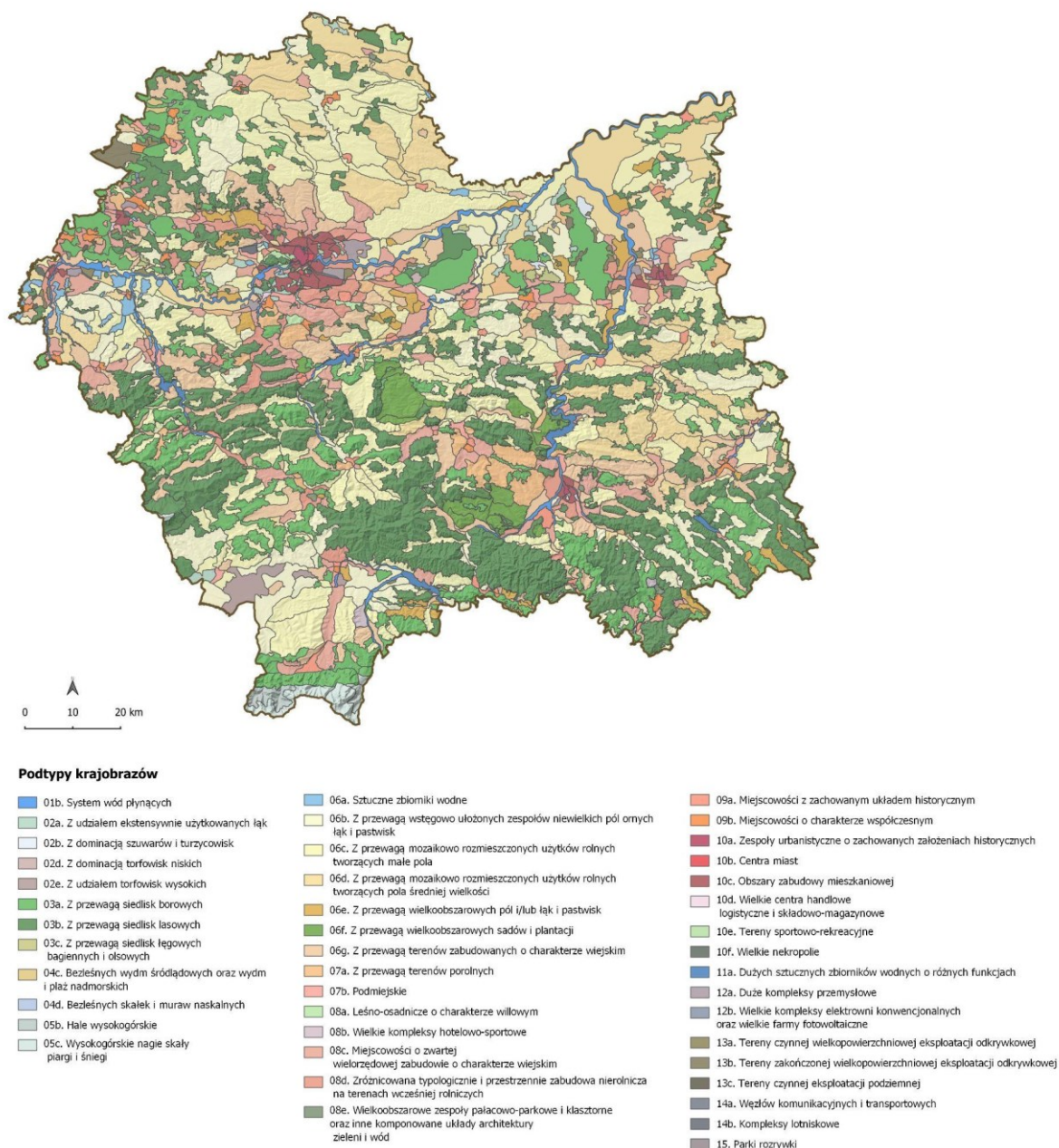
Dominują krajobrazy z grupy przyrodniczo-kulturowej (grupa B), a więc ukształtowane dzięki równoczesnemu występowaniu procesów naturalnych oraz osadniczej i gospodarczej działalności człowieka zaznaczającej się w pokryciu terenu i strukturze przestrzennej. Wyszczególniono prawie tysiąc takich krajobrazów, zajmujących 62% powierzchni województwa. Ponad 27% liczby wydzielonych krajobrazów to grupa krajobrazów przyrodniczych (A), z przewagą procesów naturalnych, a ich powierzchnia wynosi 34% powierzchni województwa. Znaczącą liczbę - prawie 250 - stanowią krajobrazy, w których struktura i funkcja zostały w pełni ukształtowane przez człowieka (grupa krajobrazów kulturowych - C). Krajobrazy te stanowią 4% powierzchni województwa.

Ryc. 4. Typy krajobrazów ze względu na pokrycie i użytkowanie terenów

Ostatecznie w granicach województwa małopolskiego wydzielono 1712 krajobrazów, wpisujących się we wszystkie 15 typów i aż w 43 z 52 podtypów krajobrazów.

Szczegółowe zestawienie typów i podtypów krajobrazów z podziałem na krajobrazy priorytetowe oraz znajdujące się w obszarach chronionych przedstawia Tab. 8 znajdująca się w rozdziale A.3.5.

Ryc. 5. Podtypy krajobrazów występujące w Małopolsce

Systematyka typologiczna krajobrazów, potwierdzona pracami terenowymi, ukazuje jak bardzo ich fizjonomia wynika z położenia w regionach geograficznych i wynikających stąd specyficznych warunków geomorfologicznych i fizjograficznych. Jednocześnie rodzaj przekształceń krajobrazów jest mocno osadzony w uwarunkowaniach historycznych, rozwoju gospodarczym, kształtującym procesy kolejnych faz rozwoju regionu. Splot tych uwarunkowań jest źródłem bardzo dużej różnorodności i przenikania się krajobrazów kulturowych i przyrodniczych w całej Małopolsce.

Najważniejsze elementy, charakteryzujące krajobraz Małopolski stanowiące jego tło:

System Przyrodniczy

Lasy

W krajobrazie województwa bardzo duże znaczenie mają lasy, chociaż lesistość województwa jest mniejsza niż średnia kraju (w 2021 roku 29,6% - Polska, 28,6% - Małopolska). Zróżnicowanie gleb i warunków klimatycznych wpływa na bardzo duże urozmaicenie siedlisk leśnych: od borowych nizinnych, poprzez siedliska wyżynne, lasy górskie regla dolnego, aż po bory wysokogórskie regla górnego. W strukturze gatunkowej lasów dominują drzewostany iglaste – ponad 63% powierzchni lasów (2021 r.). Wśród nich największy udział mają drzewostany jodłowe (46% lasów iglastych), których występowanie jest najbardziej charakterystyczne dla lasów Małopolski (ponad 40% polskich drzewostanów jodłowych występuje właśnie tutaj). W lasach liściastych dominującym gatunkiem jest buk – prawie 50% drzewostanu liściastego województwa.

Ponad 25% obszarów zalesionych stanowią lasy starsze niż 80 lat, a 24 % to lasy w wieku 61-80 lat. Na niewielkich obszarach, szczególnie w granicach parków narodowych, istnieją jeszcze fragmenty lasów pierwotnych, dawnej puszczy karpackiej. Część z nich objęta jest ochroną rezerwatową.

Duży wpływ na układ rozmieszczenia lasów w Małopolsce ma rzeźba terenu, ale także inne czynniki, np. przydatność do celów rolniczych czy struktura osadnicza i związane z nią procesy urbanizacji. W północnej i północno-wschodniej części województwa warunki glebowe i klimatyczne sprzyjają rolnictwu, przez co lasy stanowią stosunkowo niewielkie enklawy. Wyjątkiem są równinne lasy Puszczy Niepołomickiej, lasy w okolicy miejscowości Rudy-Rysie i duży obszar Lasów Radłowskich – razem tworzące równoleżnikowy szeroki, ale nieciągły, pas wśród obszarów rolniczych.

Na północnym zachodzie od rejonu Klucze-Olkusz przez Chrzanów, Alwernię, Krzeszowice niemalże po Kraków ciągnie się kolejny pas lasów. Nie jest on jednak tak zwarty i jednorodny – w północnej części przeważają niskie i rozległe pagórki o piaszczystym podłożu pokryte lasami iglastymi. To w tym rejonie znajduje się Pustynia Błędowska. Im bardziej na wschód rzeźba krajobrazu zmienia się, dynamizuje, pojawiają się głębokie doliny Wyżyny Olkuskiej (w tym Ojcowski Park Narodowy) i wzgórza Garbu Tenczyńskiego z rosnącym udziałem lasów mieszanych i liściastych. Tutaj wpływ na układ lasów ma także presja osadnicza i liczne ciągi komunikacyjne.

Kolejną dużą grupę lasów w środkowej części Małopolski stanowią lasy Pogórzy, szczególnie Ciężkowicko – Rożnowskiego i dalej Pasma Brzanki, w kierunku województwa podkarpackiego. Krajobraz wzgórzowy przeplata się tu z dolinami rzek, potoków, zadrzewionymi wąwozami i niewielkimi, ale licznymi polami uprawnymi oraz systemem osadniczym niewielkich wsi i miast. Tworzy to urozmaicony i widokowy krajobraz objęty ochroną prawną – parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu.

Największe obszary zwartych lasów znajdują się na południu województwa, w obszarach górskich. Tworzą one pas przebiegający od Beskidu Małego przy granicy z województwem śląskim i Babiej Góry przez Gorce, Beskid Wyspowy po Beskid Sądecki i Niski, ciągnący się dalej w województwie podkarpackim. Jednocześnie leśny obszar Tatr i Pienin jest nieco oddzielony zagospodarowaną Kotliną

Orawsko-Nowotarską, obszarem przedtatrzańskim i Jeziorem Czorszyńskim, z dużą enklawą lasów na podmokłych torfowiskach orawskich między Chyżnem a Nowym Targiem.

Wskazane obszary leśne południowej Małopolski stanowią najcenniejsze zbiorowisko przyrodniczo-krajobrazowe, pełniąc ważną rolę ekologiczną i ochronną – chronią glebę przed zmywaniem, powstrzymują obrywanie się skał i lawin, chronią zasoby wód powierzchniowych i podziemnych, regulują stosunki hydrologiczne w zlewni i na obszarach wododziałów oraz stanowią stanowiska roślin i ostoje zwierząt podlegających ochronie gatunkowej. Jednocześnie na obszarze tym, szczególnie w Tatrach, występuje najlepiej wykształcona w Polsce piętrowość roślinności – od rolniczych pogórzy, przez leśne regle, piętro kosodrzewiny po hale i turnie. W tym obszarze znajduje się aż pięć parków narodowych i dwa krajobrazowe. Obszar ten poddany jest silnej presji zarówno osadniczej, gospodarczej, w tym związanej z wykorzystaniem lasu, nowym osadnictwem (np. zjawisko drugich domów) i szeroko pojętym sektorem turystyki.

Wody

Województwo małopolskie położone jest w dorzeczu górnej Wisły z wyjątkiem niewielkiego fragmentu w Kotlinie Orawsko-Nowotarskiej. Posiada 14,2% zasobów wód powierzchniowych kraju. Większość rzek (szczególnie prawobrzeżnych dopływów) ma charakter górski. Tworzą one atrakcyjne pod względem przyrodniczym i krajobrazowym koryta, doliny i przełomy. Ich przepływy są nierównomierne, tj.: często notowane są w nich niskie stany oraz występujące kilka razy w roku wezbrania a czasem powodzie. Szczególnie dotkliwe w skutkach są powodzie błyskawiczne, powodujące nagły i szybki spływ dużych mas wody z gór.

Osią sieci wodnej Małopolski jest Wisła z szeroką doliną o przebiegu prawie równoleżnikowym, przecinająca województwo w proporcjach 1/3 do 2/3. Z racji uwarunkowań związanych z ukształtowaniem terenu największymi dopływami Wisły są prawostronne duże i średnie rzeki spływające z gór. Są to kolejno: Soła, Skawa, Skawinka, Raba i Dunajec z Popradem. W związku ze swoimi góorskimi obszarami źródłkowymi mogą generować gwałtowne przepływy związane z roztopami wiosennymi oraz gwałtownymi nawałnymi opadami. Z kolei w okresach niedoborów opadów i suszy stanowią cenny zasób wody, zapewniając równowagę ekologiczną, umożliwiając życie mieszkańców i funkcjonowanie gospodarki. Stąd na prawie każdej z nich istnieją duże jeziora zaporowe służące regulacji poziomu rzek polegającym na obniżeniu fali powodziowej i redukcji przepływu oraz możliwości magazynowania wód opadowych i roztopowych na: Dunajcu (Czorszyńskie, Sromowieckie, Rożnowskie i Czchowskie), Rabie (Dobczyckie), Skawie (Mucharskie). Spośród 10 największych pod względem pojemności jezior zaporowych w Polsce, cztery znajdują się w Małopolsce (Czorszyńskie, Rożnowskie, Mucharskie i Dobczyckie). Jeziora te stanowią niewątpliwą wartość krajobrazową, a wokół większości z nich, rozwinęła się infrastruktura rekreacyjna, sportowa i bazy noclegowe.

Ponadto ze znaczących rzek, z obszaru górskiego wypływa także rzeka Ropa oraz znajdują się źródła Wisłoki. Obie rzeki także płyną w kierunku Wisły, ale w dolnym ich biegu przez województwo podkarpackie. Na Ropie jest zlokalizowana zapora tworząca Jezioro Klimkowskie.

Lewostronne dopływy Wisły, spływające z północy województwa, to cieki wodne dużo mniejsze: Przemsza, Chechło, Rudawa, Prądnik (Białucha), Dłubnia i Szreniawa. W większości odwadniają one wyżynne, pagórkowate tereny rolnicze. Stanowią jednak cenne korytarze ekologiczne i enklawy krajobrazów zbliżonych do naturalnych w przekształconym przez człowieka otoczeniu.

Wyjątkiem w skali województwa jest obszar Działów Orawskich i fragment Pogórza Orawsko-Jordanowskiego, gdzie Czarna Orawa wraz bocznymi niewielkimi ciekami jest częścią dorzecza Dunaju, a tym samym zlewiskiem Morza Czarnego.

Wody stojące w Małopolsce występują głównie w zachodniej części – w okolicach Zatora w kierunku Wisły oraz Wadowic, Spytkowic, a także wzdłuż pasa Oświęcim – Kęty. Są to w większości liczne rybne stawy hodowlane z charakterystycznymi układami grobli i zadrzewień. Część z nich przeznaczona jest na cele rekreacyjne lub inne gospodarcze, część, nieużytkowana, podlega silnemu zabagnianiu i zarastaniu. Niemal wszystkie są ostojami ptaków, stąd większość tych terenów objętych jest obszarami

Natura 2000 dyrektywy ptasiej. Na tym obszarze występują także jeziora będące starorzeczami Wisły, które obecnie stanowią ostoje ptaków. Część z nich jest wykorzystana gospodarczo do pozyskiwania surowców (żwirów i piasków).

Odrębną grupę stanowią zbiorniki wyrobiskowe (czynne lub z zakończoną eksploatacją), których duże zagęszczenie zaznacza się w okolicach Tarnowa i Lasów Radłowskich. Wiele z nich występuje także w okolicach Krakowa i Gdowa. Ich charakter jest wprawdzie związany z prowadzoną działalnością kopalnianą, ale po jej zaprzestaniu mogą stanowić wartościowy element krajobrazowy, pełniąc nowe role – rekreacyjne, ekologiczne, czy retencji wody. Taki charakter mają zespoły powyrobiskowe w okolicach Krakowa – w Przylasku Rusieckim, Brzegach, Woli Batorskiej, Kryspinowie, czy Tarnowa – Radłów, Komorów.

Obszary rolnicze

Sposób i rodzaj prowadzonej działalności rolniczej jest mocno zróżnicowany. Wpływ na to ma ukształtowanie terenu: wysokość usytuowania pól uprawnych, nachylenie stoków oraz warunki klimatyczne i jakość gleb jakie występują na danym obszarze województwa. Podobnie jak w przypadku obszarów leśnych można wskazać, równoleżnikowe ułożenie rodzajów użytkowania rolniczego, nie jest to jednak aż taka regularność. Od lat charakterystyczną cechą rolnictwa w Małopolsce jest duże rozdrobnienie gospodarstw, średnio ok 4,3 ha (Powszechny Spis Rolny, 2020). Jest to jedna z najniższych wartości w Polsce, co ma oczywisty wpływ układ pól i wygląd krajobrazu.

Pod względem jakości gleb (czarnoziemy na lessach, gleby brunatne), uwarunkowań klimatycznych oraz stosunkowo łagodnej falistej rzeźby terenu, najlepsze warunki do działalności rolniczej znajdują się na wyżynach, na wschód i północ od Krakowa, w powiatach: krakowskim, proszowickim i miechowskim. Obserwuje się tu częstsze niż w innych częściach województwa występowanie większych gospodarstw (powyżej 10-15 ha), głównie prowadzących produkcję roślinną – zboża, rzepak i kukurydzę. Z kolei w kierunku Kraków – Proszowice zaznaczają się w krajobrazie uprawy warzywnicze z licznymi tunelami foliowymi.

Zupełnie inna sytuacja panuje w północno-zachodniej części regionu – na zachód od Wolbromia, w okolicach miejscowości Klucze i Olkusza. Ze względu na słabe gleby, często na piaszczystym podłożu następuje wyraźnie wytracanie gruntów ornych, silnie zakrzaczające się i zarastające tereny, z czasem tworzące obszary młodych lasów o niewykształconej strukturze.

Nieco bardziej na południe, ze względu na występujące średniej jakości gleby we wschodniej części powiatu dąbrowskiego oraz nizinnych terenach powiatów brzeskiego i tarnowskiego, następuje zmniejszenie się terenów rolniczych, a pojawiają się lasy. Stopniowo zaznacza się także wytracanie gruntów rolnych z użytkowania wraz z zarastającymi polami, a rozmiary pól są mniejsze. Pewnym wyjątkiem są obszary wzdłuż Raby i Dunajca (na ich dolnych odcinkach), gdzie panują dobre warunki glebowe, sprzyjające utrzymaniu upraw rolniczych w dobrostanie.

Wyraźną granicę krajobrazową w rodzaju i charakterze terenów rolniczych wyznaczają Pogórza. Pojawiają się wysokie wzgórza, często pokryte lasami, głębokie doliny oraz duża liczba niewielkich zadrzewionych wąwozów, a tłem krajobrazowym są obszary rolnicze. Występują gleby średnio urodzajne (bielice, w tym gleby płowe i brunatnoziemne), co przy zróżnicowanym ukształtowaniu terenu i zmiennych warunkach klimatycznych ogranicza rozwój rolnictwa intensywnego i wielkoobszarowego. Pojawiają się liczne niewielkie, kilkuhektarowe gospodarstwa, niekiedy z wstęgowym układem pól. Obszar ten sprzyja też utrzymaniu produkcji sadowniczej, której tradycja utrzymuje się głównie w powiatach limanowskim i nowosądeckim. Położone na stokach wzniesień sady wyraźnie odznaczają się w krajobrazie, zarówno w czasie kwitnienia jak i owocowania. W okolicach Tarnowa, Zakliczyna i Ciężkowic występują korzystne warunki klimatyczne wpływające na dłuższy okres wegetacyjny umożliwiający np. na rozwijanie upraw winorośli. Z kolei po stronie zachodniej w pasie Wieliczka – Wadowice – Kęty panują dość dobre warunki do uprawy roślinnej, ze względu na

„spokojniejszą” rzeźbę terenu, najlepsze na Pogórzu Wilamowickim. Dominują jednak niewielkie gospodarstwa, o rozdrobnionej strukturze upraw.

Im bardziej na południe województwa, dominują gleby o słabej urodzajności (brunatne - kwaśne, płowe, pararedziny), wraz z utrudnionymi warunkami ukształtowania terenu i coraz ostrzejszego klimatu, są mniej atrakcyjne dla opłacalności produkcji rolniczej. Większość gospodarstw produkuje na własny użytek lub zachowuje działalność rolniczą w celu utrzymania chowu zwierząt na cele rekreacyjne. W krajobrazie odzwierciedla się to poprzez małe pola uprawne, czasem ułożone tarasowo, większy lub duży udział łąk i pastwisk, a w ostatnich latach coraz częstsze występowanie nieużytków i sukcesji leśnej. Tarasowość i częściowe zarastanie pól szczególnie widoczne jest to w rejonie Spisza, Orawy i Beskidu Niskiego.

Pewnym wyjątkiem jest tu Kotlina Nowotarska i Pogórza Przedtatrzańskie, gdzie silna wielopokoleniowa tradycja i przywiązanie do ziemi oraz nieco lepsze warunki klimatyczno-glebowe, sprawiają zachowanie funkcji rolniczej oraz hodowlanej.

W najwyższych partiach gór występują gleby słabo wykształcone, co wraz z dużymi nachyleniami stoków i niekorzystnymi warunkami klimatycznymi nie sprzyja działalności rolniczej. Tereny rolne przeznaczone są pod uprawy trwałe (łąki i pastwiska), na których prowadzony jest wypas owiec i krów.

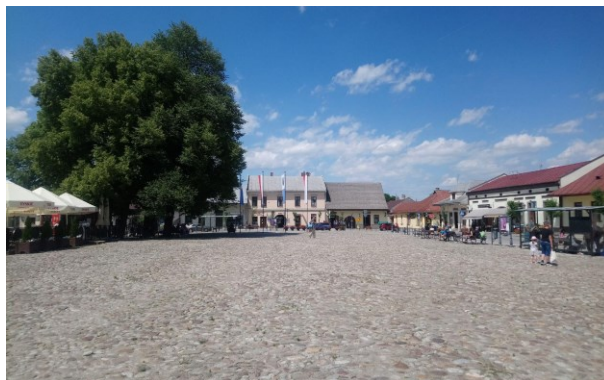
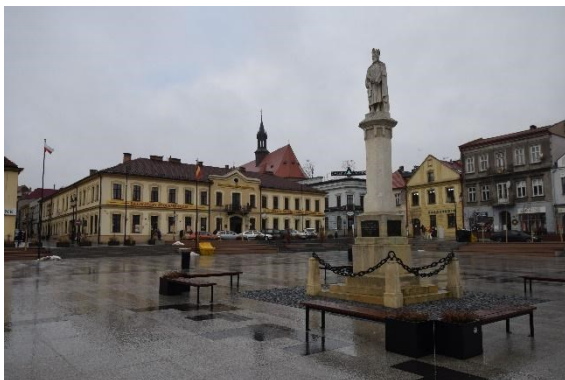
System osadniczy

Krajobrazy w znacznym stopniu przekształcone przez człowieka, to przede wszystkim obszary osadnictwa i związanych z tym różnorodnych funkcji i form użytkowania. To tereny miejskie i obszary wsi z towarzyszącymi jej obszarami rolniczymi, to tereny gospodarcze i infrastrukturalne, tereny turystyczne o wielu różnorodnych funkcjach i formach zagospodarowania. Poza bardzo nielicznymi enklawami naturalnej przyrody, obejmują swym zasięgiem cały obszar województwa.

Miasta

Województwo małopolskie charakteryzuje bardzo rozbudowany system osadniczy i wysoka gęstość zaludnienia (drugie miejsce w kraju po województwie śląskim). Struktura terenów zurbanizowanych kształtowała się w Małopolsce przez wieki pod wpływem czynników związanych z warunkami środowiska, uwarunkowań geopolitycznych, świadomej polityki osadniczej czy też spontanicznych procesów urbanizacyjnych i rozwijającej się gospodarki. Struktura ta jest „drobnoziarnista”, składa się z sieci licznych miast i miasteczek oraz wsi powiązanych między sobą gęstą siecią komunikacyjną.

Od czasów średniowiecza głównym ośrodkiem miejskim jest Kraków, kiedyś stolica państwa, dziś miasto metropolitalne i stolica regionu. Ważnymi ośrodkami krystalizującymi strukturę osadniczą są dwa duże miasta regionalne: Tarnów i Nowy Sącz, a także wszystkie miasta powiatowe. Cechą charakterystyczną Małopolski jest duża liczba mniejszych i małych miast. Większość z nich ma średniowieczny rodowód, datujący się na czasy panowania Kazimierza Wielkiego. Nie jest znana dokładna liczba miast, które wówczas powstały lub rozwinęły się w naszym regionie, określa się, że było ich ponad sześćdziesiąt. Ówczesny proces urbanizacji na ziemiach dzisiejszej Małopolski był wyrazem strategicznego zabezpieczania granic i budowania potęgi państwa. Polityka królewska wspierała rozwój miast w oparciu o handel, górnictwo, przemysł i rzemiosło. Większość miast zachowała do dziś historyczny układ przestrzenny, pomimo naturalnych przekształceń rozwojowych. Wśród nich są np.: Bochnia, Ciężkowice, Gorlice, Grybów, Muszyna. Niektóre z założonych w średniowieczu miast utraciły prawa miejskie, ale funkcjonując jako wsie zachowały czytelne rozplanowanie z czasów lokacyjnych: układ ulic, rynki, place targowe. Są to między innymi: Krościenko nad Dunajcem, Lanckorona, Lipnica Murowana, Łapanów, Uście Solne.

Fot. 9, 10. Bochnia i Stary Sącz – miasta z prawami miejskimi od XIII wieku

Fot. 11. Lanckorona – jedna z pierzei rynku – pozostałość po założeniach miejskich uzyskanych pomiędzy 1361 a 1366 rokiem

Fot. 12. Lipnica Murowana – średniowieczne miasto, które utraciło prawa miejskie w 1934 roku, zachowany układ miejski (rynek, szczątki murów obronnych)

Wiejskie układy osadnicze

Najdrobniejszymi i najliczniejszymi elementami struktury osadniczej są tereny wiejskie, o różnorodnych układach przestrzennych. Różnorodność ta wywodzi się przede wszystkim z uwarunkowań fizjograficznych, determinujących charakter gospodarki rolnej i hodowlanej, a także z wielu uwarunkowań historyczno-kulturowych.

Cechą charakterystyczną zabudowy na terenach wiejskich jest jej rozproszenie, nie występujące w takiej skali w innych rejonach kraju. Jest to zjawisko mocno zakorzenione w historii od XVIII wieku, pogłębione procesami uwłaszczeniowymi i kolejnymi reformami polityczno-administracyjnymi w XIX i XX wieku, a później utrwalone powojenną socjalistyczną polityką rolną. Rozproszeniu zabudowy towarzyszą z reguły (poza północną częścią województwa) drobne podziały gruntów rolnych, o typowych w poszczególnych regionach kulturowych, układach ruralistycznych. Przewagę stanowią układy wstęgowe: długie, wąskie łany ciągnące się od zabudowań mieszkalno-gospodarczych po linię lasów.

W niektórych małopolskich wsiach jeszcze do dziś istnieją (są zachowane lub kontynuowane we współczesnej formie) tradycyjne cechy budownictwa (więcej w rozdz. o LFA), a także ślady wpływu kulturowego mniejszości narodowych i etnicznych: słowackich, ukraińskich, żydowskich, ormiańskich czy łemkowskich.

Transformacja ustrojowa w 1989 roku a potem wejście Polski do UE przyniosły obszarom wiejskim nieznane przedtem możliwości rozwojowe, a w ślad za tym niespotykaną wcześniej skalę i dynamikę rozwoju i przekształceń. Wsie zostały zmodernizowane, dobrze skomunikowane, wyposażone w

infrastrukturę techniczną, wyposażone w obiekty i urządzenia infrastruktury społecznej. Równocześnie następowały zmiany w gospodarowaniu przestrzenią, które - wobec słabości planowania przestrzennego – były spontaniczne, mało kontrolowane i wynikały wprost z dominacji reguł gospodarki wolnorynkowej. W rezultacie wiele typowo rolniczych terenów wiejskich niemal całkowicie zmieniło swój charakter. Pojawiły się nowe funkcje, a wraz z nimi nowe typy inwestowania (związanego z produkcją, logistyką, z tzw. „przemysłami czasu wolnego”), a wraz z nimi inwazja reklamowa.

Nieustająco rosło też oczekiwanie na zamianę gruntów rolnych na budowlane, niewspółmierne do faktycznego zapotrzebowania. Efektem tego stało się dalsze rozpraszanie osadnictwa. W Małopolsce, poza północną częścią województwa oraz nielicznymi fragmentami na południu, zjawisko to jest wszechobecne. Szczególnie na pogórzach zabudowa jest rozsypana pośród lasów, pól i nieużytków w sposób niemalże dowolny, bez śladu urbanistycznego planowania. Towarzyszy jej wielokilometrowa sieć lokalnych dróg i drózek. Taki model osadnictwa stał się już na wielu obszarach faktem i przesądził o fizjonomii krajobrazu w sposób trwały. Tam powstrzymanie tego procesu nie jest już możliwe i zasadne.

Wraz ze zmianami gospodarczymi następowały zmiany społeczno-kulturowe, które przyniosły nowy charakter zabudowy współczesnych wsi. Rozwijają się one na niezmienionych układach ruralistycznych, przybierając charakter podmiejskich osiedli i łamiąc dotychczasowe tradycje osadnicze. Nowa zabudowa często przybiera formy rezydencjonalne o bardzo zróżnicowanej stylistyce. Wspólną cechą jest natomiast zagospodarowanie otoczenia nowych obiektów. Jest zdominowane przez sztuczne nawierzchnie, obce gatunki krzewów iglastych i żywotników, pozbawione naturalnej i tradycyjnej roślinności, wyzbyte z rodzimych gatunków drzew. Tak kształtowane ogrody i przestrzenie publiczne są łatwe w utrzymaniu, ale powodują, że zabudowa – szczególnie ta w rozproszeniu i miejscach eksponowanych - nie wkomponuje się z biegiem czasu w otaczający krajobraz. Dodatkowo nadmiernie uszczelnione nawierzchnie przyczyniają się do zbyt szybkiego odpływu wód opadowych i nie pozwalają na ich wnikanie w grunt.

Fot. 13. Łąki i pastwiska w okolicach Chochotowa

Fot. 14. Pola uprawne w miejscowości Niedźwiedź (gmina Słomniki)

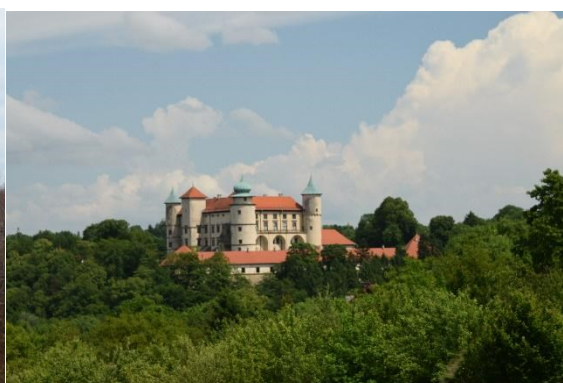
Zamki i pałace

W czasie średniowiecznej urbanizacji, oprócz królewskiej siedziby na wzgórzu Wawelskim, na obszarze dzisiejszej Małopolski powstała sieć obronnych zamków i warowni książęcych i rycerskich, strzegących granic Królestwa i głównych traktów handlowych. Kiedyś stanowiły ważne elementy struktury osadniczej, dziś bywają malowniczymi elementami krajobrazu i atrakcją turystyczną, choć większość zachowana jest w postaci ruin. Są to przede wszystkim zamki w dolinie Dunajca i Popradu (m. in. w Rytrze, Krościenku nad Dunajcem, Niedzicy, Czorsztynie, Melsztynie, zamek Tropsztyń), zamki na Szlaku Orlich Gniazd (w Ojcowie,

Rabsztynie, Korzkwi, Będzinie, Tenczynie, zamek Lipowiec) czy też ruiny zamku żupnego w Wieliczce.

Z czasów nowożytnych, oprócz królewskiej rezydencji w Niepołomicach i książęcych zamków w Zatorze i Pieskowej Skale, zachowały się renesansowe zamki magnackie: m. in. w Nowym Wiśniczu, Dębnie, Suchoj Beskidzkiej, Pieskowej Skale. W sumie, w administracyjnych granicach województwa znajduje się:

- ponad trzydzieści zamków (w większości w formie ruin);
- ok. czterdzieści zespołów pałacowych i blisko dwieście zespołów dworskich.

Fot. 15. Zamek Tenczyn w Rudnie - jedna z jurajskich warowni leżących na tzw. Szlaku Orlich Gniazd

Fot. 16. Zamek w Nowym Wiśniczu – magnacka rezydencja z połowy XIV wieku

Miejsca unikatowe

Małopolska wyróżnia się krajobrazami, jakich nie spotka się nigdzie indziej w Polsce.

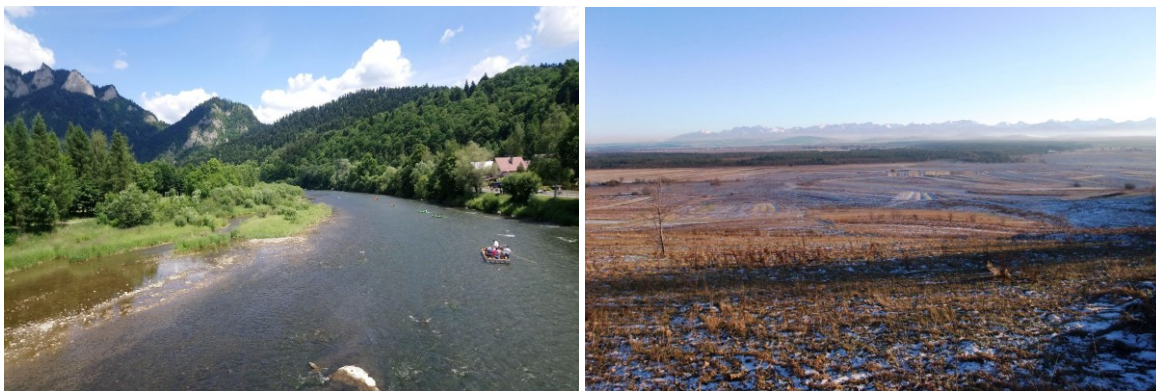
Są to przede wszystkim krajobrazy przyrodnicze w paśmie Karpat:

- łańcuch Tatr z najwyższymi w Polsce szczytami góorskimi, tatrzańskimi dolinami i jeziorami polodowcowymi,
- pasmo Pienin i malownicze przełomy górskich rzek: Dunajca, Popradu i Białki,
- jedno z największych w Polsce, unikalne w skali Europy Torfowiska Orawsko - Nowotarskie,
- zróżnicowane w swojej fizjonomii pasma Beskidów.

Fot. 17. Widok na Tatry

Fot. 18. Przełom Białki

Fot. 19. Widok na Trzy Korony i Dunajec

Fot. 20. Torfowiska Orawsko-Nowotarskie

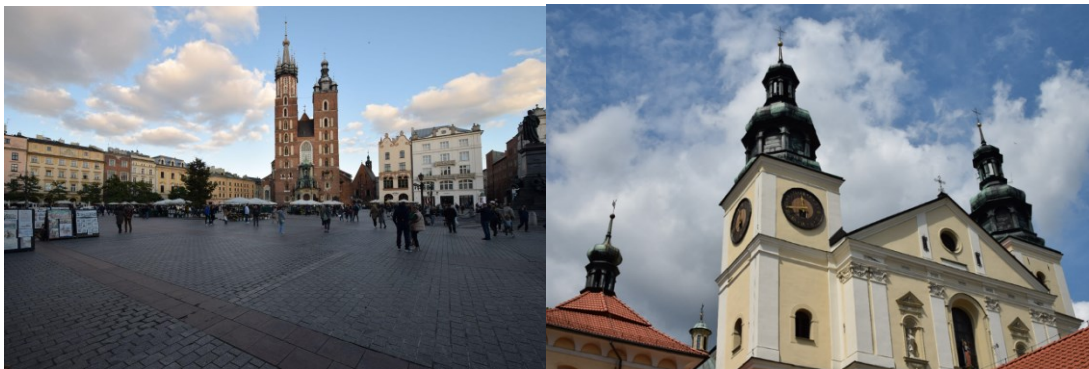
Na północ od Wisły, wyjątkowym krajobrazem jest południowa część Jury Krakowsko-Częstochowskiej, przez którą wiedzie Szlak Orlich Gniazd, eksponujący wzniesione na wapiennych wzgórzach średniowieczne zamki lub ich ruiny.

Miejsc unikalnych jest w Małopolsce bardzo wiele, ale są takie, które w sposób szczególny kształtują krajobraz w szerokiej skali, a równocześnie mają silne znaczenie kulturowe a często symboliczne. Są to m. in.:

- historyczne centrum Krakowa wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, które wraz otaczającymi go dzielnicami XIX-wiecznej zabudowy, kopcami i przełomem Wisły, tworzy charakterystyczną sylwetę miasta,
- zabytkowy zespół architektoniczno-krajobrazowy i pielgrzymkowy w Kalwarii Zebrzydowskiej, wpisany na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO jako jedyna na świecie kalwaria (a jest ich w całej Europie ponad tysiąc),
- zamki, pałace (opisane powyżej jako element osadniczy Małopolski)
- cmentarze wojenne tworzące Szlak Frontu Wschodniego I wojny światowej, obejmujący ponad 400 cmentarzy wojennych⁹, stanowiących wyjątkowe założenia urbanistyczne, wkomponowane w krajobraz okolic Tarnowa i Gorlic,
- uzdrowiska w dolinie Dunajca i Popradu z zabytkową zabudową w stylu alpejsko-szwajcarskim¹⁰,
- krajobrazy licznych zbiorników wodnych (główny kompleks w okolicach Zatora o średniowiecznej genezie), dawnych żwirowni i starorzeczy w dolinie Skawy, Wisły i Wieprzówki.

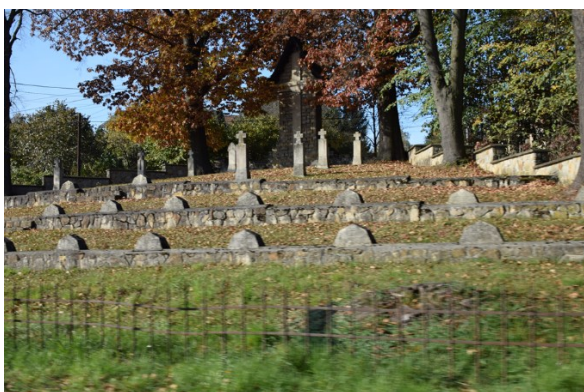
⁹ W całej Polsce istnieje ok. 970 cmentarzy z okresu I Wojny Światowej, największe ich skupisko znajduje się w województwach małopolskim i podkarpackim

¹⁰ Obok województwa dolnośląskiego, w Małopolsce jest największa liczba uzdrowisk (11)

Fot. 21. Rynek Starego Miasta w Krakowie

Fot. 22. Sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej (Bazylika wraz z zespołem kaplic i kościołów tworzących tzw. dróżki kalwaryjskie wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO)

Fot. 23. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Bogoniowicach (gm. Ciężkowice)

Fot. 24. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Łużnej -Pustki

Fot. 25. Stawy zatorskie – pozostałość gospodarki rybnej zapoczątkowanej w XIV wieku

Fot. 26. Żegiestów-Zdrój - widok na zabudowę sanatoryjną uzdrowiska

A.2.3 Charakterystyka i ocena krajobrazów

2

Ten etap prac dotyczył **wszystkich** wyodrębnionych w granicach województwa krajobrazów (1712) i został przeprowadzony wg ściśle określonej procedury, metody oraz algorytmów. Szczegółowy opis analiz oraz tabelaryczne zestawienia danych znajdują się w Części III.

Charakterystyka krajobrazów polegała na przypisaniu im odpowiednich cech wymienionych w Rozporządzeniu i została przeprowadzona odrębnie dla każdego krajobrazu odnosząc się do:

- cech analitycznych przyrodniczych (A)
- cech analitycznych kulturowych (B)
- cech syntetycznych (C)

Wszystkie cechy zostały sparametryzowane na podstawie przypisanych im odpowiednich wskaźników oraz sposobów ich wyliczenia lub określenia:

- 10 cech przyrodniczych – wg 39 wskaźników, w tym: 16 obligatoryjnych i 23 fakultatywnych
- 13 cech kulturowych – wg 59 wskaźników, w tym: 33 obligatoryjnych i 26 fakultatywnych
- 5 cech syntetycznych – wg 5 wskaźników, w tym: 2 obligatoryjne i 3 fakultatywne

W drodze analiz wyodrębnione zostały cechy charakterystyczne typologicznie (występujące powszechnie w danym typie krajobrazu) oraz cechy unikatowe (cechy występujące wyjątkowo w danym typie krajobrazu)

Wyniki przeprowadzonych analiz i obliczeń składają się z pięciu modułów:

- Moduł I. Metryczka ogólna krajobrazu,
- Moduł II. Cechy analityczne (blok cech charakterystycznych i blok cech unikatowych),
- Moduł III. Cechy syntetyczne,
- Moduł IV. Wyniki porównania z innymi krajobrazami,
- Moduł V. Dokumentacja fotograficzna i kartograficzna.

Ocena krajobrazów polegała na:

1. Przypisaniu w trzystopniowej skali cechom analitycznym oraz wybranym cechom syntetycznym odpowiedniego stanu zachowania lub wykształcenia,
2. Porównaniu charakterystycznych typologicznie cech analitycznych przyrodniczych (A) i kulturowych (B) z tymi samymi cechami innych krajobrazów tego samego podtypu.
3. Nadaniu cechom unikatowym konkretnych wartości.
4. Nadaniu cechom syntetycznym (C) konkretnych wartości.

Wyniki powyższych ocen umieszczone są w **Karcie Oceny Krajobrazu**.

W charakterystyce i ocenie krajobrazów Rozporządzenie nadaje szczególną wagę cechom określającym wartości przyrodnicze i kulturowe, potwierdzone ochroną prawną. Istotne znaczenie mają przede wszystkim formy ochrony obszarowej, zarówno te istniejące, jak i te, które są planowane.

Spośród 1712 zidentyfikowanych krajobrazów, znaczna ich część (1121 krajobrazy) jest objęta w części lub całości ochroną przyrody. W prawie wszystkich krajobrazach z grupy przyrodniczo-kulturowej i kulturowej występują obiekty objęte ochroną dóbr kultury.

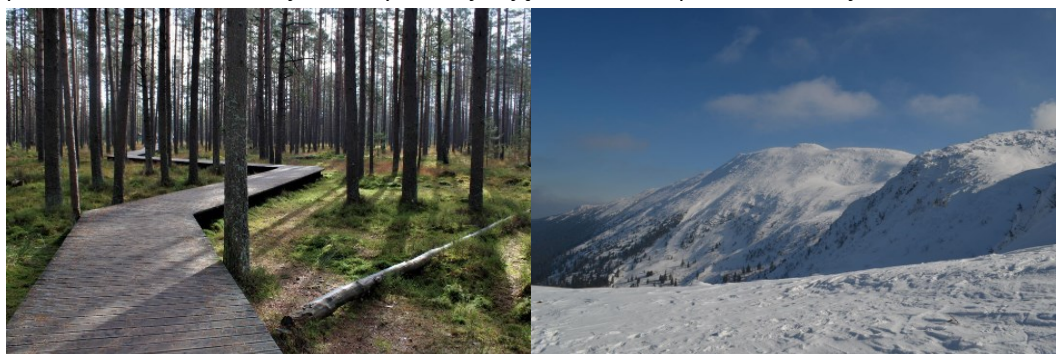
Prawna ochrona przyrody

Zróznicowana budowa geologiczna, rzeźba terenu, warunki klimatyczne i hydrologiczne powodują, że na obszarze Małopolski obserwuje się dużą różnorodność biologiczną. To skutkuje ustanowieniem różnych form ochrony przyrody na znacznym obszarze województwa (ok. 53% powierzchni¹¹) Warto zauważyć, że udział przyrodniczych obszarów chronionych prawem wyróżnia Małopolskę na tle innych województw (drugie miejsce po woj. świętokrzyskim, największa ilość parków narodowych).

Najcenniejsze obszary przyrodnicze objęte są najwyższą formą ochrony w postaci **parków narodowych**. Sześć parków narodowych (Pieniński, Babiogórski, Tatrzański, Ojcowski, Gorczański, Magurski) znajdujących się w granicach województwa obejmuje blisko jego 2,5% powierzchni. W ich granicach (ale nie tylko) szczególne miejsca są dodatkowo chronione jako rezerваты przyrody.

Na obszarach, w których bogactwo przyrody i dziedzictwo kulturowe (to historyczne i to kształtowane współcześnie) wymaga szczególnej troski o zachowanie równowagi i harmonii pomiędzy przyrodą a działalnością człowieka, ustanowionych zostało 11 **parków krajobrazowych**. Obejmują ok. 11,7% powierzchni województwa.

Obszary chronione krajobrazu ustanowione są na bardzo zróżnicowanych terenach, często pełniących funkcje korytarzy i powiązań ekologicznych, lub stanowiących otuliny parków krajobrazowych. W nich zagospodarowanie przestrzenne obarczone jest mniejszymi ograniczeniami, ale powinno być ukierunkowane na podtrzymanie istniejących walorów krajobrazowych i kształtowanie wysokiej jakości przestrzeni w skali lokalnej. Obszary te obejmują blisko 37,7% powierzchni województwa.

Fot. 27. Bór na Czerwonem – przykład torfowiskowego rezerwatu przyrody

Fot. 28. Stoki Babiej Góry -jeden z Parków Narodowych Małopolski

Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego

Małopolska posiada jedno z największych zasobów dziedzictwa kulturowego Polski, a skarby urbanistyki, ruralistyki, krajobrazu kulturowego i architektury naszego regionu stanowią rdzeń polskiej kultury narodowej. Wraz z bogactwem i różnorodnością przyrody oraz niematerialnym dziedzictwem tradycji są najcenniejszym dobrem, definiującym tożsamość regionalną, a także lokalną. Zachowane w Małopolsce obiekty dziedzictwa kulturowego odzwierciedlają kolejne etapy historii regionu, dorobek naukowy i artystyczny pokoleń, różnorodność etniczną i narodowościową, a także zróżnicowanie kultury i tradycji gospodarczej.

W granicach województwa znajduje się ponad 6,4 tys. obiektów wpisanych do **rejestrzabytków** (dane NID z 20 lipca 2022 r). Jest to największa po województwie dolnośląskim i mazowieckim liczba. Biorąc pod uwagę powierzchnię regionu, liczba obiektów zabytkowych na 1km² wynosi 0,42 i wyższa jest tylko w województwie dolnośląskim (0,45).

Spośród wszystkich zabytkowych obiektów, czternaście posiada **status pomnika historii**, stanowiący przez prezydenta RP. Są to: śródmieście Krakowa, opactwo OO. Benedyktynów w Tyńcu i Kopiec Kościuszki w Krakowie, Kraków - zespół architektoniczny i urbanistyczny dzielnicy Nowa Huta; ponadto: Kopalnie soli w Wieliczce i Bochni, zespół staromiejski Starego Sącza, zespoły architektoniczno-krajobrazowe w Nowym Wiśniczu i Kalwarii Zebrzydowskiej, pole bitwy pod Racławicami oraz kościoły w Orawce, Szalowej i Staniątkach. Od 2023 roku pomnikiem historii jest również Opactwo OO. Cystersów w Mogile.

Spośród 32 polskich dóbr kultury wpisanych na **Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO** aż 14 znajduje się na terenie województwa małopolskiego. Należą do nich: Historyczne centrum Krakowa, niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny Auschwitz-Birkenau, królewskie kopalnie soli w Wieliczce i Bochni, zespół architektoniczno-parkowy w Kalwarii Zebrzydowskiej, cztery drewniane kościoły południowej Małopolski: w Dębnie, Sękowej, Binarowej i Lipnicy Murowanej oraz cztery drewniane cerkwie regionu karpackiego: w Brunarach Wyżnych, Kwiatoniu, Owczarach i Powroźniku.

W **wojewódzkiej ewidencji zabytków** figuruje ponad 47 tys. obiektów. Liczba ta stopniowo maleje, bo upływ czasu powoduje ich stratę, ale równocześnie na listę trafiają nowe obiekty.

Jedną z form ochrony terenów wyróżniających się krajobrazem kulturowym, których zagospodarowanie wymaga szczególnych regulacji związanych z zagospodarowaniem i użytkowaniem terenów są parki kulturowe. Spośród 40 istniejących w Polsce, 6 znajduje się na terenie województwa małopolskiego. Są to: Parki Kulturowe w Krakowie: Stare Miasto (pierwszy park kulturowy ustanowiony w Polsce), Kazimierz ze Stradomiem i Nowa Huta, Parki Kulturowe w Zakopanem: Kotliny Zakopiańskiej i obszaru ulicy Krupówki oraz Park Kulturowy Dzikowy Skarb w gminie Raciechowice.

Fot. 29. Park kulturowy Nowa Huta

Fot. 30. Pomnik historii - Opactwo OO. Benedyktynów w Tyńcu

Prawną ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego wspierają również inne formy popularyzowania jego wartości i znaczenia. Tematyczne **szlaki kulturowe** wiodące przez najciekawsze miejsca i obiekty historyczne to m. in. Małopolska Trasa UNESCO, Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Cerkwi Łemkowskich, Szlak Średniowiecznych Miasteczek Małopolski, Szlak Warowni Jurajskich i wiele innych.

Specjalną rolę pełnią też **skanseny**, w których udało się zgromadzić autentyczne obiekty zabytkowe i odtworzyć obraz historycznej rzeczywistości. Największe z nich to Parki Etnograficzne: Sądecki w Nowym Sączu, Orawski w Zubrzycy Górnej, Nadwiślański w Wygiełzowie. W wielu innych miejscach gromadzone są mniejsze zbiory obiektów wartych ocalenia i dokumentowania historii i różnorodności kultury regionu (Szymbark, Zalipie, Jurgów, Sidzina, Łosie, Jędrzejkówka, Osada Czorsztyn, Dobczyce).

¹¹ GUS, 2021

Fot. 31. Kościół w Woli Radziszowskiej z przełomu XV i XVI stulecia – jeden z obiektów Szlaku Architektury Drewnianej województwa małopolskiego

Fot. 32. Chata w Orawskim Parku Etnograficznym

Wielokryterialna ocena krajobrazów dokonana w trakcie audytu dała podstawy do rekomendowania zmian (m.in. weryfikacji granic, rozszerzenia ochrony) w zakresie prawnej ochrony. Proponowane zmiany umieszczone są we wnioskach i rekomendacjach (Rozdział A.2.6).

A.2.4 Krajobrazy priorytetowe

3

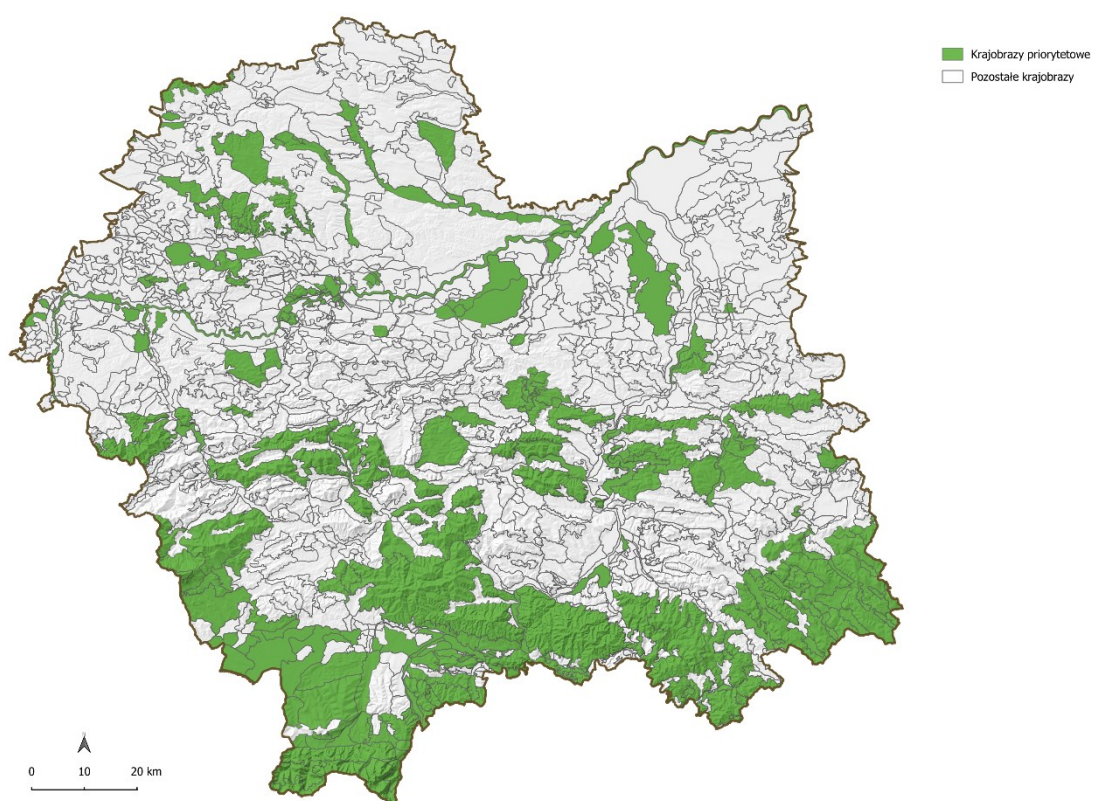
Krajobraz priorytetowy, zgodnie z definicją zawartą w art. 7 ustawy, to krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne, czy estetyczno-widokowe, i jako taki wymagający zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania. Mając to na uwadze, metodyka wyznaczania krajobrazów priorytetowych zakłada, iż powinny do nich należeć krajobrazy, które spełniają jedno z czterech kryteriów:

- **unikatowość występowania** – krajobrazy posiadające niepowtarzalne, indywidualne cechy (unikatowe) dobrze zachowane, a przy tym wyraźnie rozpoznawalne i rzadko spotykane,
- **reprezentatywność** – krajobrazy będące klasycznymi (modelowymi) przykładami poszczególnych typów, posiadające cechy charakterystyczne dobrze zachowane, o małym stopniu przekształcenia,
- **dotychczasowa ochrona prawna** - krajobrazy, w których występują obszary lub obiekty objęte statusem parków narodowych, wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, pomniki historii, rezerваты przyrody i parki kulturowe,
- **ważność krajobrazu** – krajobrazy, które otrzymały najwyższą wartość we wszystkich kategoriach oceny cech analitycznych i syntetycznych.

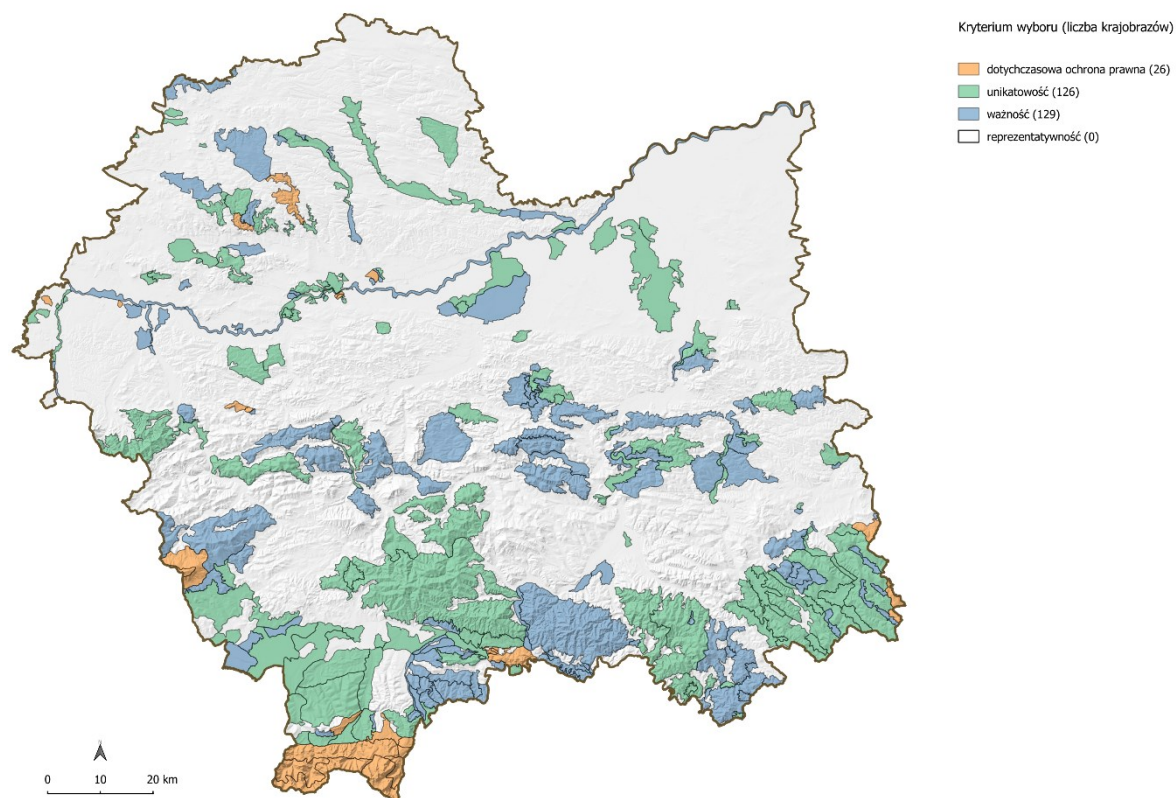
W ramach rozszerzonego kryterium ważności, głównymi wskaźnikami pozwalającymi wyznaczyć krajobrazy priorytetowe były w szczególności 3 parametry:

- procentowy udział powierzchni parków krajobrazowych w danym krajobrazie powyżej 50%,
- procentowy udział powierzchni projektowanych parków krajobrazowych (zgodnie z Planem Zagospodarowania Województwa Małopolskiego) w danym krajobrazie powyżej 50%,
- występowanie zidentyfikowanych form architektonicznych charakterystycznych dla danego obszaru.

Nowelizacja Rozporządzenia z dnia 19 października 2022 r. wprowadziła uszczegółowienia metodologii dotyczące sposobu wyznaczania krajobrazów priorytetowych. Wprowadzone zmiany polegały m.in. na: rozszerzeniu metody określania unikatowości krajobrazów i rozszerzeniu kryteriów ważności krajobrazów. Weryfikacja przepisów pozwoliła na dokonanie ostatecznej analizy i zidentyfikowanie 282 krajobrazów priorytetowych w Małopolsce.

Ryc. 6. Krajobrazy priorytetowe zidentyfikowane w Małopolsce

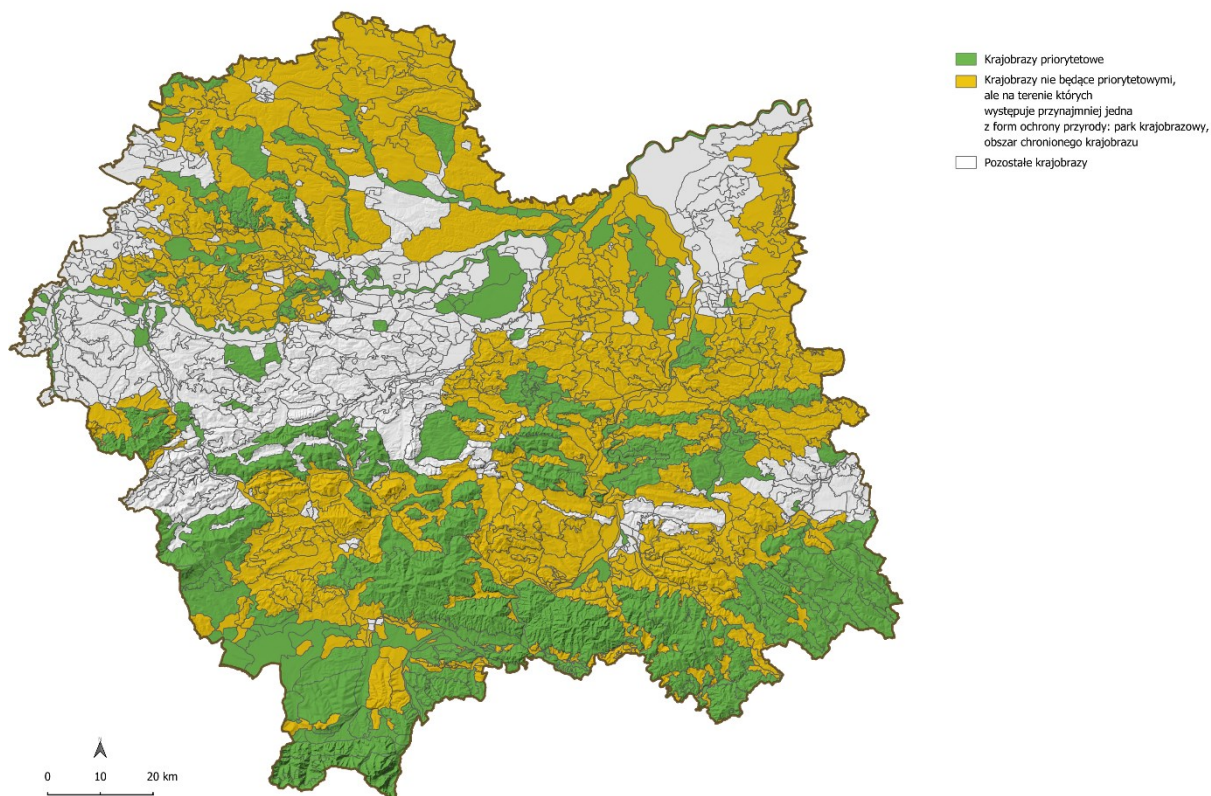
Ryc. 7. Krajobrazy priorytetowe – decydujące kryterium wyboru

A.2.5 Ocena zagrożeń krajobrazów

4

Ocena zagrożeń dla możliwości zachowania wartości krajobrazów objęła:

- 282 krajobrazy priorytetowe
- 742 krajobrazy, które nie spełniły kryteriów koniecznych do zakwalifikowania ich jako krajobrazy priorytetowe, ale położone są obrębie:
 - parków kulturowych,
 - parków narodowych,
 - rezerwatów przyrody,
 - parków krajobrazowych,
 - obszarów chronionego krajobrazu,
 - obiektów wpisanych na: Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, Światową Listę Rezerwatów Biosfery UNESCO.

Ryc. 8. Rozmieszczenie krajobrazów poddanych ocenie: priorytetowych oraz tych, na terenie których występuje jedna z form ochrony przyrody: PK, OChK (zgodnie z art. 38a ust.3 pkt 2 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym).

Tab. 2. Zestawienie krajobrazów objętych oceną zagrożeń względem wieloprzestrzennych form przyrodniczej ochrony prawnej

forma ochrony przyrody	KRAJOBRAZY			
	NIE PRIORYTETOWE		PRIORYTETOWE	
	Liczba krajobrazów*)	Powierzchnia [tys. ha]	Liczba krajobrazów*)	Powierzchnia [tys. ha]
park narodowy	21	0,2	45	37,88
park krajobrazowy	282	81,32	87	98,60
obszar chronionego krajobrazu	528	342,63	159	231,0

*) krajobraz liczony jest w zależności od występowania formy ochrony, co oznacza, że w przypadku występowania więcej niż jednej z nich, krajobraz przedstawiany jest przy każdej formie.

W sumie oceną objęto 282 krajobrazów priorytetowych i 742 krajobrazów niepriorytetowych, na terenie których występuje jedna z form ochrony przyrody identyfikując dla każdego z nich:

- **rodzaje (kategorie) zagrożeń** (z listy 50 rodzajów),
- **źródła zagrożeń** (spośród 44 kategorii) z określeniem czy są one zewnętrzne czy wewnętrzne,
- **skalę zagrożeń** (o rozpiętości 12 poziomów).

Przykład wypełnionej Karty zagrożeń przedstawiono w części A.3.

Rodzaje zagrożeń odnosiły się do tego, które składowe krajobrazu są przedmiotem zagrożenia: dziedzictwo przyrodnicze, dziedzictwo kulturowe, fizjonomia krajobrazu oraz walory akustyczne, zapachowe i sanitarne.

Źródła zagrożeń określone były w kategoriach: gospodarka przestrzenna, branżowe, zarządzanie środowiskiem, ochrona przyrody i ekonomiczne.

Skala zagrożeń uwzględniała zarówno zagrożenia istniejące, jak i potencjalne. Jako zagrożenia istniejące wskazano te występujące i zaobserwowane aktualnie (w trakcie wykonywania audytu), jako zagrożenia potencjalne wskazano te, które z dużym prawdopodobieństwem mogą wystąpić do czasu sporządzenia kolejnego audytu krajobrazowego.

Etap określenia zagrożeń był kluczowy z uwagi na ścisły związek z opracowaniem na kolejnym etapie sporządzania audytu odpowiednich rekomendacji. Są one ukierunkowane na eliminowanie lub zminimalizowanie zidentyfikowanych zagrożeń oraz proponowanie kierunków działań mających na celu zapobieganie pojawieniu się zagrożeń w przyszłości.

Dla obszarów innych niż priorytetowe a znajdujące się w dotychczasowych obszarach prawnej ochrony przyrodniczej zostały również wskazane podstawowe rodzaje zagrożeń na podstawie planów ochrony lub dokumentów stanowiących o utworzeniu tego obszaru.

Fot. 33. Przykłady identyfikowanych zagrożeń
(ich częste źródła to: turystyka, sport i rekreacja, infrastruktura techniczna, presje ekonomiczne, zaniechanie rolnictwa, procesy urbanizacyjne, brak planowania krajobrazu, mieszanie się wzorców lokalnych i procesów globalnych w danym obszarze)

A.2.6 Rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazów

5

Dla każdego krajobrazu priorytetowego oraz krajobrazów objętych wskazanymi formami ochrony przyrody określone zostały wnioski i rekomendacje. Wynikają one z przeprowadzonych analiz i ocen, a ich celem jest wskazanie takich kierunków zmian, które pozwolą nie zniszczyć istniejących wartości krajobrazowych, a także kształtować nową jego jakość. Krajobrazy uznane za priorytetowe, wymagają bowiem szczególnej dbałości o rodzaj dokonywanych zmian i ich wpływ na kompozycję przestrzeni. **Rekomendacje są odpowiedzią, jaki rodzaj działań będzie służyć utrwaleniu i podkreśleniu indywidualnych cech i atrakcyjności krajobrazów priorytetowych.** (Więcej na temat formy rekomendacji w rozdz. A.3.7)

Rekomendacje i wnioski odnoszą się do trzech podstawowych zagadnień:

5.1

kierunków i zasad kształtowania zabudowy, zagospodarowania i użytkowania terenów;

5.2

wskazań dotyczących ochrony zabytków/dziedzictwa kultury;

5.3

wskazań dotyczących form ochrony przyrody.

Rekomendacje dotyczące kierunków i zasad kształtowania zabudowy, zagospodarowania i użytkowania terenów:

5.1

nawiązania do lokalnej tradycji i charakteru budownictwa w terenach LFA oraz w innych obszarach

Kultura budownictwa jest dziedzictwem i materialnym świadectwem lokalnej tożsamości. Kształtuje się nieprzerwanie, przechodząc ewolucję form architektonicznych i funkcji. Współczesne nawiązanie do tradycji budownictwa nie polega ani na odtwarzaniu lub powielaniu historycznych form i stylistyki z wybranego okresu historycznego ani na zatrzymaniu czasu. Nawiązanie do tradycji oznacza kontynuację, czyli tworzenie współczesnych wartości, w taki sposób, który nie lekceważy i nie kontestuje kulturowych fundamentów i otaczającego krajobrazu. Szanując otaczającą przestrzeń, specyfikę i historię miejsc czerpie inspiracje do kształtowania współczesnych form zagospodarowania, nie rezygnując równocześnie ze standardów odpowiadających potrzebom cywilizacyjnym. Tak rozumiana ciągłość kulturowa pozwala na bazie lokalnej odrębności i autentyzmu budować niepowtarzalną atrakcyjność miejsc. W odróżnieniu od powszechnej unifikacji zabudowy, zapożyczeń obcych wzorców czy pretensjonalnych deformacji stylistycznych.

Regulacje w planach miejscowych w tym zakresie powinny być wyważone i określać tylko te parametry, które są kluczowe dla właściwego wkomponowania nowej zabudowy w istniejącą tkankę i zapewnią prawidłową kontynuację dotychczasowego układu przestrzennego. Takie, które pozostawia swobodę inwestycyjną, ale równocześnie uniemożliwią lekceważenie kontekstu przestrzennego i tradycji miejsca. Sformułowanie ustaleń spełniających te wszystkie założenia nie jest proste. Wymaga prawidłowej (czyli trafnej) interpretacji cech archetypów i zawarcia odpowiednich wymagań w prawie miejscowym. Nie jest to równoznaczne z drobiazgowością regulacji. Nadmierna szczegółowość dotycząca detali architektonicznych i materiałów nie jest bowiem gwarancją utrzymania charakteru zabudowy. Często prowadzi do formalizmu prawnego, banalnego powielania wzorców aż po kiczowate

wypaczenie tradycyjnej stylistyki. **Żadne, nawet najbardziej szczegółowe przepisy prawa nie zastąpią kultury projektowania, wrażliwości na kontekst przestrzenny i dziedzictwo historyczne**

W krajobrazach, w których wyznaczone zostały tereny LFA, rekomendacje dotyczące zachowania i kontynuacji charakteru zabudowy, są określone jako dostosowanie lub nawiązanie nowej zabudowy do katalogu cech LFA. „Dostosowanie” dotyczy nowej zabudowy realizowanej wewnątrz terenów LFA, jako jej dopełnienie lub modernizacja. „Nawiązanie” wskazuje na konieczność korelacji nowej zabudowy z zabudową w wyodrębnionych terenach LFA. Może być współczesną reminiscencją i odwołaniem się do charakterystycznych cech i tradycyjnych wzorców. Rekomendacje w tym zakresie muszą zostać zinterpretowane na etapie sporządzania planów miejscowych odpowiednio do lokalnej specyfiki, ale również wykorzystane w procesie projektowania architektonicznego.

W odniesieniu do realizacji inwestycji w przestrzeni publicznej, wytyczne dla obszarów LFA mogą być pomocne w przełamaniu ograniczeń, jakie niesie prawo zamówień publicznych, wymuszające stosowanie najtańszych rozwiązań, materiałów i technik wykonawczych.

Fot. 34. Przykład obszarów zabudowanych wyróżniających się lokalną formą architektoniczną: Rynek w Bochni, Szczańnica - Uzdrowisko

katalogi form architektonicznych

Zdefiniowane dla terenów LFA cechy i parametry zabudowy mają charakter inwentaryzacyjny ale nie wyczerpują wiedzy i informacji na temat tradycyjnych form budownictwa w Małopolsce. Dotyczą jedynie określonych terenów wyznaczonych zgodnie z przepisami Rozporządzenia.

Zróżnicowanie kulturowe naszego województwa, mające swe źródło w historii i specyfice regionu powoduje, że w różne jego części mają wyraźnie odmienny charakter tradycji budowlanej.

Dlatego jednym z wniosków audytu są rekomendacje opracowania katalogów form architektonicznych dla tych obszarów, które cechują się indywidualizmem i zachowaną tradycją budownictwa o unikalnych cechach, nie spotykanych w innych częściach regionu. Dotyczy to terenów, gdzie ta tradycja jest silnie zakorzeniona i odnajduje się nie tylko w zabudowie historycznej, ale w różnej formie również w zabudowie współczesnej. Opracowanie poszczególnych katalogów nie dotyczy jedynie terenów LFA lub istniejących parków krajobrazowych. Dotyczy również obszarów o wyraźnej odrębności form urbanistyczno-architektonicznych, takich jak: Spisza, Orawy, Pienin, dolin Popradu i Dunajca oraz Beskidu Niskiego. Katalogi będą definiować istotę, cechy i zróżnicowania tradycji budowlanej (w kolejnych fazach, nie wyłączając okresu powojennego). Posłużą do upowszechniania wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym, mogą być także źródłem inspiracji dla architektów i inwestorów

w poszukiwaniu współczesnych form architektonicznych nawiązujących do autentycznej tradycji budowlanej.

Intencje i sens katalogów najlepiej oddaje fragment tekstu Katalogu form zabudowy dla jurajskich parków krajobrazowych (Kraków 2019)¹²:

"Ma służyć przede wszystkim pokazaniu piękna i bogactwa lokalnych tradycji architektonicznych, ale także być źródłem informacji i inspiracji dla architektów, projektantów, a zwłaszcza mieszkańców, mogących z dumą i twórczo kontynuować dziedzictwo kultury. Ideą Katalogu nie jest zobligowanie do powielania form i technologii z minionych wieków, ale pokazanie, że regionalna, rodzima stylistyka i detal są najcenniejsze. Góralskie chaty są piękne tylko na Podhalu, a mury pruskie na Śląsku, Kaszubach, Warmii i Mazurach. Budownictwo jurajskie w niczym im nie ustępuje, jest natomiast najlepszym, co można kontynuować na Jurze"

Fot. 35. Przykład starej i nowej zabudowy wyróżniającej się zachowaną tradycją budownictwa o unikalnych cechach, nie spotykanych w innych częściach regionu

eliminowanie powstawania form przestrzennych będących negatywnymi elementami krajobrazu

Krajobrazy priorytetowe wyodrębnione są na podstawie zobiektywizowanych kryteriów i cech, stanowiących o ich wyjątkowości. Celem audytu jest takie ukierunkowanie zmian w zagospodarowaniu przestrzennym, które nie pozbawi ich harmonii, tylko utrwali ich wartość i pomnoży walory. Dlatego w rekomendacjach audytu zaleca się wykluczenie powstawania w krajobrazie obiektów negatywnie dominujących formą, gabarytem kolorem lub usytuowaniem. Powstanie obiektów, budowli lub

¹² Katalog form zabudowy dla jurajskich parków krajobrazowych. Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Małopolskiego (Kraków 2019)

instalacji stanowiących rodzaj brutalnej ingerencji w harmonijny krajobraz powoduje jego nieodwracalną degradację. Takim zmianom należy zapobiegać zawsze, ale w krajobrazach priorytetowych ma to wyjątkowe znaczenie. Tam należy poświęcić szczególną uwagę przewidywaniu skutków podejmowanych rozstrzygnięć planistycznych i inwestycyjnych. Nie zawsze oznaczać to będzie wykluczenie powstawania dominant krajobrazowych. Chodzi o to aby były one zaprojektowane z szacunkiem dla charakteru miejsca, w którym się pojawią, wkomponowane w otaczającą przestrzeń i stanowiły dopełnienie krajobrazu a nie agresywny zgrzyt w przestrzeni.

W rekomendacjach znalazły się również zalecenia, aby w obszarach przyrodniczych realizacja niezbędnej infrastruktury turystycznej była zminimalizowana a nie dominująca. Aby nie zastępowała kontaktu z przyrodą tylko go ułatwiała i stała się nieinwazyjnym elementem otoczenia.

Jest to kwestia o tyle istotna, że nasz region to obszar jednych z najcenniejszych polskich krajobrazów, a turystyka największym potencjałem regionu. Troska o krajobraz to zatem nie tylko ochrona przyrody i zabytków, ale dbałość o trwałość tego potencjału.

rozpraszanie zabudowy i zagospodarowania terenów otwartych

Rozproszenie osadnictwa w wielu obszarach województwa wynika z uwarunkowań fizyczno-geograficznych i historycznych. Zmiany gospodarcze i polityczne, jakie zaszły w kraju po 1989 roku oraz polityka przestrzenna gmin ostatnich dekad, przyniosły głębokie i dynamiczne przeobrażenia terenów wiejskich a jednym z najbardziej widocznych efektów stało się rozproszenie zabudowy o niespotykanej wcześniej skali. W Małopolsce, poza północną częścią województwa oraz nielicznymi fragmentami na południu, zjawisko to przesądziło o fizjonomii krajobrazu w sposób trwały i tam powstrzymanie tego procesu nie jest już możliwe.

Istnieją jednak krajobrazy, które z różnych powodów zachowały czytelne struktury osiedleńcze i harmonijne współistnienie zabudowy i upraw rolnych, pasterskich czy sadowniczych. Są to krajobrazy, w których utrzymuje się wyraźny układ pól, miedz, zadrzewień śródpolnych, potoków; krajobrazy otwarte, stanowiące niezakłócony pejzaż rolniczy, będące często płaszczyznami o dużej i dalekiej ekspozycji widokowej. Dla nich, o ile położone są w obszarach krajobrazów priorytetowych, audyt rekomenduje zapobieganie procesowi bezładnego rozpraszania zabudowy. Gminy, przy opracowywaniu dokumentów planistycznych, będą zobowiązane do wskazywania nowych terenów budowlanych albo w ramach dopełnienia istniejących struktur osadniczych, albo jako ich naturalna kontynuacja. W tych krajobrazach rekomendacje zobowiązują gminy do ograniczania możliwości lokalizowania nowej zabudowy w terenach otwartych, w oderwaniu od istniejących terenów zurbanizowanych.

Fot. 36. Zachowany tradycyjny krajobraz wiejski w dolinie Szreniawy (gmina Słomniki) i w okolicach Pałecznicy

Rozpraszanie zabudowy i postępująca urbanizacja dawnych terenów rolnych związane są z zanikaniem tradycyjnych funkcji rolniczych. Coraz więcej gruntów rolnych jest (i prawdopodobnie będzie)

ugorowanych. Ma to istotne znaczenie nie tylko dla bioróżnorodności i równowagi ekosystemów. Rozległe ugory i zachwaszczone pola z rozproszoną wśród nich nową zabudową, pozbawioną naturalnej roślinności degradują krajobraz. Problemem jest to, że zarastanie gruntów poddanych długoletniemu stosowaniu chemicznych środków ochrony roślin czy sztucznych nawozów, ogranicza naturalność procesów odtwarzania się różnorodności biologicznej. W konsekwencji ogromne obszary porastają gatunkami inwazyjnymi, systematycznie wypierającymi naturalne siedliska przyrodnicze i lokalną roślinność. Część z tych obszarów należy objąć programem zalesień, część może być wykorzystana, jako pastwiska dla wypasu kulturowego, wspieranego odpowiednimi funduszami. Programy walki z roślinnością inwazyjną nie należą do kompetencji gmin, ale rekomendacje w tym zakresie będą podstawą do współpracy samorządów lokalnych z organami odpowiedzialnymi za ochronę przyrody na rzecz powstrzymania negatywnych zmian dawnych użytków rolnych.

Fot. 37. Przykład rozproszonej zabudowy w powiecie limanowskim.

ograniczenia zabudowy wynikające z potrzeby zachowania ekspozycji widokowej

Szczególny rodzaj rekomendacji audytu dotyczy ograniczeń zabudowy w krajobrazach priorytetowych ze względu na wyjątkową ekspozycję widokową. Zgodnie z wymaganiami Rozporządzenia w audycie wskazane zostały płaszczyzny, linie lub punkty widokowe. Są to obszary i miejsca o szczególnej wrażliwości na zmiany przestrzenne, dlatego ich zagospodarowanie nie powinno być dowolne i przypadkowe. Przykładem takim są np. niezabudowane stoki dolin o wyjątkowym znaczeniu dla fizjonomii krajobrazu, tereny niezabudowanych płaszczyzn o szerokiej perspektywie lub szczególnej ekspozycji widokowej, brzegi zbiorników wodnych itp. W wielu przypadkach są to obszary, na których zabudowa nie jest przewidziana w planach gmin lub nie jest możliwa z racji innych przepisów prawnych, a audyt podtrzymuje dotychczasowe przesądzenia, zapobiegając negatywnym zmianom w przyszłości. Dla tych obszarów przeanalizowanie uwarunkowań, dokonywane każdorazowo w ramach prowadzonych przez gminę prac planistycznych, powinno być przeprowadzone w sposób uwzględniający potrzebę zachowania (w całości lub części) istniejących walorów krajobrazowych. Zasady kształtowania zabudowy powinny dotyczyć sytuowania budynków w taki sposób, aby zachować możliwość percepcji krajobrazu; mogą również dotyczyć określenia dopuszczalnych gabarytów zabudowy, aby nie wpływała ona negatywnie na jego ekspozycję. Tylko w wyjątkowych przypadkach audyt rekomenduje wykluczenie lokalizowania nowej zabudowy. Może być ono wprowadzone tylko w drodze ustanowienia odpowiedniego aktu prawa miejscowego, czyli planu miejscowego lub strefy ochrony krajobrazu ustanowionej w planie ochrony parku krajobrazowego lub w uchwale sejmiku województwa w obszarach chronionego krajobrazu (więcej na ten temat w podrozdziale Sporządzanie planów ochrony).

Fot. 38. Przykład obszarów związanych z potrzebą zachowania ekspozycji widokowej.

porządkujące wpływ reklamy na krajobraz

Wszechobecność reklamy zewnętrznej, zwłaszcza wielkopowierzchniowej, oraz nadmiar i agresywność najróżniejszych szyldów jest jedną z najbardziej widocznych form degradacji krajobrazu. W skrajnych przypadkach nośników jest tyle i tworzą taki chaos, że ich treści są poza percepcją potencjalnego klienta. Tym bardziej, że istniejące rozwiązania komunikacji mobilnej i nawigacji w dużym stopniu rozwiązują problem dotarcia pod odpowiedni adres.

Dlatego audyt zawiera rekomendacje wskazujące obszary predestynowane do objęcia regulacjami tzw. „uchwał krajobrazowych”. Odnoszą się one do terenów, w których wartości krajobrazu nie powinny być zakłócone ilością i chaosem reklamy zewnętrznej, a więc terenów o atrakcyjnym krajobrazie przyrodniczym lub kulturowym, w których jego ekspozycja już jest albo może być ograniczona przez natłok reklam. Wskazania te są też kierowane do wartościowych przestrzeni kulturowych, w których zbyt często dochodzi do przestaniania całych elewacji budynków i ogrodzeń, sytuowania konkurujących z istniejącą tkanką urbanistyczną elementów, dominujących gabarytami, kolorem lub światłem. Na ten rodzaj agresji przestrzennej narażone są szczególnie centra miast i wsi, zespoły zabudowy historycznej oraz obszary atrakcyjne turystycznie. Wprowadzenie reguł i porządku w dopuszczalnych rodzajach i sposobach sytuowaniu tablic, szyldów, reklam, elementów małej architektury i ogrodzeń wprowadzi w takich miejscach nową, lepszą jakość i inną kulturę przestrzeni. Pozwoli też wyeksponować ich urodę i wartość.

Audyt wskazuje też miejsca lub odcinki dróg publicznych, wzdłuż których należy doprowadzić do porządku zasady sytuowania reklam lub nawet – w miejscach szczególnych – wprowadzić całkowity zakaz ich lokalizacji. Przesłanki tych rekomendacji wynikają z analiz przeprowadzonych w trakcie prac nad audytem i dotyczą tras o szczególnej ekspozycji widokowej.

Fot. 39. Przykłady chaotycznego sytuowania reklam wzdłuż dróg publicznych.

Do decyzji gmin pozostanie doprecyzowanie granic tych obszarów oraz ustalenie szczegółowych regulacji w zakresie dopuszczonym przepisami uopizp. Opanowanie chaosu reklamowego z natury rzeczy będzie procesem długim, związanym z podnoszeniem kultury biznesu i kultury społeczeństwa. Można jednak i należy pewne zachowania przyspieszać, posługując się dobrymi przykładami i nagradzaniem. Politykę w zakresie eliminacji nadmiaru reklam należy docelowo skoncentrować we wszystkich krajobrazach priorytetowych.

Gminy, na terenach których znajdują się obszary wskazane w audycie do uregulowania spraw związanych z reklamami, winny być świadome, że jeśli nie podejmą odpowiednich uchwał krajobrazowych i związanych z nimi działań, może mieć wpływ na dostęp do rozdzielanych przez województwo środków na ochronę zabytków, działania rewitalizacyjne, rozwój turystyki czy nawet lokalną infrastrukturę np. drogową.

ochrona krajobrazów przyrodniczych (rzek, lasów i korytarzy ekologicznych)

Przyrodnicze krajobrazy Małopolski oraz bogactwo bioróżnorodności są bez wątpienia unikalne w skali kraju. Ale ich zachowanie to nie tylko obowiązek ochrony przyrody, nie tylko kwestia estetyki czy jakości życia. Dla znacznej części naszego regionu walory krajobrazowe stanowią podstawę atrakcyjności turystycznej i potencjał rozwoju gospodarczego. Dlatego troska o jakość krajobrazu nie może ograniczyć się tylko do formalizmu ochrony, ale powinna oznaczać świadome przyjęcie określonego systemu wartości i odpowiedzialne kształtowanie zmian krajobrazowych.

Obszary najcenniejsze pod względem przyrodniczym są w większości chronione przepisami ustaw i **wyniki audytu nie naruszają i nie zastępują wynikających stąd regulacji, obowiązków czy kompetencji**. Podkreślają jednak wagę najważniejszych dla fizjonomii krajobrazów elementów przyrodniczych. Nie jest obojętne w jakim stanie są lasy na górskich stokach, rzeki i potoki płynące naturalnymi dolinami, czy otwarte obszary pól i łąk. Rekomendacje koncentrują się na zachowaniu w miarę możliwości ich naturalnego charakteru a tym samym utrwaleniu wartości, które one niosą.

Rekomendacje w odniesieniu do cieków wodnych zalecają prowadzenie koniecznych prac hydrologicznych (związanych m. in. z ochroną przeciwpowodziową) przy ograniczeniu ingerencji do minimum i zachowaniu w maksymalnym stopniu naturalnego charakteru koryt, brzegów i ich obudowy biologicznej. Mają na celu zapobieganie nieuzasadnionemu betonowaniu rzek i potoków i utrzymanie ciągłości krajobrazów wód płynących. Podobnie ważnymi elementami krajobrazów (niezależnie od ich roli w systemie przyrodniczym) są wszystkie tereny podmokłe, bagienne, źródłiskowe. W

rekomendacjach audytu zaleca się ich zachowanie w stanie naturalnym. Powyższe zalecenia nie eliminują możliwości wykonania niezbędnych z punktu widzenia bezpieczeństwa prac.

Lasy Małopolski to wartość nie do przecenienia nie tylko pod względem krajobrazowym. Panoramy zalesionych pasm górskich i pogórzy kształtują krajobrazy południowej części regionu i są nieodłącznym elementem atrakcyjności turystycznej regionu. Nie jest obojętne czy będą to autentyczne ekosystemy leśne z całym bogactwem przyrody, czy zostaną przekształcone w gospodarcze plantacje. Zmieniające się cywilizacyjne potrzeby w coraz większym stopniu doceniają wartość naturalnych lasów, jako środowiska niezbędnego dla życia nie tylko dla zwierząt ale dla ludzi. Stąd w rekomendacjach postuluje się zachowanie najstarszych kompleksów leśnych i najcenniejszych pod względem przyrodniczym ekosystemów leśnych, szczególnie w lasach mających status lasów ochronnych.

Rekomendacje związane z ochroną krajobrazów leśnych i tych związanych z wodami adresowane są nie tylko do samorządów lokalnych, ale również do instytucji i organów zarządzających tymi terenami. Wymagają współdziałania i uwzględnienia potrzeb związanych z ochroną krajobrazów, jako wspólnego dobra o znaczeniu regionalnym.

Prawidłowo funkcjonujący system przyrodniczy to bogate lasy, czyste wody w naturalnych korytach, piękne łąki, pola i różnorodność świata roślin i zwierząt. To również harmonijne współistnienie ze środowiskiem człowieka, oparte na konstytucyjnej zasadzie zrównoważonego rozwoju. Na niej opiera się cała gospodarka i planowanie przestrzenne. Równoważenie potrzeb ochrony przyrody i rozwoju gospodarczego polega na kompromisach, przy czym niektóre obszary będą zdecydowanie zdominowane przez człowieka a w niektórych dominacja musi przysługiwać przyrodzie. Sieć korytarzy ekologicznych oraz obszary węzłowe wyznaczają te miejsca, w których zmiany antropogeniczne muszą uwzględniać pierwszeństwo przyrody

Rekomendacje audytu w tym zakresie są wypełnieniem przepisów Rozporządzenia a ponadto konsekwencją przyjętych przez samorząd regionalny kierunków polityki w dziedzinie ochrony zasobów przyrodniczych, środowiska i klimatu, zawartych w Strategii Rozwoju Województwa Małopolskiego „Małopolska 2030” oraz Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego. Odwołują się do treści obowiązującego PZPWM, w którym wyznaczone są obszary węzłowe i sieć korytarzy ekologicznych.

W obszarach węzłowych i krajowych korytarzach stanowiących ogniwa sieci europejskiej rekomenduje się respektowanie zasady nadrzędności ochrony środowiska przyrodniczego oraz prawidłowego funkcjonowania wszystkich jego elementów (ciągłości ekologicznej) nad innymi celami.

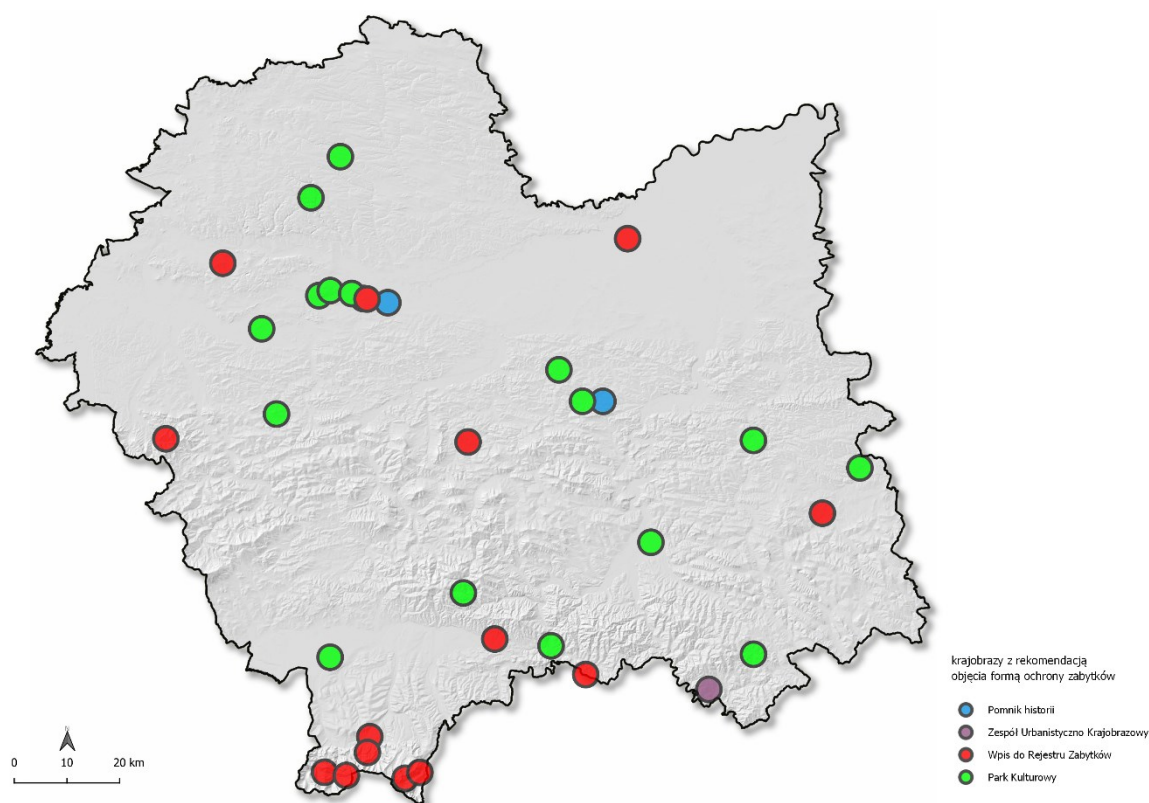
W pozostałych obszarach, w których przebiegają powiązania ekologiczne o znaczeniu regionalnym zaleca się niedopuszczenie do powstania takiego zagospodarowania, które uniemożliwi zachowanie ciągłości ekologicznej.

Są to zatem rekomendacje, które nie niosą nieznanych wcześniej wymagań.

Rekomendacje i wnioski dotyczące tworzenia nowych parków kulturowych

5.2

Ustanowienie parku kulturowego pomaga samorządom gmin zarządzać m. in. sprawami związanymi z umieszczaniem nośników reklamowych, szyldów, informacji, elementów małej architektury oraz obiektów tymczasowych, a także prowadzeniem działalności usługowej i handlowej czy zmianami sposobu korzystania z zabytków. Na obszarze parku kulturowego decyzje lokalizacyjne wydawane są w oparciu o plan miejscowy, a nie o administracyjną procedurę „wuzetek”. To zapewnia nie tylko przewidywalność zmian w zagospodarowaniu, ale również – poprzez ustawową procedurę – jawność stanowienia ustaleń w odniesieniu do dopuszczalnych działań inwestycyjnych. Taki stan prawny tworzy stabilne warunki inwestowania i podnosi wartość nieruchomości. Nie bez znaczenia jest również marketingowy aspekt ustanawiania parków kulturowych. Mogą one zostać wykorzystane do promocji i budowania prestiżu miejsca i przekładać się na różne kategorie jego atrakcyjności rynkowej.

Ryc. 9. Krajobrazy priorytetowe z rekomendacjami do objęcia formą ochrony zabytków

W ustaleniach audytu zawarte są rekomendacje wskazujące te obszary, na których uzasadnione jest utworzenie parku kulturowego. Dotyczy to miejsc, gdzie zachowany jest, charakterystyczny dla miejscowej tradycji, krajobraz kulturowy. Miejsc, w których zabytki i obiekty historyczne powinny otrzymać ochronę otaczającej je przestrzeni, odpowiednią ekspozycję i urządzone sąsiedztwo. Te szczególne obszary powinny być przede wszystkim chronione przed przypadkowymi zmianami

niszczącymi ich charakter oraz przed nieuporządkowanym wykorzystywaniem przestrzeni publicznej. Obejmują one, zachowane w miastach i wsiach, układy urbanistyczno-krajobrazowe o wyjątkowej w skali regionu wartości historycznej i kompozycyjnej.

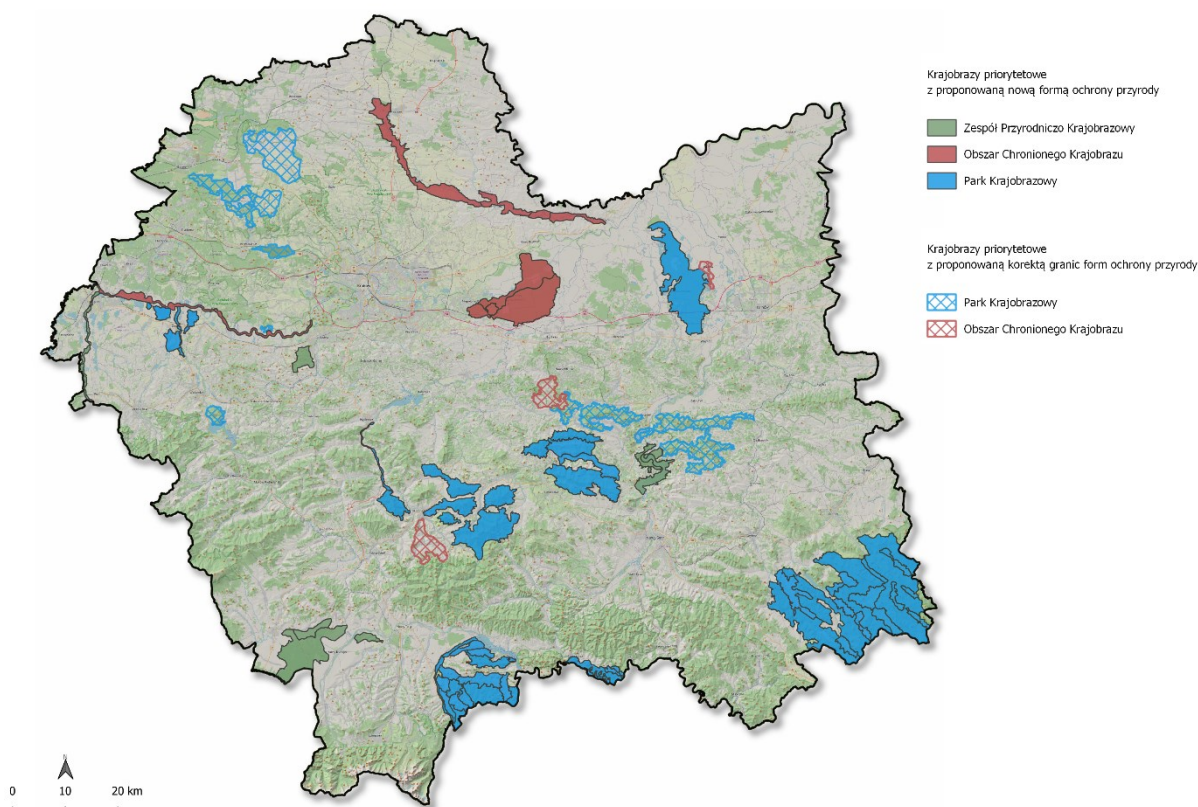

Fot. 40. Krościenko nad Dunajcem i Ojców - przykład miejscowości rekomendowanych do utworzenia parków kulturowych

Audyt krajobrazowy ma częściowo charakter aktu kierownictwa wewnętrznego w odniesieniu do działań samorządu województwa w zakresie ochrony przyrody. Oznacza to, że zawarte w nim rekomendacje i wnioski dla krajobrazów priorytetowych, dotyczące ustanowienia planu ochrony dla parku krajobrazowego oraz stref ochrony krajobrazu w obszarach chronionego krajobrazu, będą wiążące dla sejmiku województwa przy podejmowaniu uchwał w tym zakresie.

Poniżej przedstawiono te działania, które zostały wskazane w rekomendacjach audytu krajobrazowego i należą do kompetencji samorządu województwa.

Parki krajobrazowe są jedną z form ochrony przyrody określoną w ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody. Głównym ich celem jest zachowywanie i upowszechnianie wartości przyrodniczych, krajobrazowych, a także historycznych i kulturowych, zgodnie z zasadami racjonalnego i zrównoważonego gospodarowania zasobami przyrody, które często nawiązują do tradycji danego regionu. Parki krajobrazowe mogą chronić każdy typ krajobrazu, o ile ma on dobrze zachowane zasoby przyrodnicze i jest zbliżony do krajobrazu naturalnego jak np. tereny podmokłe, lasy, wyżyny, masywy górskie. Ponadto, w ich obrębie mogą znajdować się także krajobrazy kulturowe z elementami tradycyjnej zabudowy czy układów ruralistycznych lub urbanistycznych.

Ryc. 10. Krajobrazy z propozycją objęcia formą ochrony przyrody

Utworzenie nowego parku krajobrazowego lub powiększenie obszaru istniejącego parku następuje w drodze uchwały sejmiku województwa, w której oprócz określenia nazwy, obszaru, przebiegu granic

oraz ewentualnej otuliny, wskazywane są szczególne cele ochrony i zakazy właściwe dla danego parku krajobrazowego lub jego części. Warto podkreślić, że samorządy gmin również mają swój wkład w tworzenie parku krajobrazowego, bowiem rada gminy może wystąpić z wnioskiem o jego utworzenie, a także posiada kompetencje do uzgadniania projektów uchwał w sprawie utworzenia parku krajobrazowego. Należy pamiętać, że merytoryczny i administracyjny proces tworzenia nowego parku krajobrazowego jest dość długi i złożony, a w przypadku jego powołania wiąże się z koniecznością większego zaangażowania organizacyjnego, w tym finansowego.

Postulaty utworzenia nowych parków krajobrazowych na terenie Małopolski są wymienione w kilku dokumentach o charakterze regionalnym, m.in. w przywoływanych we wcześniejszych zapisach Strategii Rozwoju Województwa „Małopolska 2030” oraz w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego.

Sporządzanie planów ochrony i ustanawianie stref ochrony krajobrazu

Podstawowym dokumentem planującym ochronę przyrody dla parków narodowych, rezerwatów przyrody i parków krajobrazowych jest plan ochrony, regulowany przepisami ustawy o ochronie przyrody. Ze względu na fakt, iż tematyka niniejszego rozdziału poświęcona jest działaniom w sferze administracji samorządowej województwa, a zadania związane z parkami narodowymi i rezerwatami przyrody należą do kompetencji innych organów administracji publicznej, szczegółowo omówiono w nim jedynie plan ochrony dla parku krajobrazowego.

Plan ochrony dla parku krajobrazowego ustanawia sejmik województwa w drodze uchwały. Jego projekt sporządza dyrektor parku krajobrazowego lub dyrektor zespołu parków krajobrazowych. Poprzednie przepisy ustawy o ochronie przyrody dotyczące utworzenia planu ochrony dla parku krajobrazowego nie nadawały temu dokumentowi rangi aktu prawa miejscowego, a postanowienia w nim zawarte stanowiły jedynie ustalenia do dokumentów planistycznych. Dopiero wejście w życie w 2015 roku tzw. ustawy krajobrazowej (dokładniej zwaną ustawą z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu), spowodowało zmianę mocy tego aktu, powodując, że plan ochrony dla parku krajobrazowego w granicach - wyznaczonych na podstawie wyników audytu krajobrazowego - stref ochrony krajobrazu oraz w zakresie wykazu obiektów historycznych i kulturowych jest aktem prawa miejscowego. Strefy ochrony krajobrazu zostaną w planach ochrony wyznaczone na podstawie audytu krajobrazowego w obszarach o szczególnej ekspozycji krajobrazu (tereny płaszczyzn, linii i punktów widokowych) oraz w obszarach zabudowanych wyróżniającą się formą architektoniczną (obszary LFA). Dla tych stref, ustalenia planu ochrony parku krajobrazowego mogą wprowadzać np.: ograniczenia zabudowy i zalesiania. Przepisy te będą miały zastosowanie w planach ochrony uchwalanych po wejściu w życie audytu krajobrazowego. Warto przy tym zwrócić uwagę na korelację czasową sporządzania planów ochrony i audytu krajobrazowego. Obydwa dokumenty należy sporządzić nie rzadziej niż raz na 20 lat.

Analogiczne przepisy dotyczące stref ochrony krajobrazu obowiązują w obszarach chronionego krajobrazu (OChHK), ale ustanawiane będą w drodze uchwały sejmiku województwa, w trybie przewidzianym wspomnianą wcześniej ustawą o ochronie przyrody.

Płaszczyzny, linie i punkty widokowe zostały w audycie wskazane w miejscach, które stanowią wyjątkową ekspozycję krajobrazów priorytetowych. Wiele z nich dotyczy najpiękniejszych panoram i widoków w krajobrazie Małopolski. Niektóre mają charakter bardziej lokalny, ale nie mniej ważny, szczególnie dla gmin, których rozwój opiera się na turystyce. Umiejętne kształtowanie tych miejsc i obszarów będzie zapobiegać przypadkowemu zniszczeniu krajobrazu, a przy okazji będzie szansą na pogodzenie potrzeb jego ochrony z potrzebami rozwoju.

Z uwagi na to, że audyt krajobrazowy sporządzany jest dla całego województwa, skala opracowania nie daje możliwości szczegółowego wyznaczenia granic płaszczyzn widokowych. Ciągi widokowe są prowadzone na ogół wzdłuż istniejących dróg, szlaków turystycznych lub grzbietami wzniesień, ale ich przebieg nie posiada geodezyjnej dokładności. Podobnie lokalizację punktów widokowych należy traktować orientacyjnie. Są to miejsca i obszary, dla których niezbędne będzie wykonanie szczegółowych analiz i studiów krajobrazowych, pozwalających na ich uściślenie. Dopiero na tej podstawie będzie można sprecyzować zasięg stref ochrony krajobrazu oraz niezbędne ograniczenia lub szczególne warunki zagospodarowania. Ustalenie tych stref odbywać się będzie w trybie stanowienia prawa miejscowego (uchwały sejmiku województwa o planie ochrony lub uchwały o strefie ochrony krajobrazu w OChK), a więc z udziałem społeczeństwa i w uzgodnieniu z gminami. Na zwrócenie uwagi zasługuje fakt, że ustawa o ochronie przyrody nadała radzie gminy uprawnienie do odmówienia uzgodnienia projektu uchwały, jednak może to zrobić wyłącznie w przypadku gdyby implementacja zakazów prowadziła do ograniczenia możliwości rozwojowych zawartych w dokumentach planistycznych gminy, w stopniu nieproporcjonalnym do wartości jakie niesłaby ochrona krajobrazu. Taka regulacja ustawy wynika z przekonania, że krajobraz jest częścią wspólnego dziedzictwa, a ochrona najbardziej cennych lub wyjątkowych krajobrazów i ich właściwe kształtowanie ma charakter obowiązku wobec społeczeństwa.

Podsumowanie części ogólnej

Prace nad audytem krajobrazowym przyniosły efekt przede wszystkim w postaci 282 krajobrazów priorytetowych, które na podstawie zdefiniowanych zagrożeń zostały wyposażone w szereg rekomendacji mających zachować relacje i najcenniejsze wartości przyrodnicze i kulturowe w postrzeganym krajobrazie. W uzupełnieniu krajobrazów priorytetowych dla 742 krajobrazów, z dotychczasowymi obszarami chronionymi, zdefiniowano dalsze wytyczne jak utrzymać dla nich wyjątkowe walory krajobrazowe.

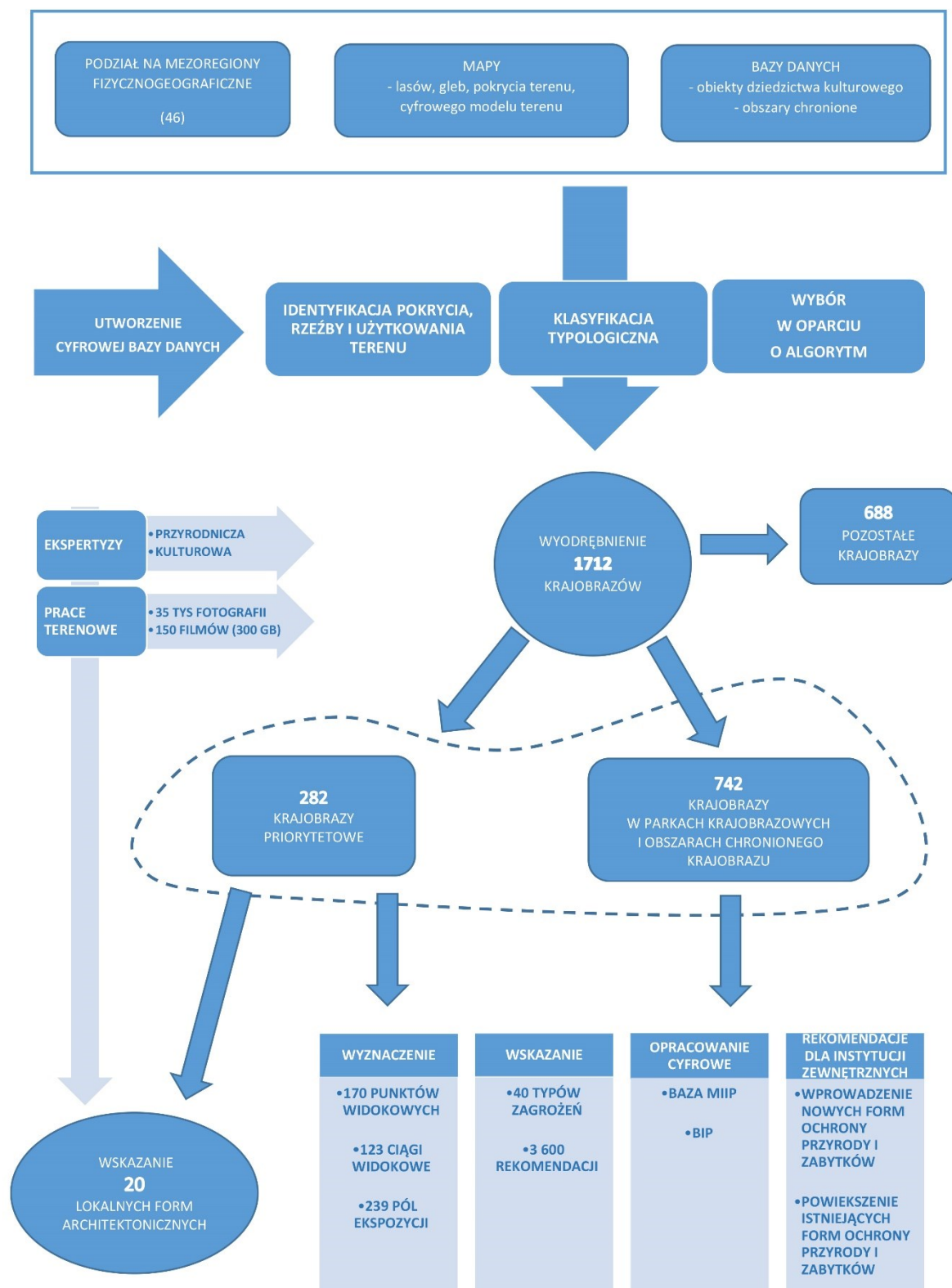
Adresatami audytu są przede wszystkim samorządy, ale szereg działań rekomendowanych w sporządzonym dokumencie powinno być podejmowanych we współpracy i współdziałaniu z organami i instytucjami rządowymi, organizacjami pozarządowymi a przede wszystkim z lokalnymi społecznościami. Kompatybilność tych działań ma potencjał do wywołania efektu synergii, przynoszącego wymierne korzyści przestrzenne. Może również przyczynić się do budowania wspólnoty celów na poziomie lokalnym.

Wyższa jakość środowiska, bardziej harmonijna przestrzeń i większa troska o zachowanie wartości krajobrazu to rosnące potrzeby cywilizacyjne, coraz mocniej artykułowane w kulturze europejskiej. Mogą stać się, w niedalekiej perspektywie, czynnikami sprzyjającymi rozwojowi wielu obszarów i w wielu dziedzinach.

Jakość krajobrazu wiąże się z szeroko pojmowaną jakością życia, obejmując wszystkie jego sfery: zamieszkanie, pracę, wypoczynek. Jest to trwały związek zarówno czynny i bierny, bo z jednej strony jesteśmy twórcami przemian krajobrazu, a równocześnie ich odbiorcami. Jako twórcy powinniśmy umieć zadbać o jego jakość, a jako odbiorcy winniśmy szanować jego wartości. W tym celu konieczna jest umiejętność dostrzegania krajobrazów (nie tylko tych albumowych), wiedza o czynnikach, które wpływają na ich wartości i zachodzące zmiany, a także wyobrażenia o przyszłych skutkach teraźniejszych aktywności w przestrzeni. Do tego mogą przyczyniać się programy edukacyjne, budujące wrażliwość przestrzenną, promocja zagadnień krajobrazowych i związków krajobrazu z różnymi sferami życia oraz problemami cywilizacyjnymi. Edukacja społeczeństwa prowadząca do świadomego postrzegania przez

ludzi krajobrazu i zmian w nim zachodzących, może stać się istotnym krokiem w kierunku przyjęcia powszechnych i trwałych postaw oraz działań zmierzających do troski o jego jakość.

Wielość czynników wpływających na przekształcenia krajobrazów przemawia za tym, żeby problem jakości tych przemian znalazł swoje miejsce nie tylko w samym planowaniu przestrzennym, ale również w planowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego. Wiele przedsięwzięć tej sfery może przyczyniać się do takich zmian, które zachowają albo wzbogacą wartości krajobrazowe. Mogą czynić krajobraz pięknym i harmonijnym, pod warunkiem, że aspekt jakości przestrzeni w dużej skali przestrzennej i czasowej będzie jednym z kryteriów podejmowanych działań. Świadome i konsekwentne podejmowanie problemu jest o tyle ważne, że zmiany w krajobrazie mają charakter bardzo trwały. „Naprawienie” krajobrazu raz zniszczonego udaje się bardzo rzadko, a jeśli, to zawsze przy dużym wysiłku ludzi i ogromnych nakładach środków finansowych. Tym bardziej szanujmy bogactwo małopolskich krajobrazów.

Ryc. 11. Schemat prac i efektów audytu krajobrazowego w Małopolsce

A.3 CZĘŚĆ SZCZEGÓŁOWA

A.3.1 Struktura dokumentu

Ze względu na złożoną strukturę dokumentu audytu krajobrazowego i jego nieliniowy charakter został on podzielony na szereg załączników. Cyfrowa postać dokumentu audytu zawiera szereg odnośników, dlatego zdecydowano się na układ o strukturze folderów. Foldery te składają się z często obszernego zestawu plików, gdzie każdy plik zawiera informacje dla pojedynczego krajobrazu.

1_Część_opisowa_i_tabelaryczna

A_informacje_ogolne

To niniejszy dokument, który jest wprowadzeniem do audytu krajobrazowego województwa małopolskiego i - spełniając wymóg prawny - ma jednocześnie objaśnić odbiorcom audytu jego lepsze rozumienie.

B_zestawienie_zidentyfikowanych_krajobrazow

Folder zawierający pliki z klasyfikacją poszczególnych krajobrazów w Małopolsce. W nim znajduje się również zestawienie krajobrazów w poszczególnych gminach.

C_charakterystyka_zidentyfikowanych_krajobrazow_

Folder zawierający pliki z charakterystyką poszczególnych krajobrazów w Małopolsce (KCK). Tam też znajduje się zestawienie krajobrazów w poszczególnych gminach w podziale na krajobrazy priorytetowe i pozostałe.

D_ocena_zidentyfikowanych_krajobrazow

Folder gromadzący pliki z oceną poszczególnych krajobrazów w Małopolsce (KOK). W nim znajduje się zestawienie krajobrazów w poszczególnych gminach.

E_wykaz_krajobrazow_priorytetowych

Folder zawierający pliki z rekomendacjami i zagrożeniami dla poszczególnych krajobrazów priorytetowych w Małopolsce. Tam też znajduje się zestawienie krajobrazów w poszczególnych gminach.

F_wykaz_obszarow_art_38a

Folder gromadzący pliki z danymi dotyczącymi krajobrazów w granicach obszarów prawnie chronionych

G_zestawienie_zagrozen_38a

Folder zawierający pliki z zagrożeniami dla poszczególnych krajobrazów w granicach prawnie chronionych w Małopolsce.

H_wykaz_rekomendacji_i_wnioskow_38a

Folder gromadzący pliki z rekomendacjami i wnioskami dla poszczególnych krajobrazów priorytetowych w Małopolsce.

I_katalog_LFA

Folder zawierający pliki z danymi na temat poszczególnych lokalnych form architektonicznych

Druga część dokumentu ma postać graficzną przedstawiającą mapy odnoszące się do elementów określonych w art. 38a ust. 3 pkt 1 i 2 ustawy. Dodatkowo § 4 Rozporządzenia określa składowe dokumentacji audytu krajobrazowego. Określenie przedmiotowego zakresu dokumentacji wynika z potrzeby gromadzenia właściwych informacji i danych oraz formatu tych danych, tak, aby mogły być one szeroko udostępniane na potrzeby różnych analiz prowadzonych przez różne podmioty. Fakt, że w ramach sporządzania audytu krajobrazowego zgromadzona jest bardzo duża ilość danych i informacji, przemawia za tym, aby były publicznie dostępne. Jednocześnie należy podkreślić, iż jednym z najistotniejszych wyników audytu krajobrazowego, które będą w przyszłości wykorzystywane, są granice krajobrazów priorytetowych, do których zostały określone rekomendacje i wnioski oraz lokalne formy architektoniczne zabudowy. Audyt krajobrazowy jest sporządzany na poziomie województwa, jest to zbyt duża skala, aby do uchwały sejmiku województwa dołączyć mapy o wystarczającej dokładności, pozwalającej na wykorzystanie ich na poziomie lokalnym. Wobec czego rozporządzenie określa konieczność gromadzenia danych przestrzennych w formacie shp, które marszałek województwa będzie mógł udostępniać każdej gminie, w stosunku do której zostały sformułowane rekomendacje i wnioski.

Ponadto, mając na uwadze wymagania zawarte w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 2012 r. w sprawie Krajowych Ram Interoperacyjności, minimalnych wymagań dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej oraz minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych (Dz. U. z 2017 r. poz. 2247), dane przestrzenne są również gromadzone w formacie GML. W celu zachowania interoperacyjności tworzonych w ramach sporządzanych audytów krajobrazowych zbiorów danych przestrzennych, część graficzna audytu została opracowana we właściwym układzie współrzędnych państwowego systemu odniesień.

2_Część_graficzna

A_mapy_zidentyfikowanych_krajobrazow

folder zawiera plik pdf z mapą przeglądową dla wszystkich zidentyfikowanych krajobrazów w Małopolsce

B_mapy_obszarow_lub_obiektow_art_38a

folder zawiera plik pdf z mapą przeglądową dla wszystkich krajobrazów w Małopolsce na obszarze których znajdują się formy ochrony o których mowa w art. 38a ust. 3 pkt ustawy

C_mapy_zal_7

folder zawiera plik pdf z mapą przeglądową dla wszystkich krajobrazów priorytetowych w Małopolsce

D_mapy_zal_8

folder zawiera pliki pdf z mapami dla każdego z obszarów, dla których zostały wyznaczone lokalne formy architektoniczne (LFA)

3_Dokumentacja

A_opis_metodyk_oraz_zrodel

folder zawiera plik pdf z opisem przyjętej metodyki oraz zestawieniem źródeł danych wejściowych

B_opis_przebiegu_konsultacji

folder ten zawiera opis przebiegu przeprowadzonych konsultacji społecznych oraz zestawienie i stanowisko wobec nieuwzględnionych uwag.

C_informacje_o_badaniach_ankietowych

folder ten, z uwagi na brak fakultatywność badań ankietowych nie zawiera plików, ale ze względu na spójność z elementami Rozporządzenia pozostawiono go w strukturze załączników

D_dane_przestrzenne_dla_map_SHP_GML

folder zawiera pliki z granicami krajobrazów w formatach shp (shapefile) i GML

A.3.2 Identyfikacja i oznaczenie krajobrazów - część analityczna i tabelaryczna

Na etapie identyfikacji krajobrazów, każda z wyodrębnionych jednostek krajobrazowych, otrzymała swój niepowtarzalny w skali Polski identyfikator. Struktura tego identyfikatora jest następująca:

12-XXX.XX-YY,

gdzie:

- **12** oznacza kod dla województwa małopolskiego,
- **xxx.xx** określa mezoregion fizycznogeograficzny (szczegółowy opis każdego z mezoregionów zawarty jest na końcu tego dokumentu),
- **YY** określa kolejny krajobraz w obrębie mezoregionu w danym województwie (w przypadku jednego mezoregionu dla Małopolski liczba krajobrazów przekracza 99 wydzielonych jednostek dlatego kolejne krajobrazy mają w nim postać: 12-XXX.XX-YYY).

Identyfikator pozwala na wyszukiwanie plików odpowiadających właściwemu krajobrazowi w poszczególnych folderach.

Tab. 3. Jednostki fizyczno-geograficzne wydzielone w Małopolsce

megaregion		makroregion		mezoregion	
3	Pozaalpejska Europa Środkowa	341.1	Wyżyna Śląska	341.14	Pagóry Jaworznickie
		341.2	Wyżyna Woźnicko-Wieluńska	341.27	Kotlina Siewierza
		341.3	Wyżyna Krakowsko-Częstochowska	341.31	Wyżyna Częstochowska
				341.32	Wyżyna Olkuska
				341.33	Rów Krzeszowski
				341.34	Garb Tenczyński
		342.2	Niecka Nidziańska	342.21	Płaskowyż Jędrzejowski
				342.22	Wyżyna Miechowska
				342.23	Płaskowyż Proszowski
				342.24	Garb Wodzisławski
5	Karpaty, Podkarpackie i Nizina Panońska	512.2	Kotlina Oświęcimska	512.22	Dolina Górnej Wisły
				512.23	Podgórze Wilamowickie
		512.3	Brama Krakowska	512.31	Rów Skawiński
				512.32	Obniżenie Cholerzyńskie
				512.33	Pomost Krakowski
		512.4-5	Kotlina Sandomierska	512.41	Nizina Nadwiślańska
				512.42	Podgórze Bocheńskie
				512.43	Płaskowyż Tarnowski
				512.53	Podgórze Krakowskie
		513.3	Pogórze Zachodniobeskidzkie	513.32	Pogórze Śląskie
				513.33	Pogórze Wielickie
				513.34	Pogórze Wiśnickie
			Beskidy Zachodnie	513.47	Beskid Mały

				513.48	Beskid Makowski
				513.49	Beskid Wyspowy
				513.50	Pogórze Orawsko-Jordanowskie
				513.51	Beskid Żywiecko-Orawski
				513.52	Gorce
				513.53	Kotlina Sądecka
				513.54	Beskid Sądecki
				513.57	Pasma Pewelsko-Krzeczowskie
				513.58	Działy Orawskie
				513.59	Pogórze Popradzkie
		513.4-5			
		513.6	Pogórze Środkowobeskidzkie	513.61	Pogórze Rożnowskie
				513.62	Pogórze Ciężkowickie
				513.66	Obniżenie Gorlickie
				513.68	Pogórze Jasielskie
		513.7	Beskidy Środkowe	513.71	Beskid Niski
		514.1	Obniżenie Orawsko-Podhalańskie	514.11	Kotlina Orawsko-Nowotarska
				514.12	Pieniny
				514.13	Pogórze Przedtatrzańskie
				514.14	Bruzda Podtatrzańska
				514.15	Magura Spiska
		514.5	Łańcuch Tatrzański	514.52	Tatry Zachodnie
				514.53	Tatry Wysokie
				514.54	Tatry Reglowe

A.3.3 Klasyfikacja krajobrazów

Tab. 4. Klasyfikacja krajobrazów wg rzeźby terenu zgodnie z rozporządzeniem

Rzeźba		Definicja
A	równinne	rozległe tereny płaskie lub prawie całkowicie poziome (nachylenie do 3°)
B	faliste	rozległe tereny charakteryzujące się łagodnymi, niewielkimi deniwelacjami terenu o względnych wysokościach do kilku metrów
C	pagórkowate	obszary, na których występują wzniesienia o względnych wysokościach od kilku do kilkudziesięciu metrów, które wyodrębniają się w terenie wskutek izolacji przestrzennej i wyraźnego nachylenia stoku. Średnica wzniesień sięga do kilkuset metrów, stoki symetryczne lub asymetryczne, a wierzchołki mogą być mniej lub bardziej obłe

D	wzgórzowe	obszary urozmaicone występowaniem form wypukłych terenu o wysokości względnej 100-300 m, które wyodrębniają się w terenie wskutek izolacji przestrzennej i wyraźnego nachylenia stoku. Średnica wzgórz wynosi minimum kilkaset metrów, a wierzchołki mogą być płaskie, obłe lub ostre
E	górskie	obszary o wysokościach bezwzględnych od 500-1500 m n.p.m. i dużych deniwelacjach terenu
F	wysokogórskie	obszary o wysokościach bezwzględnych powyżej 1500 m n.p.m. i dużych deniwelacjach terenu
G	dolin	wydłużone, zwykle płaskodenne, ciągnące się na przestrzeni co najmniej kilku kilometrów obniżenia terenu
H	obniżeń i kotlin	zwykle owalne lub okrągłe, rozległe obniżenia terenu, o średnicy co najmniej kilku kilometrów w otoczeniu obszarów pagórkowatych, wzgórzowych lub górskich

Źródło: Rozporządzenie

Klasyfikacja typologiczna jest znacznie bardziej złożona i dotyczy rodzaju antropogenicznego przekształcenia krajobrazu, dominacji form pokrycia terenu i innych czynników występujących w krajobrazie, a także jego struktury i integralności zagospodarowania terenu. W województwie małopolskim zidentyfikowano 42 podtypy krajobrazów, przy pomocy których sklasyfikowano 1712 wydzielonych w regionie jednostek krajobrazowych.

Tab. 5. Typologiczna klasyfikacja krajobrazów (typ i podtyp)

GRUPA KRAJOBRAZÓW	TYP/ PODTYP	Liczba krajobrazów	Powierzchnia (ha)	Powierzchnia (%)
przyrodnicze	01. Wód powierzchniowych	29	22 037	1,45
	02. Bagienno-łąkowe - głównie bezleśne	31	17 040	1,12
	02a. Z udziałem ekstensywnie użytkowanych łąk	24	8 214	0,54
	02b. Z dominacją szuwarów i turzycowisk	3	1 280	0,08
	02d. Z dominacją torfowisk niskich	1	372	0,02
	02e. Z udziałem torfowisk wysokich	3	7 173	0,47
	03. Leśne	404	463 508	30,53
	03a. Z przewagą siedlisk borowych	176	165 530	10,90
	03b. Z przewagą siedlisk lasowych	220	295 637	19,47
	03c. Z przewagą siedlisk łęgowych, bagiennych i olsowych	8	2 341	0,15
	04. Bezleśne: murawowe, piaszczyste i skalne	3	1 007	0,07
	04c. Bezleśnych wydm śródlądowych oraz wydm i plaż nadmorskich	2	855	0,06

	04d. Bezleśnych skałek i muraw naskalnych	1	152	0,01
	05. Górskie ponad granicą lasu (naturalną lub antropogenicznie obniżoną)	6	12 603	0,83
	05b. Hale wysokogórskie	3	4 787	0,32
	05c. Wysokogórskie nagie skały, piargi i śniegi	3	7 815	0,51
przyrodniczo-kulturowe	06. Wiejskie	708	781 850	51,49
	06a. Sztuczne zbiorniki wodne	36	8 757	0,58
	06b. Z przewagą wstęgowo ułożonych zespołów niewielkich pól ornych, łąk i pastwisk	127	137 257	9,04
	06c. Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych, tworzących małe pola	269	324 103	21,35
	06d. Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych, tworzących pola średniej wielkości	84	147 286	9,70
	06e. Z przewagą wielkoobszarowych pól i/lub łąk i pastwisk	41	23 942	1,58
	06f. Z przewagą wielkoobszarowych sadów i plantacji	15	24 350	1,60
	06g. Z przewagą terenów zabudowanych o charakterze wiejskim	136	116 154	7,65
	07. Mozaikowe	94	50 958	3,36
	07a. Z przewagą terenów porolnych	45	36 745	2,42
	07b. Podmiejskie	49	14 213	0,94
	08. Podmiejskie i osadnicze	192	109 123	7,19
	08a. Leśno-osadnicze o charakterze willowym	8	2 241	0,15
	08b. Wielkie kompleksy hotelowo-sportowe	4	1 529	0,10
	08c. Miejscowości o zwartej, wielorzędowej zabudowie o charakterze wiejskim	110	69 450	4,57
	08d. Zróżnicowana typologicznie i przestrzennie zabudowa nierolnicza na terenach wcześniej rolniczych	57	34 063	2,24
	08e. Wielkoobszarowe zespoły pałacowo-parkowe i klasztorne oraz inne komponowane układy architektury, zieleni i wód	13	1 840	0,12
kulturowe	09. Miejskie	75	18 634	1,23
	09a. Miejscowości z zachowanym układem historycznym	49	11 363	0,75
	09b. Miejscowości o charakterze współczesnym	26	7 271	0,48
	10. Wielkomiejskie	70	17 266	1,14

10a. Zespoły urbanistyczne o zachowanych założeniach historycznych	9	1 698	0,11
10b. Centra miast	3	429	0,03
10c. Obszary zabudowy mieszkaniowej	29	12 456	0,82
10d. Wielkie centra handlowe, logistyczne i składowo-magazynowe	14	1 329	0,09
10e. Tereny sportowo-rekreacyjne	9	904	0,06
10f. Wielkie nekropolie	6	451	0,03
11. Wodnogospodarcze	7	6 117	0,40
11a. Dużych sztucznych zbiorników wodnych o różnych funkcjach	7	6 117	0,40
12. Przemysłowe	17	5352	0,35
12a. Duże kompleksy przemysłowe	14	5 042	0,33
12b. Wielkie kompleksy elektrowni konwencjonalnych oraz wielkie farmy fotowoltaiczne	3	309	0,02
13. Górnicze	55	10 853	0,71
13a. Tereny czynnej wielkopowierzchniowej eksploatacji odkrywkowej	44	6 234	0,41
13b. Tereny zakończonej wielkopowierzchniowej eksploatacji odkrywkowej	6	4175	0,27
13c. Tereny czynnej eksploatacji podziemnej	5	444	0,03
14. Komunikacyjne	19	1 909	0,13
14a. Węzłów komunikacyjnych i transportowych	18	1 490	0,10
14b. Kompleksy lotniskowe	1	419	0,03
15. Ludyczne	2	103	0,01
Ogółem	1712	1 518 359	100,00

Zgodnie z Rozporządzeniem audyt krajobrazowy w części opisowej i tabelarycznej musi zawierać m.in. zestawienie zidentyfikowanych krajobrazów oraz ich klasyfikację. Dlatego poniżej zaprezentowano fragment tego zestawienia a jego cała treść jest dostępna w folderach postaci cyfrowej w załącznikach do uchwały w części 1B.

W dalszej części została opisana przyjęta metodyka i poszczególne etapy jej realizacji, które zilustrowano przykładowymi kartami a ich pełne zestawienie również jest dostępna w folderach postaci cyfrowej (załączniki do uchwały 1C, 1D, 1E, 1F, 1G, 1H, 1I)

Tab. 6. Wykaz wszystkich krajobrazów (przykładowy fragment wykazu)

NUMER KRAJOBRAZU	NAZWA KRAJOBRAZU	NAZWA MEZOREGIONU	TYP KRAJOBRAZU	PODTYP KRAJOBRAZU	PRIORYTET
12-341.14-1		Pagóry Jaworznickie	06. Wiejskie	06g. Z przewagą terenów zabudowanych o charakterze wiejskim	
12-341.14-2	Krzykawka - wąwozy	Pagóry Jaworznickie	03. Leśne	03b. Z przewagą siedlisk lasowych	TAK
12-341.14-3		Pagóry Jaworznickie	03. Leśne	03a. Z przewagą siedlisk borowych	
12-341.14-4		Pagóry Jaworznickie	13. Górnicze	13a. Tereny czynnej wielkopowierzchniowej eksploatacji odkrywkowej	
12-341.14-5		Pagóry Jaworznickie	06. Wiejskie	06b. Z przewagą wstęgowo ułożonych zespołów niewielkich pól ornych, łąk i pastwisk	
12-341.14-6		Pagóry Jaworznickie	09. Miejskie	09b. Miejscowości o charakterze współczesnym	
12-341.14-7		Pagóry Jaworznickie	03. Leśne	03a. Z przewagą siedlisk borowych	
12-341.14-8		Pagóry Jaworznickie	13. Górnicze	13b. Tereny zakończonej wielkopowierzchniowej eksploatacji odkrywkowej	
12-341.14-9		Pagóry Jaworznickie	06. Wiejskie	06c. Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych, tworzących małe pola	
12-341.14-10		Pagóry Jaworznickie	03. Leśne	03a. Z przewagą siedlisk borowych	
12-341.14-11		Pagóry Jaworznickie	12. Przemysłowe	12b. Wielkie kompleksy elektrowni konwencjonalnych oraz wielkie farmy fotowoltaiczne	

Na etapie wydzielania krajobrazów, dla każdego z nich utworzona została **Metryczka ogólna krajobrazu** (Moduł I), zawierająca dane, będące podstawą klasyfikacji.

Ryc. 12. Przykładowa Metryczka ogólna krajobrazu (Moduł I)

AUDYT KRAJOBRAZOWY WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO		KARTA CHARAKTERYSTYKI KRAJOBRAZU	
Moduł I. Metryczka ogólna krajobrazu			
Kod Krajobrazu: 12-514.11-18			
Typ, podtyp krajobrazu:	03. Leśne 03a. Z przewagą siedlisk borowych		
Typ rzeźby terenu:	A. równinne		
Kod mezoregionu:	514.11		
Nazwa mezoregionu:	Kotlina Orawsko-Nowotarska		
Typ krajobrazu naturalnego:	4-1-1 zalewowe dna dolin - typ: d		
Kod podokreślu geobotanicznego:	H.1a.7.a		
Nazwa podokreślu geobotanicznego:	Borów Nowotarskich		
Typ krajobrazu roślinności potencjalnej:	Trzcinnikowy podgórski wilgotny bór sosnowy	Położenie administracyjne:	województwo małopolskie
Kod regionu historyczno-kulturowego:	III.A.5	Data opracowania charakterystyki krajobrazu:	2021-01
Typ regionu historyczno-kulturowego:	Podhale, Ziemia Żywiecka, Nowotawska		

A.3.4 Charakterystyka i ocena krajobrazów

W kolejnym etapie prac przeanalizowane zostały cechy analityczne przyrodnicze i kulturowe oraz **cechy syntetyczne** (Moduł II i III)

Pod uwagę zostały wzięte wszystkie cechy określone jako obligatoryjne oraz te z cech fakultatywnych, które są istotne dla danego krajobrazu, a jednocześnie możliwe do określenia oraz jednolite i kompletne dla całego obszaru województwa małopolskiego. Dla cech obligatoryjnych podano wartości wskaźnika lub cechy, zgodnie z jego opisem zawartym w załączniku nr 3 Rozporządzenia, albo jedno z oznaczeń:

- a) „0” — gdy dane zjawisko lub obiekt nie występuje,
- b) „bd” — gdy brak jest dostępnych danych w tym zakresie.

Na tym etapie określono, które z cech są cechami charakterystycznymi typologicznie, a które są cechami unikatowymi. Analizy te były niezbędne dla następnego etapu, czyli dla oceny krajobrazów. Zestawienie materiałów źródłowych oraz baz danych, na podstawie których dokonano analizy zawiera tabela nr 7.

Spośród cech analitycznych przyrodniczych krajobrazu, wskaźnik - integralność tła krajobrazowego jest obliczany na podstawie wzoru zawartego w publikacji Bogaert J., Van Hecke P., Ceulemans R. 2002. The Euler Number as an Index of Spatial Integrity of Landscapes: Evaluation and Proposed Improvement. Environmental Management 29.5: 673—682.

Wyniki powyższych analiz zostały zapisane na Kartach Charakterystyki Krajobrazu (KCK) zgodnie z wzorem zawartym w ustawie. Każda karta składa się z pięciu modułów:

Moduł I. Metryczka ogólna krajobrazu,

Moduł II. Cechy analityczne (blok cech charakterystycznych i blok cech unikatowych),

Moduł III. Cechy syntetyczne,

Moduł IV. Wyniki porównania z innymi krajobrazami,

Moduł V. Dokumentacja fotograficzna i kartograficzna.

Ryc. 13. Przykładowy załącznik - Karta Charakterystyki Krajobrazu - Moduł II. Cechy analityczne

AUDYT KRAJOBRAZOWY WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO				KARTA CHARAKTERYSTYKI KRAJOBRAZU	
Moduł II. Cechy analityczne					
Kod Krajobrazu: 12-512.23-26				Dolina Soły (Kęty - Bielany)	
Podtyp krajobrazu:		01b. Systemy wód płynących			
Blok 1. Cechy charakterystyczne typologiczne:					
Lp.	Cecha	Wskaźnik	Wartość	Informacje dodatkowe	
1	A2b	liczba/km2	1.9868		
2	A3a	% powierzchni	47.133		
3	A5	% powierzchni	0		
4	A6a	% powierzchni	0.5986		
5	A7a	% powierzchni	3.8847		
6	A10a	% powierzchni	1.7744		
Blok 2. Cechy unikatowe:					
Lp.	Cecha	Wskaźnik	Wartość	Informacje dodatkowe	
1	A7c	km/km2	0		
2	B7d	obiektów na km2	0		
3	B9a	obiektów na km2	0		
4	B9e	obiektów na km2	0		
5	B10a	obiektów na km2	0		
6	B11b	obiektów na km2	0		

Ryc. 14. Przykładowy załącznik - Karta Charakterystyki Krajobrazu - Moduł III. Cechy syntetyczne

AUDYT KRAJOBRAZOWY WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO		KARTA CHARAKTERYSTYKI KRAJOBRAZU	
Moduł III. Cechy syntetyczne			
Kod Krajobrazu: 12-514.11-18			
Podtyp krajobrazu:	03a. Z przewagą siedlisk borowych		
Moduł III. Cechy syntetyczne:			
Cecha	Wartość wskaźnika	Podstawowe funkcje krajobrazu	Nazwa funkcji
Tradycja	0	1A	schronienia - osadnicza
Tożsamość	-	1B	schronienia - obronna (warowna)
Swojskość	-	2	ekologiczna
Funkcje podstawowe krajobrazu	3, 2, 4B	3	ochrony przyrody
Funkcje uzupełniające krajobrazu	-	4A	materiałno-zaopatrzeniowa - produkcji rolnej
		4B	materiałno-zaopatrzeniowa - produkcji leśnej
		4C	materiałno-zaopatrzeniowa - gospodarki wodnej i rybactwa
		4D	materiałno-zaopatrzeniowa - górnicza
		4E	materiałno-zaopatrzeniowa - przemysłowa
		4F	materiałno-zaopatrzeniowa - magazynowo-składowa
		5	usługowa
		6A	energozaopatrzeniowa (prod. energii) - energetyczna
		6B	energozaopatrzeniowa (prod. energii) - górnicza
		7A	komunikacyjna - transportowa
		7B	komunikacyjna - zapewnienia łączności
		8	kulturalna
		9A	rekreacyjna - rozrywkowo-wypoczynkowa
		9B	rekreacyjna - turystyczna
		9C	rekreacyjna - rekreacyjno-sportowa
		10A	duchowa - sakralna, w tym religijna
		10B	duchowa - symboliczna
		11	estetyczna
		12	inna niż wymienione

Z uwagi na fakt, że w projekcie audytu krajobrazowego dla Małopolski zostało wyznaczonych 1712 krajobrazów, dla których należy sporządzić KCK, karty te zostały sporządzone i są przechowywane wyłącznie w formie elektronicznej. Należy jednak podkreślić, że Karty te stanowią element audytu krajobrazowego.

Ocena wartości zidentyfikowanych krajobrazów opierała się na określeniu stanu zachowania/wykształcenia poszczególnych cech określonych w KCK (Moduł III i IV).

Ocena charakterystycznych typologicznie cech analitycznych przyrodniczych i kulturowych polegała na porównaniu ich z cechami innych krajobrazów tego samego podtypu w województwie. Wartości porównawcze wyrażały się w wielokrotnościach odchylenia standardowego od średniej dla całej rozpatrywanej populacji generalnej. Obliczenia wartości odchylenia standardowego (i odpowiednich wielokrotności) przeprowadzono (po wcześniejszym zestawieniu danych dla wszystkich krajobrazów z właściwej grupy) w programie QGIS, w którym również prowadzona było całe przygotowanie projektu audytu krajobrazowego.

W metodologii sporządzenia audytu krajobrazowego wykorzystano m.in. analizy statystyczne w oparciu o potencjał krajobrazów. Potencjał ten jest określany szeregiem cech analitycznych. Dlatego zdecydowano się na zastosowanie bazy danych współpracującej z programem QGIS i bazą PostgreSQL. Jednym z efektów stosowanego oprogramowania była lista cech unikatowych i charakterystycznych dla poszczególnych podtypów krajobrazów.

70

[illegible]

Kolejnym z wymogów Rozporządzenia było zawarcie w dokumentacji zestawienia wykorzystanych źródeł danych.

Tab. 7. Źródło pozyskiwania danych dla wskazania cech krajobrazów Małopolski.

Cecha		Źródło
Oznaczenie	Nazwa	
A1	Obszary chronione i ochrona gatunkowa	Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska
A2	Cenne obiekty przyrodnicze	Małopolski System Informacji Przestrzennej Baza Danych Obiektów Topograficznych
A3	Typy siedliskowe lasu i drzewostanu	Małopolski System Informacji Przestrzennej Baza Danych Obiektów Topograficznych
A5	Korytarze ekologiczne	Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego
A6	Zadrzewienia lub zakrzewienia	Małopolski System Informacji Przestrzennej Baza Danych Obiektów Topograficznych
A7	Rozczłonkowanie powierzchni	Baza Danych Obiektów Topograficznych
A8	Pokrycie terenu	Baza Danych Obiektów Topograficznych
A10	Struktura przestrzenna	Baza Danych Obiektów Topograficznych
B1	Obiekty archeologiczne	rejestr zabytków (NID - Portal Mapowy, NID - Archeologiczne Zdjęcia Polski (AZP); Wojewódzki Konserwator Zabytków - Rejestr Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego)
B2	Układy ruralistyczne i obiekty zabudowy wiejskiej i podmiejskiej	rejestr zabytków (NID - Portal Mapowy; Wojewódzki Konserwator Zabytków - Rejestr Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego)
B4	Obiekty architektury warownej, obronnej i wojskowej	rejestr zabytków (NID - Portal Mapowy; Wojewódzki Konserwator Zabytków - Rejestr Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego)
B5	Obiekty górnictwa, hutnictwa i energetyki	rejestr zabytków (NID - Portal Mapowy; Wojewódzki Konserwator Zabytków - Rejestr Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego)
B6	Obiekty rzemiosła i przemysłu	rejestr zabytków (NID - Portal Mapowy; Wojewódzki Konserwator Zabytków - Rejestr Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego)
B7	Kompleksy religijne i obiekty kultu	rejestr zabytków (NID - Portal Mapowy; Wojewódzki Konserwator Zabytków - Rejestr Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego)
B8	Miejsca martyrologii i pamięci	rejestr zabytków (NID - Portal Mapowy; Wojewódzki Konserwator Zabytków - Rejestr Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego)
B9	Obiekty architektury mieszczańskiej i rezydencjalnej	rejestr zabytków (NID - Portal Mapowy; Wojewódzki Konserwator Zabytków - Rejestr Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego)

B10	Historyczne obiekty infrastruktury komunikacyjnej	rejestr zabytków (NID - Portal Mapowy; Wojewódzki Konserwator Zabytków - Rejestr Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego)
B11	Obiekty architektury uzdrowiskowej, turystyczno-rekreacyjnej, wypoczynkowej	rejestr zabytków (NID - Portal Mapowy; Wojewódzki Konserwator Zabytków - Rejestr Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego)
B12	Obiekty chronione	rejestr zabytków (NID - Portal Mapowy; Wojewódzki Konserwator Zabytków - Rejestr Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego)

Po etapie klasyfikacji i charakterystyki krajobrazów następowała ich merytoryczna ocena zidentyfikowanych polegająca na:

- przypisaniu wybranym cechom analitycznym wskazanym w Module IV w KCK oraz wybranym cechom syntetycznym wskazanym w Module III KCK odpowiedniego stanu zachowania lub wykształcenia w skali trzystopniowej:
 - a) I – stan bardzo dobry lub dobry,
 - b) II – stan przeciętny,
 - c) III – stan niewystarczający lub zły;
- porównaniu cech analitycznych przyrodniczych (A) i kulturowych (B) charakterystycznych typologicznie z cechami innych krajobrazów tego samego podtypu w województwie;
- nadaniu cechom unikatowym konkretnych wartości zgodnie ze wskazaniem zawartymi w pkt 3 ppkt 3 Rozporządzenia;
- nadaniu cechom syntetycznym (C) konkretnych wartości zgodnie ze wskazaniem zawartymi w pkt 3 ppkt 4.

Ocena stanu zachowania lub wykształcenia cech analitycznych przyrodniczych i kulturowych krajobrazu oraz cech syntetycznych krajobrazu była dokonywana w następujący sposób:

1) spośród cech analitycznych przyrodniczych krajobrazu (zawartych w Tabeli 1 w załączniku nr 3 rozporządzenia) brano pod uwagę cechy i wskaźniki: A1, A2, A3, A4, A5, A6a, A7a, A7c i A10a, które następnie oceniano według poniższych zasad:

- a) wartość I przypisuje się w przypadku, gdy cecha charakterystyczna dla podtypu występuje znacznie silniej niż przeciętnie (co najmniej 1 odchylenie standardowe powyżej średniej),
- b) wartość III przypisuje się w przypadku, gdy cecha charakterystyczna dla podtypu występuje znacznie słabiej niż przeciętnie (co najmniej 1 odchylenie standardowe poniżej średniej),
- c) wartość II przypisuje się w pozostałych przypadkach;

2) spośród cech analitycznych kulturowych krajobrazu (zawartych w Tabeli 2 w załączniku nr 3) w ocenie wartości krajobrazu brano pod uwagę następujące cechy i wskaźniki: B1, B2c–B2j, B3, B4 i B6–B12, które następnie oceniano według poniższych zasad:

- a) wartość I przypisuje się w przypadku, gdy cecha charakterystyczna dla podtypu występuje znacznie silniej niż przeciętnie (co najmniej 1 odchylenie standardowe powyżej średniej),
- b) wartość III przypisuje się w przypadku, gdy cecha charakterystyczna dla podtypu występuje znacznie słabiej niż przeciętnie (co najmniej 1 odchylenie standardowe poniżej średniej),
- c) wartość II przypisuje się w pozostałych przypadkach;

3) cechom unikatowym przypisywano ocenę według poniższych zasad:

- a) wartość I w przypadku, gdy cecha lub zestaw cech unikatowych wpływa na to, że dany krajobraz jest niepowtarzalny, a jednocześnie rozpoznawalny w sensie fizjonomicznym lub funkcjonalnym w porównaniu z pozostałymi krajobrazami danego podtypu w województwie,
- b) wartość II w przypadku, gdy cecha lub zestaw cech unikatowych nie ma wpływu na to, że dany krajobraz jest niepowtarzalny, a jednocześnie rozpoznawalny w sensie fizjonomicznym lub funkcjonalnym w porównaniu z pozostałymi krajobrazami danego podtypu w województwie;

4) Ocena cech syntetycznych polegała na nadaniu im konkretnych wartości, które bezpośrednio odnosiły się do zidentyfikowanej wartości wskaźnika w następujący sposób:

- a) Tradycja: 1 — I, 2 — III;
- b) Tożsamość: 1 — I, 2 — II, 3 — III;
- c) Swojskość: 1 — I, 2 — II, 3 — III;

Powyższe wytyczne należy interpretować w ten sposób, iż przykładowo dla cechy *Tradycja* wartość wskaźnika została określona jako 1 (krajobrazy tradycyjne), stan zachowania/wykształcenia określa się jako I (bardzo dobry lub dobry).

Ryc. 16. Przykładowy załącznik – Karta Charakterystyki Krajobrazu – Moduł V. Karta Oceny Krajobrazu

AUDYT KRAJOBRAZOWY WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO			
Moduł V. Karta Oceny Krajobrazu			
Kod Krajobrazu: 12-513.53-4			
Typ krajobrazu:	01. Wód powierzchniowych		
Podtyp krajobrazu:	01b. Systemy wód płynących		
Nazwa krajobrazu:			
Data oceny:	05 grudnia 2022		
Autorzy oceny:	Sławomir Piróg		
Tradycja			0
Tożsamość			-
Tożsamość			-

Cechy charakterystyczne typologicznie:

Lp.	Cechy analityczne - charakterystyczne typologicznie	Stan zachowania lub wykształcenia	Wskazania do typowania krajobrazu priorytetowego (T(tak)/N(nie))
1	A2b	III	NIE
2	A3a	I	TAK
3	A5	III	NIE
4	A6a	III	NIE
5	A7a	I	TAK
6	A10a	III	NIE

Cechy unikatowe:

Lp.	Cechy analityczne - unikatowe typologicznie	Stan zachowania lub wykształcenia	Wskazania do typowania krajobrazu priorytetowego (T(tak)/N(nie))
1	A7c	III	NIE
2	B7d	III	NIE
3	B9a	III	NIE
4	B9e	III	NIE
5	B10a	III	NIE
6	B11b	III	NIE

Dotychczasowa ochrona	NIE
Unikatowość	NIE
Reprezentatywność	NIE
Ważność	NIE

Krajobraz priorytetowy:	NIE
--------------------------------	------------

D1
(1)

Ryc. 17. Przykładowy załącznik - Karta Charakterystyki Krajobrazu - Moduł V. Karta Oceny Krajobrazu - Walory krajobrazowe ogólne

Moduł V. Karta Oceny Krajobrazu - Walory krajobrazowe ogólne	
Kod Krajobrazu: 12-514.11-4 Dolina Białki (od przełomu do ujścia)	
Walory przyrodnicze:	Koryto rzeki Białki (dopływu Dunajca), sąsiedztwo rezerwatu "Przełom Białki". Kamieniste dno i nabrzeża, liczne meandry i niewielkie łozyska rzeczne, tworzą się łachy kamieniste z otoczków. Wzdłuż cieku gęste zadrzewienia, głównie drzew iglastych. Niemal przez cały krajobraz biegnie korytarz regionalny oraz korytarz GDOŚ. Na całym obszarze Południowomałopolski OChK oraz obszar siedliskowy Natura 2000 „Dolina Białki”
Walory kulturowe:	Jaskinia Obłazowa – stanowisko archeologiczne, w sąsiedztwie wsie spiskie: Krempachy, Frydman.
Fizjonomia krajobrazu:	Krajobraz silnie rozdzielającej się rzeki Białki; liczne meandry, tworzą się niewielkie łozyska rzeczne i łachy kamieniste na całym obszarze. Nabrzeża i koryto głazowo - kamieniste głównie z otoczków. Wzdłuż cieku gęste zadrzewienia, głównie drzew iglastych. Zachowany krajobraz naturalny.
Walory akustyczne, zapachowe i sanitarne:	
Dynamika krajobrazu	nie określa się dla pierwszego sporządzanego audytu krajobrazowego

Ryc. 18. Przykład Karty Charakterystyki Krajobrazu - część wskazująca na wybór krajobrazu priorytetowego

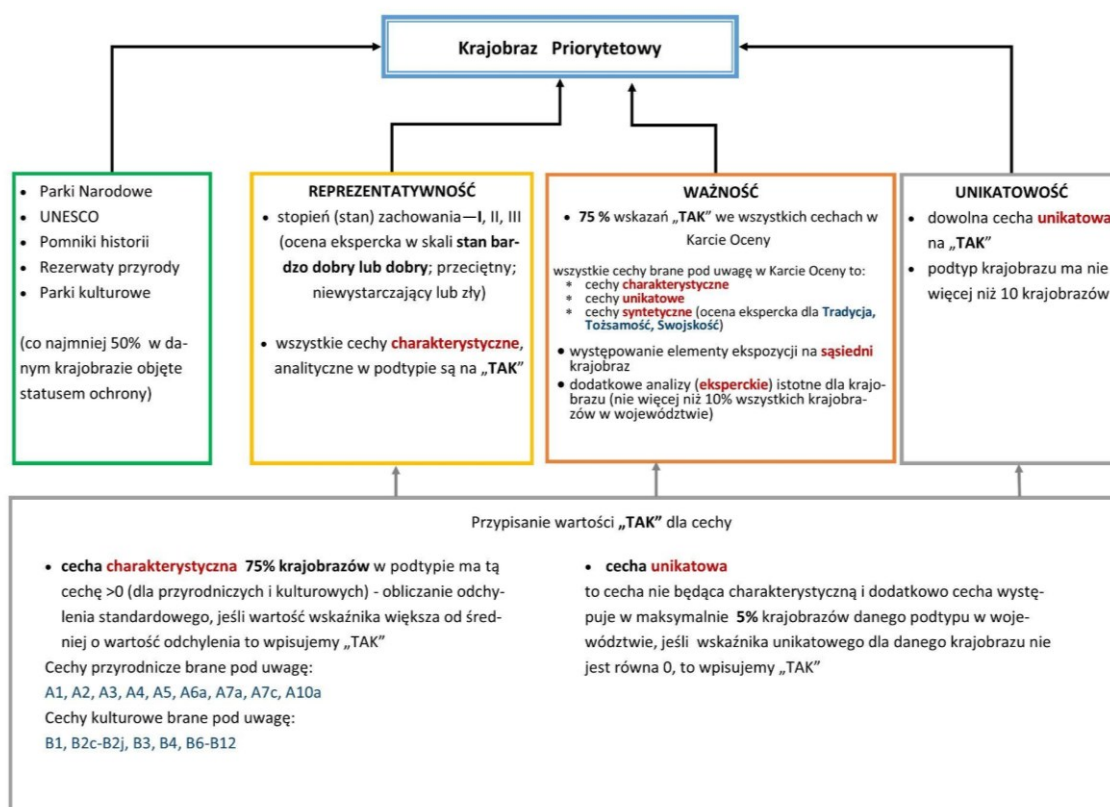
AUDYT KRAJOBRAZOWY WOJEWODZTWA MAŁOPOLSKIEGO			
Moduł V. Karta Oceny Krajobrazu			
Kod Krajobrazu: 12-513.61-66		Dolina Dunajca (Olszyny - Wojnicz)	
Typ krajobrazu:	01. Wód powierzchniowych		
Podtyp krajobrazu:	01b. Systemy wód płynących		
Nazwa krajobrazu:	Dolina Dunajca (Olszyny - Wojnicz)		
Data oceny:	05 grudnia 2022		
Autorzy oceny:	Sławomir Piróg		
Tradycja			0
Tożsamość			-
Tożsamość			-
Cechy charakterystyczne typologicznie:			
Lp.	Cechy analityczne - charakterystyczne typologicznie	Stan zachowania lub wykształcenia	Wskazania do typowania krajobrazu priorytetowego (T(tak)/N(nie))
1	A2b	III	NIE
2	A3a	III	NIE
3	A5	III	NIE
4	A6a	III	NIE
5	A7a	III	NIE
6	A10a	I	TAK
Cechy unikatowe:			
Lp.	Cechy analityczne - unikatowe typologicznie	Stan zachowania lub wykształcenia	Wskazania do typowania krajobrazu priorytetowego (T(tak)/N(nie))
1	A7c	III	NIE
2	B7d	III	NIE
3	B9a	III	NIE
4	B9e	III	NIE
5	B10a	III	NIE
6	B11b	III	NIE
Dotychczasowa ochrona		NIE	
Unikatowość		NIE	
Reprezentatywność		NIE	
Ważność		TAK	
Krajobraz priorytetowy:		TAK	

Podobnie jak w przypadku Kart Charakterystyki Krajobrazów, Karty Oceny Krajobrazów zostały sporządzone i są przechowywane wyłącznie w formie elektronicznej

A.3.5 Krajobrazy priorytetowe

Krajobraz priorytetowy, zgodnie z definicją zawartą w art. 7 ustawy, to krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne, czy estetyczno-widokowe, i jako taki wymagający zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania. Wg. przyjętej metodyki, krajobrazy priorytetowe, to te, które spełniają jedno z czterech kryteriów: unikatowość występowania, reprezentatywność, dotychczasowa ochrona prawna, ważność krajobrazu.

Ryc. 19. Schemat kryteriów wpływających na wyznaczenie krajobrazów priorytetowych w województwie

Nowelizacja Rozporządzenia z dnia 19 października 2022 r. wprowadziła uszczegółowienia dotyczące ścieżek wyznaczania krajobrazów priorytetowych. Okazało się bowiem, że wcześniejsza „mechanika” algorytmów i metodyki zapisanej w Rozporządzeniu może w pewnych przypadkach wykluczać z grona priorytetowych niektóre cenne dla społeczeństwa krajobrazy.

Wprowadzono modyfikacje polegające m.in. na: rozszerzeniu metody „unikatowości krajobrazów” o typ krajobrazów, których liczba jest nie większa niż 10 w województwie. Wprowadzono (obniżono) próg co najmniej 50% dla „krajobrazów z dotychczasową ochroną prawną” (park narodowy, rezerwat przyrody, obszar przyrodniczy lub kulturowy wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, pomnik historii, park kulturowy). Rozszerzono także kryteria „ważności krajobrazów”. W tym przypadku dodano dwie możliwości: silniej zaakcentowano zasadę sąsiedztwa, sprzężenia widokowego, przedpoli ekspozycji, osi i punktów widokowych na krajobraz, który został wcześniej wskazany jako priorytetowy na podstawie innych kryteriów oraz przewidziano możliwość wyznaczenia ważnych krajobrazów na podstawie dodatkowych przesłanek, innych niż wskazane dotychczas w

Rozporządzeniu, przy jednoczesnym założeniu, że nie można tą metodą wyznaczyć więcej niż 10% wszystkich krajobrazów w województwie.

Po przeprowadzeniu wydzieleni zgodnie z powyższymi zaleceniami w województwie małopolskim zidentyfikowano dodatkowe krajobrazy, które z uwagi na bezpośrednie sąsiedztwo, ciągłość i sprzężenie krajobrazowe, powiązania estetyczno-widokowe, powiązania ekologiczne oraz walory kulturowe i przyrodnicze powinny uzupełnić krajobrazy priorytetowe. Szczególną uwagę zwrócono na doliny rzeczne Wisły, Skawy, częściowo Dunajca, a także mniejszych cieków: Dłubni i Szreniawy. Ponadto zidentyfikowano takie krajobrazy w sąsiedztwie tzw. Dolinek Krakowskich i stawów okolic Zatora i Oświęcimia.

Osobną niewielką grupę tworzyły obszary, które nie zostały wskazane za pomocą powyższych kryteriów, ale stanowią konieczne uzupełnienie krajobrazów priorytetowych Małopolski. Zakwalifikowano je na podstawie analiz ich wartości kulturowych, jakości wnętrza krajobrazowych i otoczenia, liczby zabytków, wartości symbolicznych, architektonicznych, interesujących i cennych układów urbanistycznych lub ruralistycznych oraz przyrodniczych, a także ewentualnej bliskości do granic województwa (i tym samym sprzężenia tych krajobrazów z sąsiadującymi po drugiej stronie). Wśród nich znalazły się obszary o wyróżniających się wartościach kulturowych i symbolicznych (nowosądecki Rynek, Rabka-Zdrój, Tarnów - osiedle Mościce, Niepołomice, Gorlice, sady okolic Łącka i Szczyrzyca, założenie urbanistyczne szpitala im. Babińskiego w Krakowie, założenie pałacowo – parkowe wraz z drewnianym kościołem wpisanym na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (Siary - Sękowa) oraz przyrodniczych (część Beskidu Małego z jeziorem Mucharskim, Góry Bydlińskie i Zegarowe Skały na Jurze, podmokłe łąki Orawy w okolicach Chyżnego).

W ramach rozszerzonego kryterium ważności głównymi wskaźnikami pozwalającymi wyznaczyć krajobrazy priorytetowe były w szczególności 2 parametry:

- procentowy udział powierzchni parków krajobrazowych w danym krajobrazie powyżej 50%,
- procentowy udział powierzchni projektowanych parków krajobrazowych (zgodnie z Planem Zagospodarowania Województwa Małopolskiego) w danym krajobrazie powyżej 50%.

Tab. 8. Zestawienie krajobrazów priorytetowych według oceny oraz według poszczególnych typów

GRUPA	TYP/ PODTYP	Liczba krajobrazów	Powierzchnia (ha)	Powierzchnia (%)
przyrodnicze	01. Wód powierzchniowych	11	12 067	2,56
	01b. Systemy wód płynących	11	12 067	2,56
	02. Bagienno-łąkowe - głównie bezleśne	7	9 592	2,04
	02a. Z udziałem ekstensywnie użytkowanych łąk	1	1 073	0,23
	02b. Z dominacją szuwarów i turzycowisk	2	975	0,21
	02d. Z dominacją torfowisk niskich	1	372	0,08
	02e. Z udziałem torfowisk wysokich	3	7 173	1,52
	03. Leśne	97	271 345	57,65
	03a. Z przewagą siedlisk borowych	32	72 949	15,5
	03b. Z przewagą siedlisk lasowych	65	198 395	42,15
	04. Bezleśne: murawowe, piaszczyste i skalne	3	1007	0,21

	04c. Bezleśnych wydmy śródlądowych oraz wydmy i plaż nadmorskich	2	855	0,18
	04d. Bezleśnych skałek i muraw naskalnych	1	152	0,03
	05. Górskie ponad granicą lasu (naturalną lub antropogenicznie obniżoną)	6	12 603	2,68
	05b. Hale wysokogórskie	3	4 787	1,02
	05c. Wysokogórskie nagie skały, piargi i śniegi	3	7 815	1,66
przyrodniczo-kulturowe	06. Wiejskie	94	139 204	29,57
	06a. Sztuczne zbiorniki wodne	6	3 373	0,72
	06b. Z przewagą wstęgowo ułożonych zespołów niewielkich pól ornych, łąk i pastwisk	35	53 899	11,45
	06c. Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych, tworzących małe pola	28	52 229	11,1
	06d. Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych, tworzących pola średniej wielkości	5	10 605	2,25
	06e. Z przewagą wielkoobszarowych pól i/lub łąk i pastwisk	11	6 172	1,31
	06f. Z przewagą wielkoobszarowych sadów i plantacji	1	6 585	1,4
	06g. Z przewagą terenów zabudowanych o charakterze wiejskim	8	6 643	1,35
	07. Mozaikowe	1	137	0,03
	07b. Podmiejskie	1	137	0,03
	08. Podmiejskie i osadnicze	21	11 658	2,48
	08a. Leśno-osadnicze o charakterze willowym	1	100	0,02
	08b. Wielkie kompleksy hotelowo-sportowe	1	74	0,02
	08c. Miejscowości o zwartej, wielorzędowej zabudowie o charakterze wiejskim	13	9 276	1,97
	08d. Zróżnicowana typologicznie i przestrzennie zabudowa nierolnicza na terenach wcześniej rolniczych	2	1 335	0,28
	08e. Wielkoobszarowe zespoły pałacowo-parkowe i klasztorne oraz inne komponowane układy architektury, zieleni i wód	4	873	0,19
kulturowe	09. Miejskie	17	5 240	1,11
	09a. Miejscowości z zachowanym układem historycznym	15	4 840	1,03
	09b. Miejscowości o charakterze współczesnym	2	400	0,09
	10. Wielkomiejskie	18	2 874	0,61
	10a. Zespoły urbanistyczne o zachowanych założeniach historycznych	8	1 632	0,35
	10c. Obszary zabudowy mieszkaniowej	3	496	0,11

	10e. Tereny sportowo-rekreacyjne	4	393	0,08
	10f. Wielkie nekropolie	3	353	0,08
	11. Wodnogospodarcze	5	4 890	1,04
	11a. Dużych sztucznych zbiorników wodnych o różnych funkcjach	5	4 890	1,04
	13. Górnicze	1	69	0,01
	13a. Tereny czynnej wielkopowierzchniowej eksploatacji odkrywkowej	1	69	0,01
Ogółem		282	470 687	100

Tab. 9. Zestawienie krajobrazów priorytetowych z wyszczególnieniem kryterium wyboru priorytetowości

Krajobraz priorytetowy Kod krajobrazu	Nazwa krajobrazu	Kryterium priorytetowości
12-341.14-2	Krzykawka - wąwozy	unikatowość
12-341.27-11	Pustynia Błędowska - część południowa	unikatowość
12-341.27-12	Pustynia Błędowska - część północna	unikatowość
12-341.31-3	Jura - Góra Świniuszka, Góry Bydlińskie	ważność
12-341.31-5	Jura - Zegarowe Skały	ważność
12-341.32-8	Wyżyna Olkuska - Rabsztyn	unikatowość
12-341.32-13	Dolina Sztoły	ważność
12-341.32-33	Dolina Eliaszkówki	unikatowość
12-341.32-40	Dolina Racławki	ochrona prawna
12-341.32-43	Dolina Szklarki	ważność
12-341.32-44	Jura - Racławice	unikatowość
12-341.32-46	Sułoszowa	ważność
12-341.32-54	Wyżyna Olkuska - Wąwóz Ostryzni	ważność
12-341.32-55	Dolina Dłubni (Imbramowice - Iwanowice)	unikatowość
12-341.32-56	Dolina Dłubni (las Trzyciąż)	ważność
12-341.32-63	Ojcowski Park Narodowy	ochrona prawna
12-341.32-66	Dolina Będkowska i Kobyłańska, Wąwóz Bolechowicki	unikatowość
12-341.32-68	Dolina Kluczwoły	unikatowość
12-341.32-74	Korzkiew	unikatowość
12-341.32-77	Dolina Dłubni (Zerwana - Młodziejowice)	ważność
12-341.33-22	Puszcza Dulowska - część zachodnia	unikatowość

12-341.33-29	Rudawa - Pisary	ważność
12-341.34-19	Babice - Wygietzów	unikatowość
12-341.34-20	Zamek Lipowiec	unikatowość
12-341.34-31	Alwernia	ważność
12-341.34-41	Zamek Tenczyn	unikatowość
12-341.34-48	Puszcza Dulowska część wschodnia, Dolina Mnikowska	unikatowość
12-342.22-24	Dolina Szreniawy (Kamieńczyce)	unikatowość
12-342.22-32	Racławice Pole Bitwy	unikatowość
12-342.22-40	Dolina Dłubni (Wysocice lasy)	ważność
12-342.22-45	Dolina Szreniawy (Słomniki - Piotrkowice Małe)	unikatowość
12-342.23-2	Dolina Szreniawy (Pławowice)	ważność
12-342.23-6	Dolina Szreniawy ujście do Wisły (Koszyce)	ważność
12-342.23-7	Morsko - Witów (skarpa nad Wisłą)	unikatowość
12-342.23-22	Dolina Szreniawy (Proszowice)	unikatowość
12-512.22-7	Stawy (Harmężę)	unikatowość
12-512.22-22	Oświęcim - teren byłego obozu Auschwitz II - Birkenau	ochrona prawna
12-512.22-26	Oświęcim - teren byłego obozu Auschwitz I	unikatowość
12-512.22-28	Dolina Soły (Bielany - Oświęcim - ujście do Wisły)	unikatowość
12-512.22-35	Oświęcim	unikatowość
12-512.22-37	Dolina Wisły (Oświęcim Dwory-Okleśna)	ważność
12-512.22-51	Rezerwat Przeciszów	ochrona prawna
12-512.22-57	Stawy (Zator - południe)	ważność
12-512.22-65	Stawy (Przeciszów-Zator)	ważność
12-512.22-78	Dolina Skawy (Grodzisko - Zator - ujście do Wisły)	ważność

12-512.22-80	Stawy (Zator-Spytkowice)	ważność
12-512.23-26	Dolina Soły (Kęty - Bielany)	ważność
12-512.31-9	Dolina Wisły (Łączany - Czernichów)	ważność
12-512.31-14	Czernichów	ważność
12-512.33-5	Kraków - teren dawnego Obozu Płaszów	unikatowość
12-512.33-7	Kraków - Kopiec Krakusa	unikatowość
12-512.33-11	Kraków - Stare Podgórze	ochrona prawna
12-512.33-12	Kraków - Wzgórze Krzemionki	ochrona prawna
12-512.33-15	Kraków - Zakrzówek	unikatowość
12-512.33-17	Kraków - Dębniki	unikatowość
12-512.33-18	Kraków - Skałki Twardowskiego	ważność
12-512.33-21	Kraków - fort Bodzów	unikatowość
12-512.33-25	Kraków - Lasy Tynieckie	unikatowość
12-512.33-26	Kraków - Tyniec	unikatowość
12-512.33-28	Dolina Wisły (Tyniec - Kraków)	unikatowość
12-512.33-31	Kraków - Bielany	ważność
12-512.33-32	Kraków Bielany - Srebrna Góra	ważność
12-512.33-35	Kraków - Las Wolski	unikatowość
12-512.33-37	Kraków - Błonia	unikatowość
12-512.33-38	Kraków - Stare miasto i Śródmieście	unikatowość
12-512.33-40	Kraków - Osiedle Oficerskie	unikatowość
12-512.33-41	Kraków - Cmentarz Rakowicki	unikatowość
12-512.41-8	Kraków - Łąki Nowohuckie	ważność
12-512.41-9	Kraków - zabytkowe osiedle Nowa Huta	ochrona prawna

12-512.41-10	Kraków - Zalew Nowohucki	ważność
12-512.41-11	Kraków - Krzesławice	unikatowość
12-512.41-12	Dolina Wisły (Kraków Dąbie - Szczucin)	ważność
12-512.41-38	Puszcza Niepołomicka - starorzecze	unikatowość
12-512.41-39	Puszcza Niepołomicka - torfowisko Wielkie Błoto	unikatowość
12-512.41-53	Uście Solne	unikatowość
12-512.41-58	Szczurowa	unikatowość
12-512.41-65	Jadowniki Mokre - Wał-Ruda (podmokłe łąki)	unikatowość
12-512.41-116	Tarnów - Stare Miasto część zachodnia	unikatowość
12-512.42-3	Puszcza Niepołomicka	ważność
12-512.42-57	Lasy Radłowskie	unikatowość
12-512.42-60	Radłów	unikatowość
12-512.43-9	Tarnów - Stare Miasto	unikatowość
12-512.53-26	Wieliczka	unikatowość
12-513.33-8	Stawy (Graboszyce)	ważność
12-513.33-34	Kalwaria Zebrzydowska - Sanktuarium	ochrona prawna
12-513.33-38	Lanckorona	ważność
12-513.33-39	Lanckorońska Góra	ochrona prawna
12-513.33-44	Pogórze Wielickie Paszkówka - Leńcze	unikatowość
12-513.33-57	Polanka Hallera	unikatowość
12-513.34-18	Szczyrzyc	ważność
12-513.34-22	Tarnawa	unikatowość
12-513.34-37	Muchówka - Rajbrot (lasy)	ważność
12-513.34-43	Królówka - Muchówka	ważność

12-513.34-44	Królówka (lasy południowo wschodnie)	ważność
12-513.34-45	Królówka (lasy północno wschodnie)	ważność
12-513.34-51	Nowy Wiśnicz	ważność
12-513.34-52	Leksandrowa - Połom Duży	unikatowość
12-513.34-53	Lipnica Górna-Leksandrowa (lasy)	ważność
12-513.34-54	Lipnica Górna i Dolna	unikatowość
12-513.34-55	Lipnica Murowana	unikatowość
12-513.34-63	Bochnia	unikatowość
12-513.47-4	Beskid Mały - Leskowiec	unikatowość
12-513.47-15	Jaroszowicka Góra (Świnna Poręba)	ważność
12-513.47-18	Jezioro Mucharskie	unikatowość
12-513.48-3	Pasmo Lubomira i Łysiny	ważność
12-513.48-9	Beskid Makowski - Chełm	unikatowość
12-513.48-11	Dolina Raby (Pcim)	unikatowość
12-513.48-12	Myślenice	ważność
12-513.48-14	Beskid Makowski (lasy Budzów-Myślenice)	ważność
12-513.48-16	Beskid Makowski (lasy Zawadka)	ważność
12-513.48-36	Beskid Makowski (lasy Sucha Besk - Tokarnia)	unikatowość
12-513.49-8	Beskid Wyspowy - Szczebel	ważność
12-513.49-16	Beskid Wyspowy - Ogorzała	unikatowość
12-513.49-17	Beskid Wyspowy - pasmo Ćwilina	unikatowość
12-513.49-19	Beskid Wyspowy - Śnieżnica, Wierzbanowska Góra	ważność
12-513.49-25	Beskid Wyspowy - Łopień	unikatowość
12-513.49-27	Beskid Wyspowy - Mogielica	unikatowość

12-513.49-38	Beskid Wyspowy - Góra Kamionna	ważność
12-513.49-60	Beskid Wyspowy - Pasma Łososińskie	ważność
12-513.49-64	Dolina Łososiny, Laskowa	ważność
12-513.49-65	Kamionka Mała	ważność
12-513.49-66	Pasma Łopusza i Kobyły	ważność
12-513.49-70	Białowodzka Góra nad Dunajcem	unikatowość
12-513.50-2	Orawa Działy - Orawka, Piekielnik	unikatowość
12-513.50-32	Pasma Polic (las część południowa)	ważność
12-513.51-4	Pasma Polic	ważność
12-513.51-6	Babia Góra masyw	ochrona prawna
12-513.51-7	Babia Góra (las)	ochrona prawna
12-513.51-9	Zawoja - Kolisty Groń	ważność
12-513.52-4	Grywałd, Góra Wdżar	unikatowość
12-513.52-5	Maniowy, Kluszkowce	unikatowość
12-513.52-6	Knurów - Szlembark	ważność
12-513.52-10	Gorce	unikatowość
12-513.52-12	Niedźwiedź (otulina Gorców)	unikatowość
12-513.52-16	Rdzawka	unikatowość
12-513.52-18	Obidowa - Piątkowa Góra (Chabówka - Rdzawka)	unikatowość
12-513.53-7	Nowy Sącz	unikatowość
12-513.53-18	Stary Sącz	ważność
12-513.53-24	Gołkowice Dolne	ważność
12-513.54-1	Tylicz	ważność
12-513.54-3	Krynica-Zdrój - Tylicz (las)	ważność

12-513.54-6	Krynica-Zdrój	ważność
12-513.54-8	Jaworzyna Krynicka	ważność
12-513.54-14	Muszyna - zamek	unikatowość
12-513.54-17	Żegiestów-Zdrój - Muszyna (lasy)	unikatowość
12-513.54-18	Milik	unikatowość
12-513.54-21	Beskid Sądecki (Hala Łabowska - Runek)	unikatowość
12-513.54-22	Uhryń	ważność
12-513.54-28	Rytro - Wierchomla (lasy)	unikatowość
12-513.54-39	Piwniczna Zdrój	ważność
12-513.54-48	Beskid Sądecki - Pasma Radziejowej	ważność
12-513.54-49	Biała Woda - część północna	ważność
12-513.54-53	Szczawnica-Zdrój - centrum	ważność
12-513.54-57	Krościenko nad Dunajcem	ważność
12-513.54-58	Dolina Dunajca (Krościenko - Zabrzeż)	ważność
12-513.58-4	Zubrzyca Górna	unikatowość
12-513.58-5	Babia Góra - Orawa (lasy)	ważność
12-513.58-6	Orawa - Lipnica Wielka, Lipnica Mała, Zubrzyca Dolna	unikatowość
12-513.59-2	Muszynka (lasy)	ważność
12-513.59-3	Wojkowa	ważność
12-513.59-4	Dubne	unikatowość
12-513.59-6	Pasma Leluchowskie	ważność
12-513.59-7	Powroźnik	unikatowość
12-513.59-9	Muszyna - Centrum	ważność
12-513.59-11	Muszyna - Zapopradzie (lasy)	ważność

12-513.59-19	Biała Woda część północna do Przełęczy Rozdziela	ważność
12-513.61-9	Bruśnik (Ciężkowice)	ważność
12-513.61-12	Gródek nad Dunajcem - Przydonica	ważność
12-513.61-21	Ostra Góra - Tabaszowa (Jezioro Rożnowskie)	ważność
12-513.61-22	Jezioro Rożnowskie	unikatowość
12-513.61-25	Bartkowa Posadowa (Gródek n. Dunajcem)	ważność
12-513.61-26	Jamna - Bukowiec	unikatowość
12-513.61-34	Pogórze Rożnowskie Tropie - Polichy (lasy)	ważność
12-513.61-37	Rożnów	ważność
12-513.61-39	Jezioro Czchowskie	unikatowość
12-513.61-44	Pasmo Szpilówki (Iwkowa)	ważność
12-513.61-48	Czchów	ważność
12-513.61-66	Dolina Dunajca (Olszyny - Wojnicz)	ważność
12-513.62-5	Dolina Białej	unikatowość
12-513.62-7	Pogórze Ciężkowickie (Zborowice - Biesna)	ważność
12-513.62-16	Biecz	ważność
12-513.62-17	Binarowa	unikatowość
12-513.62-22	Ciężkowice - Ostrusza, rezerwat Skamieniałe miasto	ważność
12-513.62-23	Ciężkowice	ważność
12-513.62-27	Ciężkowice (Ostrusza lasy)	unikatowość
12-513.62-43	Pasmo Brzanki - część zachodnia	ważność
12-513.62-44	Pasmo Brzanki - część środkowa	unikatowość
12-513.62-45	Pasmo Brzanki - część wschodnia	ważność
12-513.62-77	Dąbrówka Szczepanowska (lasy)	ważność

12-513.62-78	Szczepanowice	unikatowość
12-513.66-14	Siary (Sękowa - Gorlice)	ważność
12-513.66-23	Gorlice	ważność
12-513.66-24	Gorlice - Góra Cmentarna	unikatowość
12-513.71-1	Beskid Niski - Czarne	ważność
12-513.71-2	Magurski Park Narodowy Uherek-Debra	ochrona prawna
12-513.71-3	Beskid Niski - Wołowiec	ważność
12-513.71-4	Beskid Niski - Bartne	ważność
12-513.71-5	Magurski Park Narodowy - Ferdel	ochrona prawna
12-513.71-6	Beskid Niski zachodnie zbocze Cieklinki	ważność
12-513.71-13	Beskid Niski - Męcina Wielka	unikatowość
12-513.71-14	Beskid Niski Męcina Wielka - Radocyna (lasy)	unikatowość
12-513.71-15	Beskid Niski - Krzywa	ważność
12-513.71-16	Beskid Niski Zdynia - Konieczna	unikatowość
12-513.71-17	Beskid Niski Gładyszów - Smerekowiec	unikatowość
12-513.71-18	Beskid Niski - Magura Małastowska (lasy)	unikatowość
12-513.71-19	Beskid Niski - Małastów	unikatowość
12-513.71-22	Beskid Niski - Owczary	unikatowość
12-513.71-32	Beskid Niski Bartnia Góra - Suchy Wierch	ważność
12-513.71-34	Beskid Niski - Pieniny Gorlickie, Łysiec	ważność
12-513.71-35	Beskid Niski - Kunkowa	ważność
12-513.71-36	Beskid Niski Oderne - Nowica	ważność
12-513.71-38	Beskid Niski Kwiatów - Skwirtne	unikatowość
12-513.71-39	Beskid Niski - Regietów	ważność

12-513.71-40	Beskid Niski - Góry Hańczowskie (Uście Gorlickie - Wysowa)	unikatowość
12-513.71-41	Jezioro Klimkowskie	unikatowość
12-513.71-52	Beskid Niski – Brunary	unikatowość
12-513.71-54	Wysowa Zdrój	unikatowość
12-513.71-55	Beskid Niski - Góry Hańczowskie	unikatowość
12-513.71-58	Beskid Niski Czarna - Banica - Izby	unikatowość
12-514.11-1	Jezioro Czorsztyńskie	unikatowość
12-514.11-2	Spisz - Frydman - Krempachy	ważność
12-514.11-4	Dolina Białki (od przełomu do ujścia)	ważność
12-514.11-5	Nowa Biała - Gronków	unikatowość
12-514.11-12	Bór na Czerwonym - rezerwat	unikatowość
12-514.11-17	Ludźmierz	unikatowość
12-514.11-22	Torfowiska - Długopole - Krauszów	unikatowość
12-514.11-25	Chochotów - Długopole	unikatowość
12-514.11-27	Torfowiska i bory orawskie	unikatowość
12-514.11-28	Torfowiska i bory Orawskie (przedpole Piekielnik - Załuczne)	ważność
12-514.11-29	Torfowiska i bory Orawskie (przedpole Jabłonka)	ważność
12-514.11-30	Chyżne	ważność
12-514.11-32	Orawa nadgraniczna (Jabłonka)	unikatowość
12-514.12-1	Małe Pieniny - Wysoka	ważność
12-514.12-2	Małe Pieniny - Durbaszka	ważność
12-514.12-3	Małe Pieniny - obszar leśny	ważność
12-514.12-4	Biała Woda - Bereśnik	ważność

12-514.12-6	Szczawnica-Zdrój część południowa	ważność
12-514.12-7	Sromowce Niżne	unikatowość
12-514.12-8	Pieniny Właściwe	ochrona prawna
12-514.12-11	Czorsztyn - Hałuszowa (lasy)	ochrona prawna
12-514.12-13	Pieniny - Hala Majerz	ochrona prawna
12-514.12-14	Czorsztyn (lasy i zamek)	ochrona prawna
12-514.12-15	Sromowce Wyżne	ważność
12-514.12-18	Niedzica-Zamek	unikatowość
12-514.12-20	Pieniny Spiskie	unikatowość
12-514.12-21	Jezioro Czorszyńskie (lasy brzeg południowy)	ważność
12-514.12-22	Spisz - Falsztyn	ważność
12-514.12-24	Pieniny Spiskie - wstęgowe pola (południowe stoki)	ważność
12-514.12-25	Spisz - Dursztyn	ważność
12-514.13-2	Pogórza Przedtatrzańskie - Głodówka	unikatowość
12-514.13-3	Brzegi (Bukowina Tatrzańska)	ważność
12-514.13-8	Szaflary - Biały Dunajec - Poronin	unikatowość
12-514.13-9	Pogórze Gubałowskie - Maruszyna	unikatowość
12-514.13-10	Pasma Gubałowskie Ząb - Dzianisz	unikatowość
12-514.13-11	Zakopane - Gubałówka	ochrona prawna
12-514.13-12	Kościelisko	ważność
12-514.13-14	Witów (dolina Czarnej Dunajca)	unikatowość
12-514.14-1	Bruzda Podtatrzańska - Łysa Polana	ochrona prawna
12-514.14-2	Bruzda Podtatrzańska - Droga Oswalda Balzera	ochrona prawna
12-514.14-4	Poronin - lasy	ważność

12-514.14-5	Zakopane Olcza- Cyrhla	unikatowość
12-514.14-6	Zakopane	unikatowość
12-514.14-7	Kościelisko - Kiry	unikatowość
12-514.14-8	Dolina Chochołowska -Siwa Polana	unikatowość
12-514.15-4	Magura Spiska (Kacwin lasy - część wschodnia)	ważność
12-514.15-5	Spisz - Kacwin	ważność
12-514.15-6	Magura Spiska Kuraszowski Wierch (Kacwin lasy - część zachodnia)	ważność
12-514.15-7	Magura Spiska (Łapsze Niżne - pola)	ważność
12-514.15-8	Spisz - Trybsz	ważność
12-514.15-9	Spisz - Rzepiska lasy	ważność
12-514.15-10	Spisz- Łapszanka	ważność
12-514.15-11	Spisz - Rzepiska	ważność
12-514.15-12	Magura Spiska (Jurgów - Rzepiska lasy)	unikatowość
12-514.15-13	Spisz - Jurgów	ważność
12-514.15-14	Spisz Czarna Góra	ważność
12-514.15-16	Dolina Białki (od granicy kraju do przełomu)	ważność
12-514.52-1	Tatry Zachodnie Kasprowy Wierch - Czerwone Wierchy	ochrona prawna
12-514.52-2	Tatry Zachodnie Dolina Kościeliska, Chochołowska	ochrona prawna
12-514.53-1	Tatry - Doliny Rybiego Potoku i Rostoki	ochrona prawna
12-514.53-2	Tatry Wysokie	ochrona prawna
12-514.54-1	Tatry - Łysa Polana	ochrona prawna
12-514.54-2	Tatry Reglowe	ochrona prawna

Dla ułatwienia poruszania się po zawartości katalogów oraz ułatwienia wyboru informacji o krajobrazach dla konkretnych jednostek administracyjnych, przygotowano zestawy tabelaryczne z wykazem:

- gmin w konkretnym krajobrazie
- krajobrazów dla poszczególnych gmin

Poniżej przykładowe fragmenty pierwszego z zestawień oraz cały wykaz gmin dla drugiego.

Tab. 10. Wykaz gmin w krajobrazie priorytetowym (przykładowy fragment)

Krajobraz priorytetowy	Gmina
12-341.14-2	Bolesław (powiat olkuski)
12-341.27-11	Klucze
12-341.27-12	Klucze
12-341.31-3	Klucze Wolbrom
12-341.31-5	Wolbrom
12-341.32-8	Olkusz
12-341.32-13	Bukowno Olkusz Trzebinia
12-341.32-33	Jerzmanowice-Przegonia Krzyszowice Olkusz Trzebinia
12-341.32-40	Jerzmanowice-Przegonia Krzyszowice Zabierzów

Tab. 11. Wykaz krajobrazów priorytetowych dla wybranej gminy

Gmina	Krajobraz priorytetowy
Alwernia	12-341.33-22 12-341.34-19 12-341.34-20 12-341.34-31 12-512.22-37 12-512.31-9
Andrychów	12-513.47-4
Babice	12-341.34-19 12-341.34-20

	12-512.22-37 12-512.22-65
Biały Dunajec	12-514.13-8 12-514.13-10
Biecz	12-513.62-16 12-513.62-17
Bobowa	12-513.61-9 12-513.62-5 12-513.62-7
Bochnia M	12-513.34-63
Bochnia W	12-512.41-53 12-512.42-3 12-513.34-43
Bolesław (powiat dąbrowski)	12-512.41-12
Bolesław (powiat olkuski)	12-341.14-2
Borzęcin	12-512.42-57
Brzeszcze	12-512.22-7 12-512.22-28
Brzeźnica	12-512.31-9 12-513.33-44
Budzów	12-513.48-14 12-513.48-36
Bukowina Tatrzańska	12-514.13-2 12-514.13-3 12-514.13-8 12-514.14-1 12-514.15-9 12-514.15-10 12-514.15-11 12-514.15-12 12-514.15-13 12-514.15-14 12-514.15-16 12-514.53-1 12-514.53-2 12-514.54-1 12-514.54-2
Bukowno	12-341.32-13
Bystra-Sidzina	12-513.50-32 12-513.51-4
Charsznica	12-342.22-24
Chełmek	12-512.22-37
Chełmiec	12-513.49-60 12-513.49-70 12-513.61-12
Chrzanów	12-341.34-19 12-341.34-20
	12-513.61-9

Ciężkowice	12-513.61-26 12-513.61-34 12-513.62-5 12-513.62-7 12-513.62-22 12-513.62-23 12-513.62-27
Czarny Dunajec	12-513.50-2 12-514.11-22 12-514.11-25 12-514.11-27 12-514.11-28 12-514.13-9 12-514.13-10 12-514.13-14
Czchów	12-513.61-34 12-513.61-39 12-513.61-44 12-513.61-48
Czernichów	12-512.31-9 12-512.31-14
Czorsztyn	12-513.52-4 12-513.52-5 12-513.52-6 12-513.52-10 12-514.11-1 12-514.12-7 12-514.12-8 12-514.12-14 12-514.12-15
Dobra	12-513.34-18 12-513.49-17 12-513.49-19 12-513.49-25 12-513.49-27
Drwinia	12-512.41-12 12-512.41-38 12-512.42-3
Gołcza	12-341.32-54 12-341.32-55 12-342.22-24 12-342.22-40
Gorlice M	12-513.66-14 12-513.66-23 12-513.66-24
Gorlice W	12-513.66-24 12-513.71-13 12-513.71-18 12-513.71-32
Gręboszów	12-512.41-12

Gromnik	12-513.61-34 12-513.62-22 12-513.62-43
Gródek nad Dunajcem	12-513.61-12 12-513.61-21 12-513.61-22 12-513.61-25 12-513.61-26 12-513.61-34 12-513.61-37 12-513.61-39
Grybów W	12-513.71-40 12-513.71-52 12-513.71-55
Igołomia-Wawrzeńczyce	12-512.41-12
Iwanowice	12-341.32-55 12-341.32-77 12-342.22-40
Iwkowa	12-513.49-65 12-513.49-66 12-513.61-44
Jabłonka	12-513.50-2 12-513.50-32 12-513.51-4 12-513.51-7 12-513.58-4 12-513.58-5 12-513.58-6 12-514.11-27 12-514.11-28 12-514.11-29 12-514.11-30 12-514.11-32
Jerzmanowice-Przebinia	12-341.32-33 12-341.32-40 12-341.32-43 12-341.32-44 12-341.32-46 12-341.32-63 12-341.32-66
Jodłownik	12-513.34-18 12-513.34-22
Jordanów W	12-513.51-4
Kalwaria Zebrzydowska	12-513.33-34 12-513.33-39 12-513.33-44 12-513.33-57
Kamienica	12-513.49-27 12-513.52-10

Kęty	12-512.22-28 12-512.23-26
Klucze	12-341.27-11 12-341.27-12 12-341.31-3
Kłaj	12-512.41-38 12-512.41-39 12-512.42-3
Koniusza	12-342.22-45 12-342.23-22
Korzenna	12-513.61-9 12-513.61-12 12-513.61-26 12-513.62-5
Koszyce	12-342.23-6 12-342.23-7 12-512.41-12
Kościelisko	12-514.13-10 12-514.13-11 12-514.13-12 12-514.13-14 12-514.14-6 12-514.14-7 12-514.14-8 12-514.52-1 12-514.52-2 12-514.54-2
Kraków	12-512.31-9 12-512.33-5 12-512.33-7 12-512.33-11 12-512.33-12 12-512.33-15 12-512.33-17 12-512.33-18 12-512.33-21 12-512.33-25 12-512.33-26 12-512.33-28 12-512.33-31 12-512.33-32 12-512.33-35 12-512.33-37 12-512.33-38 12-512.33-40 12-512.33-41 12-512.41-8 12-512.41-9 12-512.41-10 12-512.41-11

	12-512.41-12
Krościenko nad Dunajcem	12-513.52-4 12-513.52-10 12-513.54-48 12-513.54-57 12-513.54-58 12-514.11-1 12-514.12-8 12-514.12-11 12-514.12-13 12-514.12-14
Krynica-Zdrój	12-513.54-1 12-513.54-3 12-513.54-6 12-513.54-8 12-513.54-21 12-513.59-2 12-513.59-6 12-513.71-55 12-513.71-58
Krzeszowice	12-341.32-33 12-341.32-40 12-341.32-43 12-341.32-44 12-341.33-22 12-341.33-29 12-341.34-41 12-341.34-48
Lanckorona	12-513.33-34 12-513.33-38 12-513.33-39
Laskowa	12-513.49-38 12-513.49-60 12-513.49-64 12-513.49-65 12-513.49-66
Libiąż	12-512.22-37
Limanowa M	12-513.49-60
Limanowa W	12-513.49-38 12-513.49-60
Lipinki	12-513.71-5 12-513.71-6 12-513.71-13 12-513.71-14
Lipnica Murowana	12-513.34-37 12-513.34-52 12-513.34-53 12-513.34-54 12-513.34-55 12-513.49-65

	12-513.49-66 12-513.61-44
Lipnica Wielka	12-513.51-4 12-513.51-6 12-513.51-7 12-513.58-5 12-513.58-6 12-514.11-32
Liszki	12-341.34-48 12-512.31-9 12-512.33-28 12-512.33-31 12-512.33-32 12-512.33-35
Lubień	12-513.48-3 12-513.48-11 12-513.49-8
Łabowa	12-513.54-8 12-513.54-21 12-513.54-22 12-513.54-28
Łapanów	12-513.34-18 12-513.34-22
Łąpsze Niżne	12-514.11-1 12-514.11-2 12-514.11-4 12-514.12-18 12-514.12-20 12-514.12-21 12-514.12-22 12-514.12-24 12-514.12-25 12-514.15-4 12-514.15-5 12-514.15-6 12-514.15-7 12-514.15-8 12-514.15-9 12-514.15-10 12-514.15-11 12-514.15-14 12-514.15-16
Łącko	12-513.52-10 12-513.53-24 12-513.54-48 12-513.54-58
Łososina Dolna	12-513.49-60 12-513.49-64 12-513.49-70 12-513.61-21

	12-513.61-22 12-513.61-39
Łużna	12-513.62-7
Maków Podhalański	12-513.48-36 12-513.51-4
Mędrzechów	12-512.41-12
Michałowice	12-341.32-77
Miechów	12-342.22-24 12-342.22-32
Moszczenica	12-513.62-7 12-513.62-22
Mszana Dolna M	12-513.49-8 12-513.49-17 12-513.52-12
Mszana Dolna W	12-513.48-3 12-513.49-8 12-513.49-16 12-513.49-17 12-513.49-19 12-513.49-27 12-513.52-10 12-513.52-12
Mucharz	12-513.47-4 12-513.47-15 12-513.47-18
Muszyna	12-513.54-3 12-513.54-8 12-513.54-14 12-513.54-17 12-513.54-18 12-513.54-21 12-513.59-3 12-513.59-4 12-513.59-6 12-513.59-7 12-513.59-9 12-513.59-11
Myślenice	12-513.48-3 12-513.48-9 12-513.48-11 12-513.48-12 12-513.48-14
Nawojowa	12-513.54-21 12-513.54-28
Niedźwiedź	12-513.52-10 12-513.52-12
Niepołomice	12-512.41-12 12-512.41-38 12-512.41-39

	12-512.42-3
Nowe Brzesko	12-342.23-2 12-342.23-6 12-342.23-22 12-512.41-12
Nowy Sącz	12-513.53-7
Nowy Targ M	12-513.52-10 12-514.11-5 12-514.11-12 12-514.11-17
Nowy Targ W	12-513.52-6 12-513.52-10 12-513.52-16 12-513.52-18 12-514.11-1 12-514.11-2 12-514.11-4 12-514.11-5 12-514.11-17 12-514.11-22 12-514.11-25 12-514.12-20 12-514.12-25 12-514.13-9 12-514.15-16
Nowy Wiśnicz	12-513.34-37 12-513.34-43 12-513.34-44 12-513.34-45 12-513.34-51 12-513.34-52 12-513.34-53
Ochoznica Dolna	12-513.52-10 12-513.54-48 12-513.54-58
Olkusz	12-341.32-8 12-341.32-13 12-341.32-33 12-341.32-44 12-341.32-46
Oświęcim M	12-512.22-7 12-512.22-26 12-512.22-28 12-512.22-35 12-512.22-37
Oświęcim W	12-512.22-7 12-512.22-22 12-512.22-28 12-512.22-37
Pałecznica	12-342.22-32

Pcim	12-513.48-3 12-513.48-9 12-513.48-11 12-513.48-14 12-513.48-16 12-513.48-36
Piwniczna-Zdrój	12-513.54-21 12-513.54-28 12-513.54-39 12-513.54-48
Pleśna	12-513.61-66 12-513.62-77 12-513.62-78
Poronin	12-514.13-2 12-514.13-8 12-514.13-10 12-514.13-11 12-514.14-1 12-514.14-2 12-514.14-4 12-514.14-5 12-514.53-1 12-514.53-2 12-514.54-1 12-514.54-2
Proszowice	12-342.22-45 12-342.23-2 12-342.23-6 12-342.23-22
Przeciszów	12-512.22-37 12-512.22-51 12-512.22-65
Raba Wyżna	12-513.52-18
Rabka-Zdrój	12-513.52-10 12-513.52-16 12-513.52-18
Raciechowice	12-513.34-18 12-513.34-22
Raławice	12-342.22-32
Radłów	12-512.41-65 12-512.42-57 12-512.42-60
Radziemice	12-342.22-32 12-342.22-45
Ropa	12-513.71-18 12-513.71-32 12-513.71-34 12-513.71-40 12-513.71-41

Ryglice	12-513.62-44 12-513.62-45
Rytro	12-513.54-28 12-513.54-48
Rzepiennik Strzyżewski	12-513.62-22 12-513.62-27 12-513.62-43 12-513.62-44
Sękowa	12-513.66-14 12-513.71-1 12-513.71-2 12-513.71-3 12-513.71-4 12-513.71-5 12-513.71-13 12-513.71-14 12-513.71-15 12-513.71-18 12-513.71-19 12-513.71-22 12-513.71-32
Skała	12-341.32-55 12-341.32-63 12-341.32-74 12-342.22-40
Skawina	12-512.31-9 12-513.33-44 12-513.33-57
Słomniki	12-342.22-24 12-342.22-45
Słopnice	12-513.49-25 12-513.49-27
Spytkowice (powiat wadowicki)	12-512.22-37 12-512.22-80 12-512.31-9
Stary Sącz	12-513.53-18 12-513.53-24 12-513.54-28 12-513.54-48
Stryszawa	12-513.47-4 12-513.51-9
Stryszów	12-513.33-34 12-513.47-15 12-513.47-18
Sucha Beskidzka	12-513.48-36
Sułkowice	12-513.48-14
Sułoszowa	12-341.32-46 12-341.32-63
	12-514.11-5

Szaflary	12-514.11-12 12-514.11-17 12-514.13-8 12-514.13-9 12-514.13-10
Szczawnica	12-513.54-48 12-513.54-49 12-513.54-53 12-513.59-19 12-514.12-1 12-514.12-2 12-514.12-3 12-514.12-4 12-514.12-6 12-514.12-8
Szczucin	12-512.41-12
Szczurowa	12-512.41-12 12-512.41-53 12-512.41-58 12-512.42-57
Szerzyny	12-513.62-17 12-513.62-44 12-513.62-45
Tarnów W	12-513.62-78
Tarnów M	12-512.41-116 12-512.43-9
Tokarnia	12-513.48-16 12-513.48-36
Trzciana	12-513.34-22 12-513.34-37 12-513.34-43 12-513.49-38
Trzebinia	12-341.32-13 12-341.32-33 12-341.33-22
Trzyciąż	12-341.32-46 12-341.32-54 12-341.32-55 12-341.32-56
Tuchów	12-513.62-43 12-513.62-44
Tymbark	12-513.49-25
Uście Gorlickie	12-513.71-14 12-513.71-15 12-513.71-16 12-513.71-17 12-513.71-18 12-513.71-34 12-513.71-35

	12-513.71-36 12-513.71-38 12-513.71-39 12-513.71-40 12-513.71-41 12-513.71-52 12-513.71-54 12-513.71-55 12-513.71-58
Wadowice	12-513.47-4 12-513.47-15 12-513.47-18
Wieliczka	12-512.41-12 12-512.53-26
Wielka Wieś	12-341.32-43 12-341.32-63 12-341.32-66 12-341.32-68 12-341.32-74
Wieprz	12-512.22-57
Wierzchosławice	12-512.42-57
Wietrzychowice	12-512.41-12 12-512.41-65 12-512.42-57
Wiśniowa	12-513.48-3 12-513.49-19
Wojnicz	12-512.42-57 12-513.61-66
Wolbrom	12-341.31-3 12-341.31-5
Zabierzów	12-341.32-40 12-341.32-43 12-341.32-66 12-341.32-68 12-341.33-29 12-341.34-48
Zakliczyn	12-513.61-26 12-513.61-34
Zakopane	12-514.13-10 12-514.13-11 12-514.13-12 12-514.14-2 12-514.14-4 12-514.14-5 12-514.14-6 12-514.14-7 12-514.52-1 12-514.53-2 12-514.54-2

Zator	12-512.22-37 12-512.22-57 12-512.22-65 12-512.22-78 12-512.22-80 12-513.33-8
Zawoja	12-513.51-4 12-513.51-6 12-513.51-7 12-513.51-9
Zembrzyce	12-513.47-4 12-513.47-18 12-513.48-36
Zielonki	12-341.32-63 12-341.32-74 12-341.32-77
Żegocina	12-513.34-37 12-513.49-38 12-513.49-65 12-513.49-66

A.3.6 Ocena zagrożeń krajobrazów

Ocena zagrożeń dla możliwości zachowania wartości krajobrazów priorytetowych oraz krajobrazów zidentyfikowanych w obrębie obszarów lub obiektów, o których mowa w art. 38a ust. 3 pkt 2 ustawy, objęła łącznie **1024 jednostki**.

Ryc. 20. Fragment przykładowej karty krajobrazu priorytetowego z wyszczególnionymi zagrożeniami

kod zagrożenia	źródło zagrożeń	wewnętrzne lub zewnętrzne (W / Z)	skala zagrożenia (0 - 12)
A.1.9. Likwidacja osobiwych form rzeźby terenu (skarp, ostańców skalnych, wąwozów, meandrów, wydm itp.)	VI.1 Turystyka	Z	11 istniejące duże stałe
B.3.2. Zanikanie charakterystycznego przestrzennego układu pól, zadrzewień oraz miedz, w postaci szachownicy pól, układu łąkowego, niwowego itp., stanowiącego wyróżnik regionu - tzw. tekstury i faktury krajobrazu	III.1.2 Zaniechanie rolnictwa	W	9 istniejące umiarkowane narastające
B.3.2. Zanikanie charakterystycznego przestrzennego układu pól, zadrzewień oraz miedz, w postaci szachownicy pól, układu łąkowego, niwowego itp., stanowiącego wyróżnik regionu - tzw. tekstury i faktury krajobrazu	IV.1 Naturalne procesy przyrodnicze	W	8 istniejące umiarkowane stałe
A.1.9. Likwidacja osobiwych form rzeźby terenu (skarp, ostańców skalnych, wąwozów, meandrów, wydm itp.)	IV.1 Naturalne procesy przyrodnicze	W	8 istniejące umiarkowane stałe
A.1.9. Likwidacja osobiwych form rzeźby terenu (skarp, ostańców skalnych, wąwozów, meandrów, wydm itp.)	VI.2 Sport i rekreacja	Z	11 istniejące duże stałe
B.2.3. Zanik cech architektury regionalnej; unifikacja materiałów i form architektury wiejskiej i miejskiej oraz jej bezpośredniego kontekstu krajobrazowego (ogrodzenia, podjazdy, zieleni)	I.4 Procesy urbanizacyjne	Z	9 istniejące umiarkowane narastające
B.2.3. Zanik cech architektury regionalnej; unifikacja materiałów i form architektury wiejskiej i miejskiej oraz jej bezpośredniego kontekstu krajobrazowego (ogrodzenia, podjazdy, zieleni)	I.1.2 Niezgodność budownictwa ze stylem architektonicznym regionu i typu krajobrazu	W	11 istniejące duże stałe

A.3.7 Rekomendacje

Jest to rodzaj zaleceń i wytycznych, które pokazują co należałoby i co można zrobić, aby utrzymać tę rangę. Innymi słowy, rekomendacje są rodzajem drogowskazu, pokazującego w jaki sposób powinna być zagospodarowana przestrzeń, aby nie zniszczyć i nie utracić jej unikalnych wartości, jednocześnie nie hamując rozwoju.

Wyniki audytu będą wykorzystywane przede wszystkim przy:

- formułowaniu ustaleń planów miejscowych, w obszarach krajobrazów priorytetowych
- konstruowaniu ustaleń planów ochrony parków krajobrazowych i parków narodowych.

Ale mogą być też inspiracją dla innych przedsięwzięć i inicjatyw podejmowanych na rzecz ochrony i planowania krajobrazów, zachowania ich szczególnych wartości kulturowych i przyrodniczych.

Ryc. 21. Przykład karty rekomendacji dla krajobrazu priorytetowego w zakresie poszczególnych jego obszarów (form pokrycia terenu)

AUDYT KRAJOBRAZOWY WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO		ZAŁĄCZNIK NR 7 - Wytyczne w zakresie formułowania rekomendacji i wniosków	
Kod krajobrazu: 12-512.22-37		Dolina Wisły (Oświęcim Dwory-Okleśna)	
Podtyp krajobrazu:	01b. Systemy wód płynących		
CEL GŁÓWNY	Krajobraz meandrującej Wisły w otoczeniu rolniczym z licznymi polami ekspozycji na okoliczne krajobrazy i dalszymi panoramami. Priorytetem jest utrzymanie ciągłości ekologicznej rzeki z ochroną jej obudowy biologicznej i z zachowaniem charakteru rolniczego międzywaia. Ze względu na występujące związki widokowo - krajobrazowe z sąsiednimi obszarami, w tym krajobrazami priorytetowymi, należy także chronić liczne płaszczyzny i trasy widokowe.		
KATEGORIA REKOMENDACJI	REKOMENDACJA		
ROLNE	Zaleca się utrzymanie terenów między wałami i starorzeczami w formie terenów rolnych, polderów, łąk, pastwisk, zadrzewień nadwodnych.		
POZOSTAŁE	Zaleca się zapobieganie regulacji zmieniającej naturalny charakter rzeki (utrzymanie ziemnych obwałowań i naturalnego międzywaia).		
POZOSTAŁE	Rekomenduje się uniemożliwienie wykorzystywania wałów przeciwpowodziowych do rekreacyjno - sportowego poruszania się pojazdów mechanicznych/ silnikowych.		
POZOSTAŁE	Niezbędne prace i inwestycje hydrotechniczne należy projektować i realizować z utrzymaniem naturalnego charakteru cieków wodnych.		
OGÓLNE	Rekomenduje się rozszerzenie granic parków krajobrazowych tak, aby w ich granicach znalazła się cała szerokość koryta Wisły oraz jej starorzecza.		
OGÓLNE	Wzdłuż linii widokowych (dróg, tras, ciągów), zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym (szczególnie dotyczące sytuowania zabudowy i jej gabarytów) należy poprzedzić analizą krajobrazową w celu zachowania (w całości lub części) istniejącej ekspozycji krajobrazowej.		

1 H1

A.3.8 Lokalne Formy Architektoniczne

Tab. 12. Lista obszarów zabudowanych wyróżniającą się lokalną formą architektoniczną (w skrócie obszary LFA)

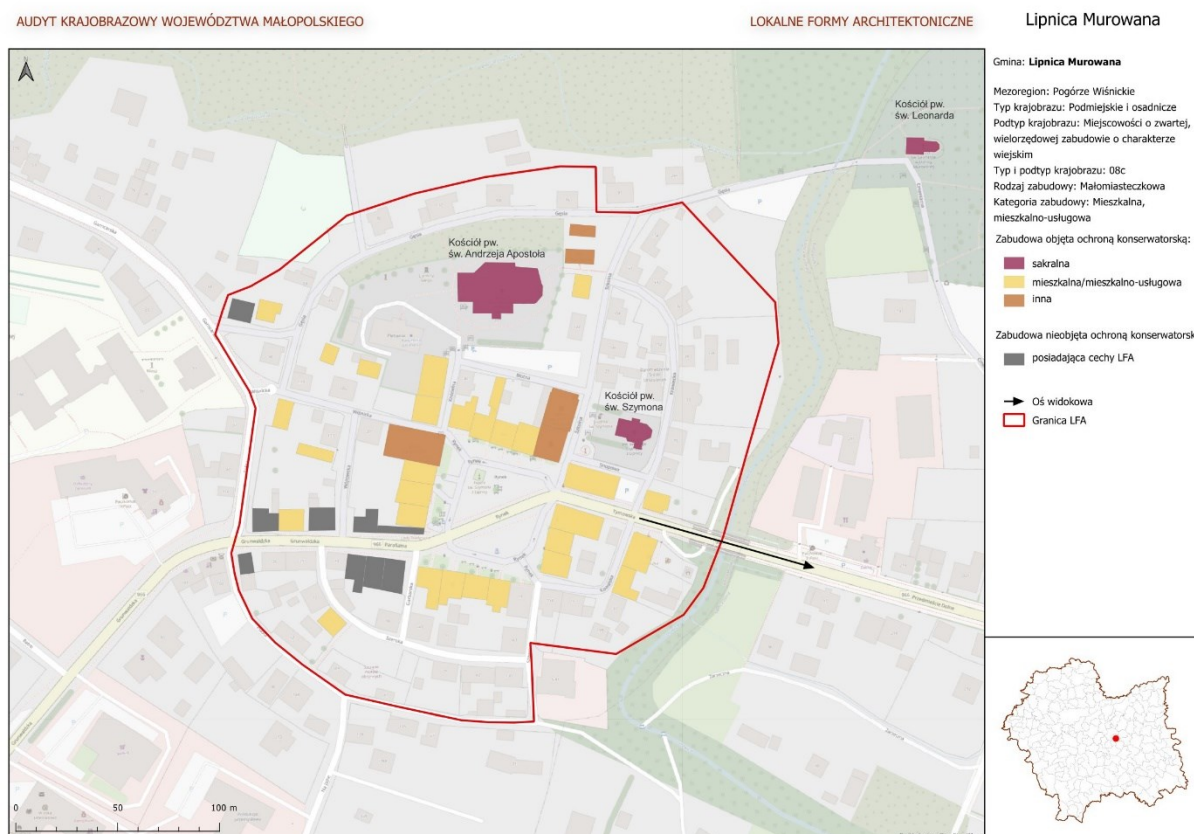
Nazwa obszaru LFA	Rodzaj/typ zabudowy LFA	Położenie geograficzne (mezoregion)	Ochrona przyrody ^[1]	Ochrona dziedzictwa kulturowego	
				przedmiot prawnej ochrony obszarowej (rejestr zabytków)	ochrona obiektowa LFA
BARTNE I BODAKI	zagrodowa wolnostojąca	Beskid Niski	brak	brak	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr, ewidencja zabytków)
BOCHNIA	miejska	Pogórze Wiśnickie	brak	układ urbanistyczny	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr, ewidencja zabytków)
CHOCHOŁÓW	zagrodowa wolnostojąca	Pogórze Przedtatrzańskie	Południowomałopolski OCHK	wieś, jako rezerwat urbanistyczny i architektoniczny	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr, ewidencja zabytków)
CHYŻNE	zagrodowa wolnostojąca	Kotlina Orawsko - Nowotarska	Południowomałopolski OCHK	brak	pojedyncze obiekty w ewidencji zabytków
CIĘŻKOWICE	małomiasteczkowa	Pogórze Ciężkowickie	Ciężkowicko - Rożnowski PK	układ urbanistyczny	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr, ewidencja zabytków)
FRYDMAN	zagrodowa zwarta	Kotlina Orawsko - Nowotarska	Południowomałopolski OCHK	brak	pojedyncze zagrody w ewidencji zabytków, jedna w rejestrze zabytków
GOŁKOWICE DOLNE	zagrodowa zwarta	Kotlina Sądecka	otulina Popradzkiego PK	zespół zabudowy ulicowej	prawie wszystkie obiekty w rejestrze zabytków
KREMPACHY	zagrodowa wolnostojąca	Kotlina Orawsko - Nowotarska	Południowomałopolski OCHK	brak	pojedyncze obiekty w ewidencji zabytków

KROŚCIENKO N/DUNAJCEM	małomiasteczkowa	Beskid Sądecki	Południowomałopolski OCHK	brak	pojedyncze obiekty w ewidencji zabytków
KRYNICA-ZDRÓJ	pensjonatowa	Beskid Sądecki	Popradzki PK	układ urbanistyczny	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr, ewidencja zabytków)
LANCKORONA	małomiasteczkowa	Pogórze Wielickie	brak	układ urbanistyczny	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr, ewidencja zabytków)
LIPNICA MUROWANA	małomiasteczkowa	Pogórze Wielickie	Wiśnicko - Lipnicki PK	zespół staromiejski	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr, ewidencja zabytków)
MUSZYNA	małomiasteczkowa	Pogórze Popradzkie	Popradzki PK	zespół urbanistyczny miasta	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr, ewidencja zabytków)
NOWA BIAŁA	zagrodowa zwarta	Kotlina Orawsko - Nowotarska	brak	brak	pojedyncze obiekty w ewidencji zabytków
NOWICA	zagrodowa wolnostojąca	Beskid Niski	brak	brak	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr, ewidencja zabytków)
OJCÓW - UZDROWISKO	pensjonatowa	Wyżyna Olkuska	Ojcowski PN	brak	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr, ewidencja zabytków)
STARY SĄCZ	małomiasteczkowa	Kotlina Sądecka	otulina Popradzkiego PK	założenie urbanistyczne miasta	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr i ewidencja zabytków)
SZCZAWNICA	pensjonatowa	Pieniny Beskid Sądecki	Południowomałopolski OCHK	brak	ochrona poszczególnych obiektów (rejestr, ewidencja zabytków)

TRYBSZ	zagrodowa zwarta	Magura Spiska	Południowomałopolski OCHK	brak	pojedyncze obiekty w ewidencji zabytków
TYLICZ	małomiasteczkowa	Beskid Sądecki	Południowomałopolski OCHK	brak	pojedyncze obiekty w ewidencji zabytków

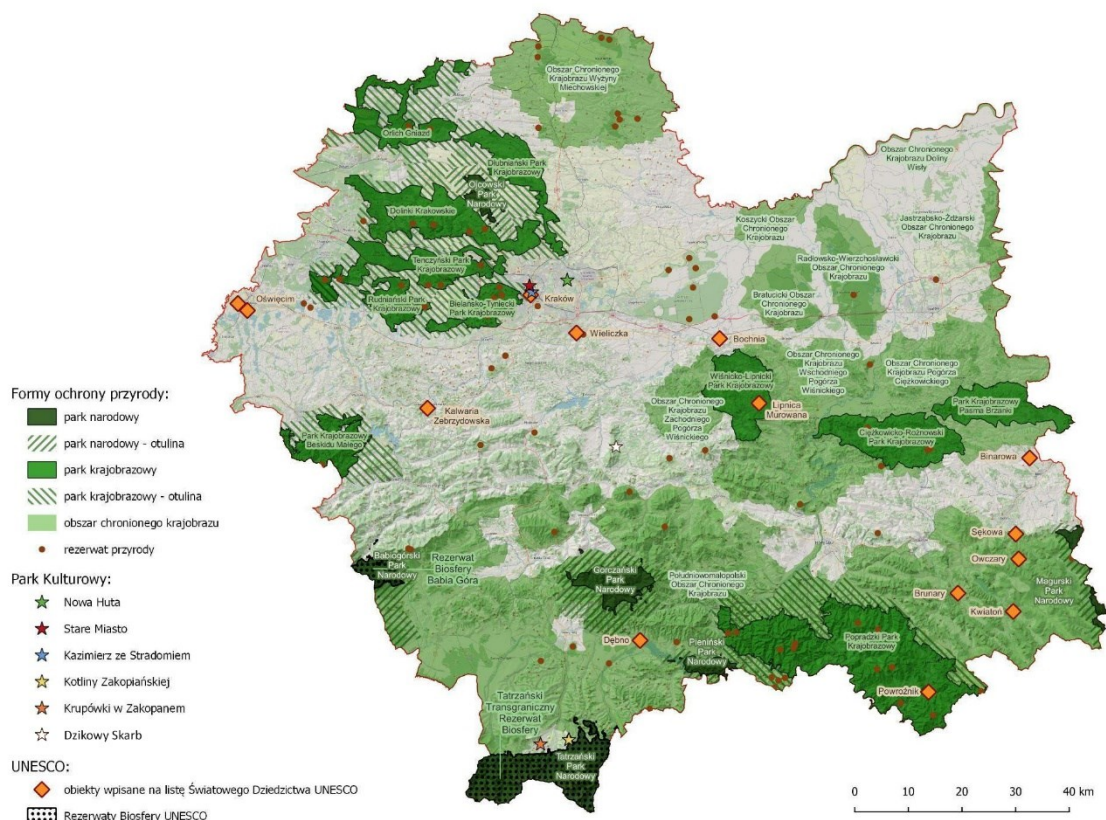
1. [1] Bez obszarów Natura 2000

Ryc. 22. Przykład mapy jednego z obszarów Lokalnych Form Architektonicznych (LFA)

Jednym z wymogów audytu krajobrazowego jest zinventaryzowanie i przedstawienie na mapach obszarów objętych formami ochrony przyrody, znajdujących się na Światowej Liście Rezerwatów Biosfery UNESCO i Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz parki kulturowe zlokalizowane w Małopolsce.

Ryc. 23. Obszary objęte formami ochrona przyrody, rezerwatami biosfery UNESCO, obiekty znajdujące się na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO, parki kulturowe zlokalizowane w Małopolsce

Tab. 13. Krajobrazy w których wskazano rekomendację zastosowania wybranej formy ochrony zabytków

propozycja	nazwa krajobrazu	numer krajobrazu
wpis do rejestru zabytków	Zamek Tenczyn	12-341.34-41
	Kraków – Wzgórze Krzemionki	12-512.33-12
	Kraków Bielany –Srebrna Góra	12-512.33-12
	Kraków - Kopiec Krakusa	12-512.33-7
	Szczurowa	12-512.41-58
	Szczyrzyc	12-513.34-18
	Beskid Mały - Leskowiec	12-513.47-4
	Maniowy, Kluszkowce	12-513.52-5
	Gorlice	12-513.66-23
	Małe Pieniny-Durbaszka	12-514.12-2
	Zakopane	12-514.14-6
	Tatry Zachodnie Kasprowy Wierch - Czerwone Wierchy	12-514.52-1
	Tatry Zachodnie Dolina Kościeliska, Chochołowska	12-514.52-2
	Tatry - Doliny Rybiego Potoku i Roztoki	12-514.53-1
	Tatry Wysokie	12-514.53-2
	Tatry Regłowe	12-514.54-2
park kulturowy	Dolina Dłubni (Imbramowice-Iwanowice)	12-341.32-55
	Ojcowski Park Narodowy	12-341.32-63
	Czernichów	12-512.31-14
	Kraków - Dębniki	12-512.33-17
	Kraków Bielany - Srebrna Góra	12-512.33-32
	Kraków - Las Wolski	12-512.33-35
	Lanckorona	12-513.33-38
	Nowy Wiśnicz	12-513.34-51
	Lipnica Murowana	12-513.34-55
	Gorce	12-513.52-10
	Nowy Sącz	12-513.53-7
	Krościenko nad Dunajcem	12-513.54-57
	Krynica-Zdrój	12-513.54-6
	Biecz	12-513.62-16
	Ciężkowice	12-513.62-23
	Chochołów - Długopole	12-514.11-25
pomnik historii	Kraków - teren dawnego Obozu Płaszów	12-512.33-5
	Lipnica Murowana	12-513.34-55
zespół urbanistyczno-krajobrazowy	Żegiestów-Zdrój - Muszyna (lasy)	12-513.54-17

Spis tabel

Tab. 1. Krajobrazy Małopolski w zależności od typu rzeźby	18
Tab. 2. Zestawienie krajobrazów objętych oceną zagrożeń względem wielkoprzestrzennych form przyrodniczej ochrony prawnej	40
Tab. 3. Jednostki fizyczno-geograficzne wydzielone w Małopolsce	60
Tab. 4. Klasyfikacja krajobrazów wg rzeźby terenu zgodnie z rozporządzeniem	61
Tab. 5. Typologiczna klasyfikacja krajobrazów (typ i podtyp)	62
Tab. 6. Wykaz wszystkich krajobrazów (przykładowy fragment wykazu)	66
Tab. 7. Źródło pozyskiwania danych dla wskazania cech krajobrazów Małopolski.	71
Tab. 8. Zestawienie krajobrazów priorytetowych według oceny oraz według poszczególnych typów	79
Tab. 9. Zestawienie krajobrazów priorytetowych z wyszczególnieniem kryterium wyboru priorytetowości.....	82
Tab. 10. Wykaz gmin w krajobrazie priorytetowym (przykładowy fragment)	94
Tab. 11. Wykaz krajobrazów priorytetowych dla wybranej gminy	94
Tab. 12. Lista obszarów zabudowanych wyróżniającą się lokalną formą architektoniczną (w skrócie obszary LFA)	110
Tab. 13. Krajobrazy w których wskazano rekomendację zastosowania wybranej formy ochrony zabytków.....	115

Spis rycin

Ryc. 1. Małopolska na tle podprovincji.....	16
Ryc. 2. Mezoregiony fizycznogeograficzne występujące w Małopolsce na tle makroregionów	17
Ryc. 3. Krajobrazy wg typów rzeźby terenu.....	18
Ryc. 4. Typy krajobrazów ze względu na pokrycie i użytkowanie terenów	21
Ryc. 5. Podtypy krajobrazów występujące w Małopolsce	22
Ryc. 6. Krajobrazy priorytetowe zidentyfikowane w Małopolsce	38
Ryc. 7. Krajobrazy priorytetowe – decydujące kryterium wyboru	38
Ryc. 8. Rozmieszczenie krajobrazów poddanych ocenie: priorytetowych oraz tych, na terenie których występuje jedna z form ochrony przyrody: PK, OChK	39
Ryc. 9. Krajobrazy priorytetowe z rekomendacjami do objęcia formą ochrony zabytków	50
Ryc. 10. Krajobrazy z propozycją objęcia formą ochrony przyrody	52
Ryc. 11. Schemat prac i efektów audytu krajobrazowego w Małopolsce	56
Ryc. 12. Przykładowa Metryczka ogólna krajobrazu (Moduł I)	67
Ryc. 13. Przykładowy załącznik - Karta Charakterystyki Krajobrazu - Moduł II. Cechy analityczne	68
Ryc. 14. Przykładowy załącznik - Karta Charakterystyki Krajobrazu - Moduł III. Cechy syntetyczne	69
Ryc. 15. Liczba krajobrazów według podtypu oraz występowania cech unikatowych i charakterystycznych typologicznie	70
Ryc. 16. Przykładowy załącznik – Karta Charakterystyki Krajobrazu – Moduł V. Karta Oceny Krajobrazu	75
Ryc. 17. Przykładowy załącznik - Karta Charakterystyki Krajobrazu - Moduł V. Karta Oceny Krajobrazu - Walory krajobrazowe ogólne	76
Ryc. 18. Przykład Karty Charakterystyki Krajobrazu - część wskazująca na wybór krajobrazu priorytetowego	77
Ryc. 19. Schemat kryteriów wpływających na wyznaczenie krajobrazów priorytetowych w województwie	78
Ryc. 20. Fragment przykładowej karty krajobrazu priorytetowego z wyszczególnionymi zagrożeniami	108
Ryc. 21. Przykład karty rekomendacji dla krajobrazu priorytetowego w zakresie poszczególnych jego obszarów (form pokrycia terenu).....	109
Ryc. 22. Przykład mapy jednego z obszarów Lokalnych Form Architektonicznych (LFA).....	113
Ryc. 23. Obszary objęte formami ochrona przyrody, rezerwatami biosfery UNESCO, obiekty znajdujące się na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO, parki kulturowe zlokalizowane w Małopolsce.....	114

Spis fotografii

Fot. 1. Dolina Wisły - okolice Morska, gm. Koszyce - (typ A - równinny).....	19
Fot. 2. Faliste pola w gminie Jerzmanowice-Przegonia (typ. B).....	19
Fot. 3. Widok ze wzgórza w Wilkowisku (gm. Jodłownik) - (typ C - pagórkowaty)	19
Fot. 4. Krajobraz wzgórz w gminie Alwernia (typ D – wzgórzowy).....	19
Fot. 5. Widoki na Beskid Sądecki – (typ E - górski)	19
Fot. 6. Widok na Tatry - okolice Czerwienego - (typ F - wysokogórski).....	19
Fot. 7. Widok na dolinę Szreniawy – (typ. G - dolin)	19
Fot. 8. Widok na Dunajec z ruin zamku w Melsztynie – (typ. H – obniżenie i kotlin).....	19
Fot. 9, 10. Bochnia i Stary Sącz – miasta z prawami miejskimi od XIII wieku	27
Fot. 11. Lanckorona – jedna z pierzei rynku – pozostałość po założeniach miejskich uzyskanych pomiedzy 1361 a 1366 rokiem	27
Fot. 12. Lipnica Murowana – średniowieczne miasto, które utraciło prawa miejskie w 1934 roku, zachowany układ miejski (rynek, szczątki murów obronnych)	27
Fot. 13. Łąki i pastwiska w okolicach Chochotowa	28
Fot. 14. Pola uprawne w miejscowości Niedźwiedź (gmina Słomniki)	28
Fot. 15. Zamek Tenczyn w Rudnie - jedna z jurajskich warowni leżących na tzw. Szlaku Orlich Gniazd	29
Fot. 16. Zamek w Nowym Wiśniczu – magnacka rezydencja z połowy XIV wieku	29
Fot. 17. Widok na Tatry	29
Fot. 18. Przełom Białki	29
Fot. 19. Widok na Trzy Korony i Dunajec.....	30
Fot. 20. Torfowiska Orawsko-Nowotarskie	30
Fot. 21. Rynek Starego Miasta w Krakowie	31
Fot. 22. Sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej (Bazylika wraz z zespołem kaplic i kościołów tworzących tzw. dróżki kalwaryjskie wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO)	31
Fot. 23. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Bogoniowicach (gm. Ciężkowice)	31
Fot. 24. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Łużnej -Pustki	31
Fot. 25. Stawy zatorskie – pozostałość gospodarki rybnej zapoczątkowanej w XIV wieku.....	31
Fot. 26. Żegiestów-Zdrój - widok na zabudowę sanatoryjną uzdrowiska	31
Fot. 27. Bór na Czerwonem – przykład torfowiskowego rezerwatu przyrody	35
Fot. 28. Stoki Babiej Góry -jeden z Parków Narodowych Małopolski	35
Fot. 29. Park kulturowy Nowa Huta	36
Fot. 30. Pomnik historii - Opactwo OO. Benedyktynów w Tyńcu.....	36
Fot. 31. Kościół w Woli Radziszowskiej z przełomu XV i XVI stulecia – jeden z obiektów Szlaku Architektury Drewnianej województwa małopolskiego.....	37
Fot. 32. Chata w Orawskim Parku Etnograficznym	37
Fot. 33. Przykłady identyfikowanych zagrożeń	41
Fot. 34. Przykład obszarów zabudowanych wyróżniających się lokalną formą architektoniczną: Rynek w Bochni, Szczawnica - Uzdrowisko.....	43
Fot. 35. Przykład starej i nowej zabudowy wyróżniającej się zachowaną tradycją budownictwa o unikalnych cechach, nie spotykanych w innych częściach regionu	44
Fot. 36. Zachowany tradycyjny krajobraz wiejski w dolinie Szreniawy (gmina Słomniki) i w okolicach Pałecznicy	45

Fot. 37. Przykład rozproszonej zabudowy w powiecie limanowskim.....	46
Fot. 38. Przykład obszarów związanych z potrzebą zachowania ekspozycji widokowej.....	47
Fot. 39. Przykłady chaotycznego sytuowania reklam wzdłuż dróg publicznych.	48
Fot. 40. Krościenko nad Dunajcem i Ojców - przykład miejscowości rekomendowanych do utworzenia parków kulturowych.....	51

AUDYT KRAJOBRAZOWY

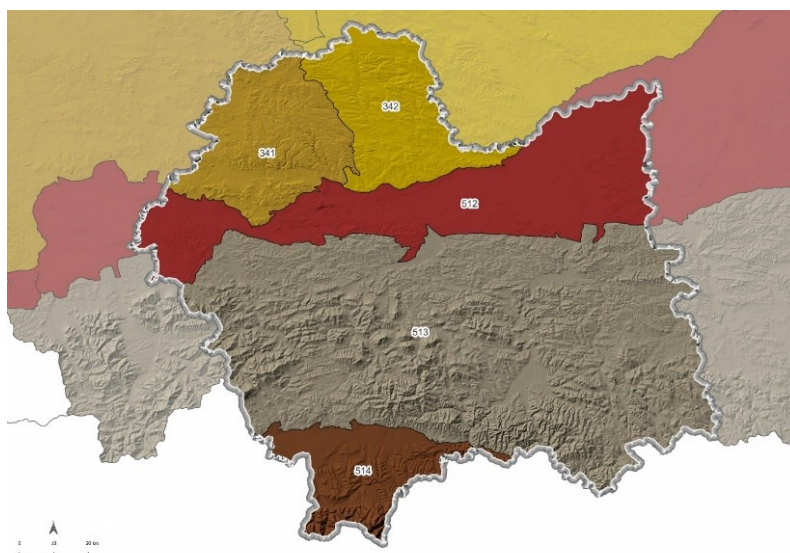
OPIS MEZOREGIONÓW

Krajobrazy regionów Małopolski	122
1. KRAJOBRAZY MAŁOPOLSKICH WYŻYN (Podprowincja 341 oraz 342)	125
Wyżyna Krakowsko – Częstochowska i Woźnicko-Wieluńska	125
Wyżyna Małopolska – Niecka Nidziańska	126
2. KRAJOBRAZY PÓŁNOCNEGO POKARPACIA (Podprowincja 512)	127
Kotlina Oświęcimska	128
Brama Krakowska	129
Kotlina Sandomierska	131
3. KRAJOBRAZY ZEWNĘTRZNYCH KARPAT ZACHODNICH (Podprowincja 513)	133
POGÓRZA	133
Pogórze Śląskie	133
Pogórze Wielickie	134
Pogórze Wiśnickie	135
Pogórze Rożnowskie	136
Pogórze Ciężkowickie	137
Obniżenie Gorlickie	138
BESKIDY	139
Beskid Mały	139
Beskid Makowski	140
Beskid Wyspowy	140
Beskid Żywiecko – Orawski, Pogórze Orawsko – Jordanowskie i Działy Orawskie	141
Gorce	143
Beskid Sądecki	145
Pogórze Popradzkie	146
Kotlina Sądecka	147
Beskid Niski	147
4. KRAJOBRAZY CENTRALNYCH KARPAT ZACHODNICH (Podprowincja 514)	149
Obniżenie Orawsko – Podhalańskie	149
Kotlina Orawsko-Nowotarska	149
Pieniny i Magura Spiska	150

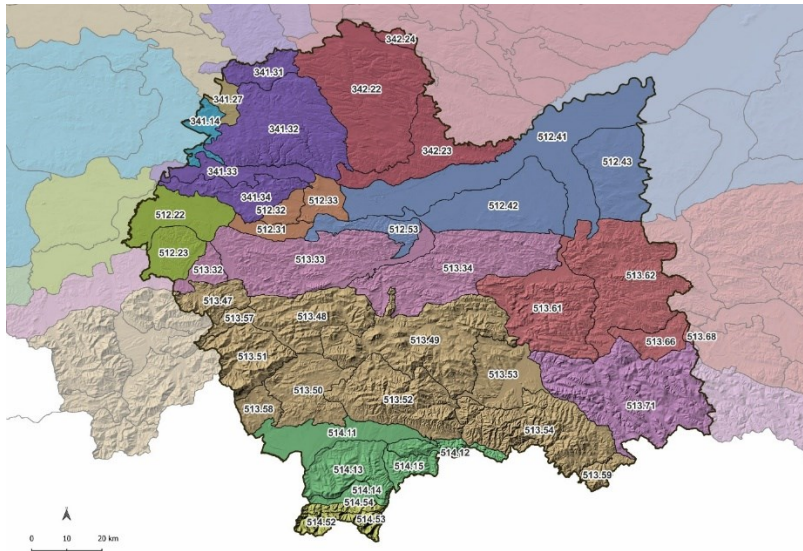
Pogórza Przedtatrzańskie i Bruzda Podtatrzańska	151
Łańcuch Tatrzański	152

Krajobrazy regionów Małopolski

Opis mezoregionów fizycznogeograficznych pod kątem krajobrazowym został opracowany na początkowym etapie prac nad audytem. Towarzyszył rozpoznaniu specyfiki poszczególnych mezoregionów, wyodrębnieniu granic krajobrazów i generalnemu rozpoznaniu ich zasobów przyrodniczych i kulturowych. Należy podkreślić, że na kolejnych etapach przeprowadzenia audytu krajobrazowego dla Małopolski, i zgodnie z zapisami rozporządzenia jego dotyczącego oraz z zaleceniami Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, granice krajobrazów powiązano z granicami mezoregionów fizycznogeograficznych. Każdy obszar Małopolski (każdy krajobraz) przypisany jest do odpowiedniego mezoregionu i w oparciu o ten podział posiada odpowiednią numerację. Należy jednak mieć na uwadze, że podział na mezoregiony fizycznogeograficzne jest dokonany z dokładnością skali krajowej i nie można go analizować z dokładnością granic krajobrazów ani tym bardziej z granicami np. działek ewidencyjnych.

Ryc. 24. Położenie Małopolski w podprowincjach geograficznych (nazwy w Tab. 14.)

Ryc. 25. Położenie Małopolski w makroregionach i mezoregionach fizycznogeograficznych (nazwy w Tab. 14.)

Tab. 14. Jednostki geograficzne w granicach województwa Małopolskiego

MEGAREGION	PROWINCJE		PODPROWINCJE		MAKROREGION		MEZOREGION	
3 Pozaałpejska Europa Środkowa	34	Wyżyny Polskie	341	Wyżyna Śląsko - Krakowska	341.1	Wyżyna Śląska	341.14	Pagóry Jaworznickie
					341.2	Wyżyna Woźnicko-Wieluńska	341.27	Kotlina Siewierza
					341.3	Wyżyna Krakowsko-Częstochowska	341.31	Wyżyna Częstochowska
							341.32	Wyżyna Olkusa
							341.33	Rów Krzeszowski
							341.34	Garb Tenczyński
			342	Wyżyna Małopolska	342.2	Niecka Nidziańska	342.21	Płaskowyż Jędrzejowski
							342.22	Wyżyna Miechowska
							342.23	Płaskowyż Proszowski
							342.24	Garb Wodzisławski
5 Karpaty, Podkarpacie i Nizina Panońska	51	Zachodnio-karpacka	512	Północne Podkarpacie	512.2	Kotlina Oświęcimska	512.22	Dolina Górnej Wisły
					512.3	Brama Krakowska	512.23	Podgórze Wilamowickie
							512.31	Rów Skawiński
							512.32	Obniżenie Cholerzyńskie
							512.33	Pomost Krakowski
					512.4-5	Kotlina Sandomierska	512.41	Nizina Nadwiślańska
							512.42	Podgórze Bocheńskie
							512.43	Płaskowyż Tarnowski
							512.53	Podgórze Krakowskie
			513	Zewnętrzne Karpaty Zachodnie	513.3	Pogórze Zachodniobeskidzkie	513.32	Pogórze Śląskie
							513.33	Pogórze Wielickie
							513.34	Pogórze Wiśnickie
					513.4-5	Beskidy Zachodnie	513.47	Beskid Mały
							513.48	Beskid Makowski
							513.49	Beskid Wyspowy
							513.50	Pogórze Orawsko-Jordanowskie
							513.51	Beskid Żywiecko-Orawski
							513.52	Gorce
							513.53	Kotlina Sądecka
							513.54	Beskid Sądecki
							513.57	Pasma Pewelsko-Krzeczowskie
							513.58	Działy Orawskie
							513.59	Pogórze Popradzkie
					513.6	Pogórze Środkowobeskidzkie	513.61	Pogórze Rożnowskie
							513.62	Pogórze Ciężkowickie
							513.66	Obniżenie Gorlickie
							513.68	Pogórze Jasielskie
					513.7	Beskidy Środkowe	513.71	Beskid Niski
			514	Centralne Karpaty Zachodnie	514.1	Obniżenie Orawsko-Podhalańskie	514.11	Kotlina Orawsko-Nowotarska
							514.12	Pieniny
							514.13	Pogórze Przedtatrzańskie
							514.14	Bruzda Podtatrzańska
							514.15	Magura Spiska
					514.5	Łańcuch Tatrzański	514.52	Tatry Zachodnie
							514.53	Tatry Wysokie
							514.54	Tatry Regłowe

1. KRAJOBRAZY MAŁOPOLSKICH WYŻYN (Podprowincja 341 oraz 342)

Północna część Małopolski leży w paśmie Wyżyn Polskich. Jurajskie krajobrazy Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej wyraźnie odróżniają się od krajobrazów Wyżyny Małopolskiej, położonej w dolinie Nidy.

Wyżyna Krakowsko – Częstochowska i Woźnicko-Wieluńska

Wyżyna Częstochowska (341.31), Wyżyna Olkuska (341.32), Rów Krzeszowski (341.33), Garb Tenczyński (341.34), Kotlina Siewierza (341.27)

Na zachód i północno-zachód od Krakowa rozciągają się obszary Wyżyny Krakowskiej i Garbu Tenczyńskiego, rozdzielone zapadliskiem Rowu Krzeszowskiego. Są to jednostki fizyczno-geograficzne (mezoregiony), leżące w południowej części makroregionu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Jej skomplikowana struktura geologiczna uformowała się w erze mezozoicznej, w okresie górn jurajskim (ok. 150 - 200 mln temu). Stąd bierze się nazwa Jura Krakowsko – Częstochowska.

Najbardziej rozpoznawalnym elementem krajobrazu jurajskiego jest bez wątpienia bogata przyroda nieożywiona o różnorodnych formach geologicznych. Dominujące są tu pasma skalne, zbudowane z białoszarych wapieni, a wśród nich zręby skalne, zręby tektoniczne, zapadliska oraz głęboko i ostro wcięte dolinki i wąwozy. Doliny, głębokie do 100 m, o stromych, porośniętych lasami i skalistych zboczach, zwane są potocznie dolinkami krakowskimi lub podkrakowskimi. Najcenniejsza przyrodniczo to Dolina Prądnika, w obrębie której utworzono Ojcowski Park Narodowy. Ochroną rezerwatową objęte są doliny: Bolechowicka, Szklarki, Raclawki, Eliaszkówki, Będkowska. Na tym obszarze ustanowiono też Park Krajobrazowy Dolinki Krakowskie.

Na lekko pofalowanym krajobrazie wierzchołków, widać typowe dla Jury malownicze ostańce skalne, przyjmujące niekiedy zaskakujące kształty iglic, baszt czy bram. W wielu miejscach spotkać można też niewielkie wychodnie i uskoki skalne. Charakterystyczne formy skalne Jury są skutkiem trwających od milionów lat zjawisk krasowych. Wody i powietrze wyrzeźbiło wapienne skały, tworząc zwietrzeliny, leje, groty, jamy i stosunkowo niewielkie, ale bardzo liczne jaskinie - ok. 700 w samej Małopolsce. Wiele z nich jest siedliskiem chronionych gatunków nietoperzy, które stały się symbolem parku krajobrazowego. Jurajskie skały kryją w sobie też liczne skamieniałości organizmów morskich i lądowych, łatwe do znalezienia w odsłonięciach naturalnych i sztucznych.

Dzięki urozmaiconej rzeźbie i związanej z nią zmiennością podłoża i klimatu, jurajska przyroda jest bardzo zróżnicowana gatunkowo, charakteryzuje się mozaikowym układem zbiorowisk roślinnych i występowaniem obok siebie gatunków przeciwstawnych ekologicznie. Mnóstwo roślin i owadów poddane jest ścisłej ochronie (np. gatunki storczyków, kosaciec syberyjski, goryczka wąskolistna), występują też gatunki endemiczne (np. brzoza ojcowska).

Cechą charakterystyczną jurajskiej przyrody są zbiorowiska roślin kserotermicznych i naskalnych, porastające nasłonecznione skały, suche zbocza, a także wierzchołki. Murawy kserotermiczne tworzą w niektórych miejscach dywanowe, barwne połacie. Tam, gdzie jest więcej wilgoci, w dolinach potoków spotyka się naturalne lub półnaturalne łąki, zarośla szuwarów a nawet torfowiska, z chronionymi gatunkami roślin. W zalesionych obszarach Jury, na stokach wzniesień i dolin występują najczęściej bory mieszane sosnowo-dębowe, świetliste dąbrowy, grądy, brzeziny, a w dolinach - łęgi olszowe. Największe kompleksy leśne, oprócz Ojcowskiego Parku Narodowego występują na stokach Garbu Tenczyńskiego. Są to fragmenty Puszczy Dulowskiej, która jest pozostałością puszczy, rozciągającej się w średniowieczu od Krakowa aż do Przemszy. W lasach znaleźć można wyjątkowo cenne i rzadkie już występujące fragmenty zbiorowisk gatunków reliktowych: buczyny karpackiej i lasów jaworowych.

Obszar wierzchołków jest stosunkowo mało zalesiony, w większości ma charakter rolniczy lub porolniczy z rozrzuconą zabudową. Charakterystyczny łanowy układ pól jest już miejscami zatarty, a najbardziej czytelny pozostaje w rejonie Sułoszowej, Przegini, Zedermanie. Rozproszona zabudowa, wynikająca z liberalizacji prawa i atrakcyjności terenów, pomimo wysiłków na rzecz ochrony krajobrazu, zagubiła w większości historyczne układy osadnicze wsi i charakter zabudowy. Powstające deweloperskie osiedla o dużej intensywności i rozwijające się obszary różnorodnej aktywności gospodarczej przekształcają dotychczasowy krajobraz, nadając mu w wielu miejscach charakter typowy dla stref podmiejskich. Znacznie lepiej zachowane są założenia historyczne w centrach miasteczek: Skały, Krzeszowice, Alwerni. Stosunkowo dobrze zachowane układy ruralistyczne istnieją jeszcze w wielu wsiach leżących w północnej części Wyżyny Olkuskiej. Pomimo nieuchronnych przemian krajobrazu,

szczególnie dynamicznych w ostatnich dekadach, dziedzictwo kulturowe Jury pozostaje unikatowe w skali kraju. Dzieje się tak dzięki prawnej ochronie konserwatorskiej i działaniom rewitalizacyjnym, czynnej ochronie przyrody, a także dzięki regulacjom prawnym w granicach Parku Narodowego i Krajobrazowego.

Znakiem rozpoznawczym krajobrazu przyrodniczo-kulturowego jest sieć warownych zamków i strażnic, zwanych „orlimi gniazdami”. Osadzone na skalnych wzniesieniach w większości w XIV wieku strzegły szlaków handlowych i dróg wiodących do Krakowa. Ich malownicze ruiny wznoszą się w Ojcowie, Bydlinie, Białym Kościele czy Rabsztynie. Na Garbie Tenczyńskim usytuowane są zamki: Tenczyn i Lipowiec. Odrestaurowane zamki Pieskowa Skała w Dolinie Prądnika oraz w Korzkwi są użytkowane i pełnią nowe funkcje kulturalne. Miejscem istniejącego w średniowieczu zamku rycerskiego jest również skała, na której usytuowany jest Kościół św. Bartłomieja w Morawicy. W Ojcowie, w Dolinie Prądnika zachowały się nie tylko ruiny zamku, ale również XIX - wieczne pensjonaty i obiekty o charakterze uzdrowiskowym, dziś wprowadzając nowe funkcje, ale przywołujące dawny charakter wypoczynkowy tego miejsca. Charakter uzdrowiskowy miały również kiedyś Krzeszowice.

Obok zamków na uwagę zasługują rozsiane w krajobrazie Jury zespoły dworskie (np. Tomaszowice, Karniowice, Modlnica, Garlica Murowana), pałace (pałac Potockich w Krzeszowicach, zespół pałacowy w Balicach, pałac w Minodze), klasztory, mające też w historii funkcje obronne (OO. Kamedułów na Bielanych, OO. Benedyktynów w Tyńcu, OO. Karmelitów w Czernej, czy Klasztor Sióstr Klarysek i pustelnia św. Salomei w Grodzisku koło Skały)

W całym regionie Jury odnaleźć można również bardzo liczne ślady dawnego górnictwa i wydobywania skał w postaci nieczynnych kamieniołomów, hałd, kopalń, wapienników, sztolni. Do dziś w kilku czynnych kopalniach odkrywkowych trwa eksploatacja porfirów, diabazów, dolomitów i wapieni.

Wyjątkowym obszarem na terenie Parku Krajobrazowego Orlich Gniazd jest Pustynia Błędowska. Jest formą antropogenicznego pochodzenia, która powstała na skutek prowadzonych praktycznie od średniowiecza w tych okolicach trzebieży lasów na potrzeby przemysłu – głównie górnictwa i hutniczego. Ponieważ teren ten charakteryzuje się podłożem piaszczystym z cienką warstwą gleby, pozyskiwanie drewna prowadzone szczególnie intensywnie od przełomu XVIII i XIX wieku doprowadziło do powstania pustyni. Obecnie, z uwagi na cenne przyrodniczo zbiory muraw napiaskowych, na obszarze tym prowadzone są działania rekultywacyjne mające na celu utrzymanie jego pustynnego charakteru. Z tego powodu Pustynia Błędowska jest także obszarem Natura 2000.

Wyżyna Małopolska – Niecka Nidziańska

Wyżyna Miechowska (342.22), Płaskowyż Proszowicki (342.23)

Wyżyna Miechowska i Płaskowyż Proszowicki, to mezoregiony fizycznogeograficzne, będące częścią większej Wyżyny Małopolskiej (stanowiącej jednocześnie makroregion Niecka Nidziańska). Krajobraz uformowały tu szerokie i płaskie garby zbudowane głównie ze skał wapiennych. Tworzą łagodne wzniesienia i płaskowyże, poprzecinane dolinami rzek, wąwozami lessowymi, jarami i padołami (charakterystyczne obniżenia mają długość 2–8 km, szerokość 1–2 km i głębokość 30–50 metrów). Spośród kilku znajdujących się w wapiennych skałach jaskiń, największą jest Jaskinia w Antolce, z którą wiąże się miejscowe legendy.

Doliny lewobrzeżnych dopływów Wisły – Szreniawy, oraz Nidy i Nidzicy (w Świętokrzyskiem) mają szerokie, płaskie dna i niewielkie spadki. Rzeki płyną wśród pól i nadrzecznych łąk, tworząc piękny łagodny krajobraz, urozmaicony zadrzewieniami śródpolnymi, charakterystycznymi rzędami wierzb i wstęgami polnych dróg. Największą doliną jest dolina Szreniawy.

Wzniesienia są niższe niż na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, najwyższym jest Biała Góra, pod którą przebiegają przekopane w XIX i w początkach XX w. równoległe tunele kolejowe o długości blisko 800 m.

Część krajobrazu przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Miechowskiej objęta jest prawną ochroną. Obszar Chronionego Krajobrazu Wyżyny Miechowskiej obejmuje gminy Charsznica, Kozłów, Książ Wielki, Raławice, Słaboszów i część gminy Miechów.

Skalne podłoże Wyżyny Miechowskiej i Płaskowyżu Proszowickiego pokryte jest pochodzącymi z okresu zlodowaceń osadami lessowymi, które wykształciły bardzo urodzajne ziemie: gleby lessowe, rędziny, czarnoziemy, mady, gleby brunatne. Dlatego tradycją tego obszaru było i jest rolnictwo, kształtujące krajobraz kulturowo-przyrodniczy. Łagodnie uformowane wzgórza i szerokie doliny otwierają rozległe panoramy

widokowe, z harmonijnym układem pól uprawnych, szczególnie malowniczych w okresie kwitnienia rzepaku. Śródpolne zadrzewienia i zarośla podkreślają rysunek pól, a równocześnie pełnią rolę korytarzy ekologicznych i ważne funkcje biocenotyczne i glebochronne. Obszar wyżyny jest bardzo mało zalesiony. Nieduże płąty lasów pojawiają się na zboczach wąwozów i jarów a jedynie na Wyżynie Miechowskiej występują większe powierzchniowo zbiorowiska leśne. Są to lasy liściaste, przeważnie grądy i świetliste dąbrowy, w których rosną także buki i jawory. Na Płaskowyżu Proszowickim nie ma w ogóle lasów, ale jest tu wiele miejsc cennych przyrodniczo w postaci niewielkich płątów, często odległych od siebie. Ich charakter jest analogiczny jak na Wyżynie Miechowskiej. Część z nich leży przy południowej granicy, na wielu odcinkach wysokiej na kilkadziesiąt metrów skarpy wiślanej.

Najcenniejsze siedliska roślinne, stanowiące resztki przyrody pierwotnej, objęte są ochroną rezerwatową oraz programem Natura 2000. Są to przede wszystkim murawy kserotermiczne, uznawane za jedno z najbogatszych florystycznie zbiorowisk w Polsce. Kwietne murawy stepowe z udziałem bardzo wielu rzadkich w skali kraju i chronionych gatunków roślin występują na niezalesionych pagórkach kredowych i stromych zboczach wąwozów lessowych. Dwanaście spośród siedlisk kserotermicznych zostało objętych specjalnym programem ochrony czynnej (realizowanej m.in. poprzez wypas owiec) mającej na celu ich utrzymanie w stanie zbliżonym do naturalnego. Ochronie gatunkowej podlegają tu unikatowe rośliny, m.in. liczne gatunki storczyków, lilie, dziwięksi, zarośla jałowców w murawach na-wapiennych i wrzosowiskach. W ciepłolubnych zbiorowiskach żyją gady (jaszczurki, zaskrońce i żmije) i wiele gatunków owadów, w tym rzadkich okazów motyli.

Tereny związane z wodą zamieszkują gatunki chronionych płązów (m.in. kumak, traszka, rzekotka drzewna) Różnorodność i bogactwo siedlisk roślinnych, sprzyja gniazdowaniu licznych gatunków ptaków (czaple, orły, bociany czarne, sowy, zimorodki, dudki), a także występowaniu większych zwierząt (dziki, sarny, borsuki, gronostaje, bobry).

Harmonię krajobrazu podkreślają grupy zwartych zabudowań wsi i miasteczek, często z dominantami wież kościołów (Bazylika Grobu Bożego w Miechowie, kościół w Kozłowie, kościoły w Siedliskach, Kozłowie czy Kalinie Wielkiej) górujących nad sylwetkami miejscowości. Wiele obiektów sakralnych jest wpisanych do rejestru zabytków, są to np. romański kościół w Wysocicach.

Na obszarze wyżyn w rejonie Miechowa i Proszowic brak jest - typowego dla wielu terenów Małopolski - chaotycznego rozproszenia zabudowy i skutków zaniechania upraw rolnych. Zabudowa wsi jest z reguły skupiona, wiele z nich utrzymało swój tradycyjny układ, a nowa zabudowa rozwija się, jako naturalna sukcesja. Tworzy to w przestrzeni urbanistyczny ład, nieporównywalny w skali województwa.

Dziedzictwo kulturowe to także pałace i dwory rozsiane w krajobrazie otwartym lub ulokowane wśród zabudowy. Na uwagę zasługują dwory m. in. w Kozłowie, Pławowicach, Janowiczkach, Pogwizdowie, Świącicach, Czaplach Małych i Czaplach Wielkich, Raclawicach oraz pałace m. in. w Śmiłowicach, Mianocicach, Rzędowicach, zamek na Mirowie w Książu Wielkim. Z reguły towarzyszą im założenia parkowe, nieraz bardzo okazałe, a często również zespoły zabudowań gospodarczych.

Miejszem o znaczeniu symbolu narodowego jest pole bitwy pod Raclawicami, usytuowane na terenie Dziemięrzyc i Janowiczek k/Raclawic. Symbolikę tego wydarzenia potwierdziła w 2004 r. decyzja Prezydenta RP o uznaniu pola bitwy za pomnik historii. Na okolicznych polach i łąkach do niedawna jeszcze odnaleźć można było krzyże i kopce mogił poległych w bitwie kosynierów. Czas zacierał jednak te ślady, dziś uczestników Insurekcji Kościuszkowskiej upamiętniają dwa pomniki.

2. KRAJOBRAZY PÓŁNOCNEGO POKARPACIA (Podprowincja 512)

Północne Podkarpacie w granicach województwa małopolskiego obejmuje mezoregiony wydzielone wzdłuż doliny Wisły. Z Kotliny Oświęcimskiej rzeka wpływa Doliną Górnej Wisły, dalej płynie przez przełom Brama Krakowskiej, w której wyodrębnione są mezoregiony: Obniżenie Cholerzyńskie i Rów Skawiński przed Krakowem,

w samym mieście - Pomost Krakowski. Po przepłynięciu Krakowa, Wisła płynie na północny-wschód szeroką Równiną Nadwiślańską. Geologiczna budowa doliny Wisły i wynikające stąd cechy fizycznogeograficzne środowiska powodowały zróżnicowane sposoby zagospodarowania i użytkowania terenów wzdłuż jej biegu. Wyraźnie odróżniają się krajobrazy w Dolinie Górnej Wisły od tych, które występują na wschód od Bramy Krakowskiej, gdzie rzeka płynie przez szerokie równiny Niziny Nadwiślańskiej.

Kotlina Oświęcimska

Dolina Górnej Wisły (512.22) i Podgórze Wilamowickie (512.23)

Końcowy odcinek Doliny Górnej Wisły znajdujący się w obszarze Małopolski to Ziemia Oświęcimska, położona na prawobrzeżnych terasach Wisły i Soły oraz południowe części gminy Babice i Libiąża na lewym brzegu Wisły.

Obszar prawobrzeżny jest silnie zurbanizowany i uprzemysłowiony. W Oświęcimiu i sąsiednich Brzeszczach przemysł rozwijał się od XIX w., a wraz ze zlokalizowaniem oświęcimskich dużych zakładów chemicznych Dwory i związanej z przemysłem infrastruktury, industrialny krajobraz zdominował charakter miasta i okolic. Proces ten pogłębiało dogodne dla rozwoju funkcji przemysłowych i transportowych położenie pomiędzy „węglowym” Śląskiem i Zagłębiem a aglomeracją Krakowa. Dziś przemysłowy krajobraz zmienia się wraz z przemianami społeczno-gospodarczymi. Wielki przemysł powoli traci znaczenie. Powstają nowoczesne strefy aktywności gospodarczej o zorganizowanym układzie, ale także różnorakie obiekty lokalizowane w układzie rozproszonym i przypadkowym.

Mimo przemian w okresie powojennym, Oświęcim zachował XIV-wieczny układ urbanistyczny miasta z szachownicowym planem ulic otoczonych owalem dawnych obwarowań miejskich. W całości jest on objęty ochroną konserwatorską. Średniowieczne rozplanowanie miast z okresu lokacji zachowały przemysłowe obecnie Kęty, jedno z najstarszych miast (lokacja w XIII w.) z zachowaną zabudową przyrynkową, oraz Zator.

Dziedzictwem kulturowym ziemi oświęcimskiej jest wiele zachowanych obiektów zabytkowych. Do takich należą dobrze widoczne w krajobrazie zamki i pałace: w Oświęcimiu, Zatorze, Chrząstowicach; dwory m. in. w Polance Wielkiej, Łazach, Rudzach, Bobrku oraz liczne kościoły, których wieże są krajobrazowymi dominantami (kościół pw. Wniebowzięcia NMP i zespół klasztorny Salezjanów w Oświęcimiu). Bez wątpienia miejscem o najwyższej randze symbolicznej jest na ziemi oświęcimskiej Były Niemiecki i Nazistowski Obóz Koncentracyjny i Zagłady Auschwitz-Birkenau. To Miejsce Pamięci o znaczeniu ogólnoswiatowym, wpisane zostało na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w 1979 r.

Na lewym brzegu Wisły Kotlina Oświęcimska jest mniej zurbanizowana. Na płaskim obszarze wiślanych teras rozlokowane są wsie wśród terenów rolniczych i lasów. W wielu z nich widoczne są jeszcze przykłady tradycyjnej zabudowy drewnianej. Z otwartych terenów dna doliny dobrze widoczny jest pas Garbu Tenczyńskiego, z górującą nad nim wieżą zamku Lipowiec. Niestety ruiny samego zamku są zasłonięte wysokimi drzewami.

Charakterystyczną cechą krajobrazów Doliny Wisły w obrębie Kotliny Oświęcimskiej i ich największą wartością kulturowo-przyrodniczą są wielkie obszary wodne.

Wzdłuż koryta Wisły, po obu stronach rzeki, są to zbiorniki wodne czynnych i zrehabilitowanych wyrobisk piasku i kruszywa w meandrujących starorzeczach, sztuczne kanały i urządzenia związane z regulacją i budową Drogi Wodnej Górnej Wisły. Z kolei obszary prawobrzeżne to malownicze i jedyne w swoim rodzaju krajobrazy stawów, zbiorników wodnych, systemów licznych grobli, kanałów i starorzeczy, rozciągające się na setkach hektarów w dolinie Wisły, Skawy i Wieprzówki.

Mieści się tu historyczne zagłębie hodowli karpia, mające swe początki w średniowieczu, w okresie dawnego Księstwa Zatorskiego. Tradycja hodowli ryb została wykorzystana i stała się podstawą lokalnego programu „Dolina Karpia”. Początkowo nastawiony był on tylko na rozwój przetwórstwa rybnego, ale szybko stał się atrakcją turystyczną i niezwykle skutecznym sposobem ochrony unikalnej przyrody.

Część łowisk została udostępniona dla wędkarstwa i wyposażona w niezbędną infrastrukturę. Przy zaangażowaniu organizacji zajmujących się ochroną przyrody powstały ścieżki edukacyjne z tablicami informującymi o historii i przyrodzie, urządzono miejsca wypoczynku i oznakowane trasy rowerowe. Coraz lepiej są zagospodarowane starorzecza i zbiorniki wodne powstałe po wydobyciu żwiru. Dolina Karpia stała się

interesująca nie tylko wędkarzy. Niezliczona ilość ptaków, które znajdują tu znakomite warunki bytowania, a wśród których występują gatunki bardzo rzadko spotykane (np. ślepowron) przyciąga rzesze ornitologów i fotografów przyrody. Wyjątkowy krajobraz, dobre zagospodarowanie i położenie geograficzne pomiędzy aglomeracjami Śląska i Krakowa sprzyja również szerokiej turystyce rodzinnej.

Wodne krajobrazy to także doliny dwóch głównych rzek Skawy, Soły, karpackich dopływów Wisły i ich zlewni. Są to rzeki typowo górskie, które przynoszą duże zagrożenie powodziowe. Szybkie spływy wody z gór, szczególnie przy gwałtownych deszczach, powodują powodzie i nagłe wezbrania. Gwałtownie płynąca woda podmywa brzegi i zmienia układ koryt, dlatego poddane są one na wielu odcinkach regulacji i wyposażone w urządzenia przeciwpowodziowe.

Soła, która bierze początek w źródłiskowych terenach Beskidu Żywieckiego, w środkowych odcinkach płynie granicą województw Śląskiego i Małopolskiego a dopiero w dolnym odcinku przepływa przez obszar Małopolski. Nad nią położone są Kęty i Oświęcim. Soła jest drugą po Dunajcu rzeką niosącą największe niebezpieczeństwo powodziowe i dlatego wyposażona została w system zapór, zwanych Kaskadą Soły. Wszystkie powstałe w ten sposób zbiorniki (Jezioro Żywieckie, Międzybrodzkie, Czanieckie oraz zbiornik na górze Żar) położone są poza województwem małopolskim.

Skawa, płynąca dawniej wieloma zmiennymi korytami i nurtami, szczególnie szeroko rozbudowanymi w okolicach ujścia w rejonie Smolic, płynie dziś jednym korytem. Regulacja dolnych odcinków rzeki była związana z budową systemu urządzeń Drogi Wodnej Górnej Wisły.

Dolne odcinki Soły i Skawy na terenie Małopolski mają charakter rzek nizinnych. Rzeki płyną wolno szerokimi korytami w naturalnym krajobrazie dolin. Brzegi porastają gęste lasy łęgowe i zakrzaczenia z różnorodną i bogatą fauną i florą. Największym jednak bogactwem dolin rzecznych i kompleksów stawów są jedne z najliczniejszych w Małopolsce stad ptaków, w tym gatunki wędrujące w okresach przelotów. Z tego powodu niemal całe wnętrza dolin Skawy, Soły i Wieprzówki są objęte ochroną w ramach programu Natura 2000 – dyrektywa ptasia.

Obok „Doliny Karpia” i atrakcyjności kompleksów zbiorników wodnych, całkowicie odmiennym w charakterze znakiem rozwoju Zatora stały się parki współczesnej rozrywki: największy w Europie park Energylandia i mniejszy Zatorland.

Miejsca te pojawiły się w krajobrazie, jako nowe, pełne ekspresji elementy. Potężne konstrukcje urządzeń lunaparków są widoczne z odległości wielu kilometrów. Towarzyszą im agresywne w wyrazie reklamy i przyciągające wzrok strefy wejściowe, a parkingi na setki samochodów tworzą wielkie płaszczyzny.

Brama Krakowska

Rów Skawiński (512.31), Obniżenie Cholerzyńskie (512.32), Pomost Krakowski (512.33)

Brama Krakowska jest czterdziestokilometrowym rowem tektonicznym, uformowanym pomiędzy Garbem Tenczyńskim na północy a progiem Pogórza Wielickiego na południu. Wschodni odcinek Bramy to wypłaszczone tereny **Rowu Skawińskiego** na prawym brzegu Wisły a na lewym - **Obniżenia Cholerzyńskiego**. Zachodnia część to przewężony **Pomost Krakowski**, na którym położony jest Kraków. Bramą Krakowską przepływa Wisła, na całym odcinku uregulowana i ujęta wałami przeciwpowodziowym. Wzdłuż prawego brzegu rzeki biegnie wybudowany w latach 50-tych ubiegłego wieku Kanał Łączany – Skawina, doprowadzający wodę do elektrowni w Skawinie. Kanał pełni również w ograniczonym zakresie funkcje żeglowne, jako jeden z elementów hydrotechnicznych Drogi Wodnej Górnej Wisły.

Po zewnętrznej stronie obwałowań Wisły w układzie pól i ich roślinności łatwo odczytać można dawne meandry rzeki. Cześć starorzeczy jest użytkowana rolniczo, niektóre zarosły szuwarami lub pozostały naturalnymi zbiornikami wód z bogatymi siedliskami ptaków i ryb. W licznych miejscach po wydobyciu z dawnych koryt Wisły żwirów i piasków powstały zrehabilitowane stawy.

Prawobrzeżne tereny doliny Wisły na obszarze Rowu Skawińskiego są intensywnie zurbanizowane, szczególnie w pobliżu Skawiny. Ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo miasta i dogodne połączenia komunikacyjne intensywnie rozwijają się obszary mieszkaniowe i tereny gospodarcze. Samo miasto jest funkcjonalnie coraz silniej powiązane z Krakowem. Nad Skawiną, która ma długie tradycje przemysłowe, górują widoczne z wielu miejsc charakterystyczne kominy elektrowni i fabryki spożywczej. Przy samej granicy z Krakowem, rozwija się nowoczesna zorganizowana strefa przemysłowa. W mieście dobrze zachowany pozostał średniowieczny układ

urbanistyczny z, wyrastającą ponad nim, wieżą kościoła. Wzdłuż rzeki Skawinki ciągną się piękne tereny parkowe połączone trasami rowerowymi z łąkami leżącymi u stóp wzgórz tynieckich. Część obszarów łąkowych jest objęta ochroną w ramach programu Natura 2000.

Lewobrzeżne tereny Wisły w obrębie Rowu Skawińskiego są mniej uprzemysłowione, ale powstaje tu coraz więcej nowych zespołów zabudowy i osiedli, przemieniając dawne wsie w mieszkaniową strefę podmiejską. Nadal jednak pozostają tu jeszcze duże tereny upraw rolnych, nadal w nadwiślańskich wsiach trwa uprawa wikliny i tradycje wikliniarskie.

Ponad płaskie tereny Rowu Skawińskiego i Obniżenia Cholerzyńskiego miejscami wypiętrzają się pojedyncze wapienne wzgórza. Na jednym z nich położone jest historyczne centrum Czernichowa, z dobrze widoczną sylwetą miasta. Mniejsze, w okolicach Ściejowic, Wołowic i Piekar są świetnymi punktami widokowymi, z których obserwować można dolinę Wisły, wzgórza wokół Krakowa a nawet – przy sprzyjających warunkach – Tatry. Skały te porasta charakterystyczna roślinność kserotermiczna.

W kierunku Krakowa Brama Krakowska się zawęża. Od północy wznosi się pasmo Zrębu Sowińca, o bardzo urozmaiconej rzeźbie terenu i lesistych stokach, na terenie Krakowa zwanych też Lasem Wolskim. Zbocza wzniesień rozcinają głęboko wcięte wąwozy i parowy, w wielu miejscach widoczne są typowe jurajskie skałki. Pasma Sowińca jest objęte ochroną, jako park krajobrazowy, a najcenniejsze jego fragmenty podlegają ochronie rezerwatowej. U stóp wzgórz willowa zabudowa Przegorzał, Woli Justowskiej i Chełmu dociera do granicy lasu i nieustannie cieszy się renomą prestiżowej lokalizacji w mieście.

Istniejąca kiedyś naturalna ciągłość rozległych ekosystemów leśnych i łąkowych ciągnących się po obu stronach Wisły od wzgórz tynieckich, poprzez łąki w Kostrzu, wapienne wzgórza Bodzowa, lasy Sowińca rozerwana jest autostradą A4, będącą obwodnicą miasta, wybudowaną bez urządzeń umożliwiających łączność przyrodniczą. Położony na wzgórzu Pustelnik Las Wolski wraz z ogrodem zoologicznym, urządzonym systemem tras pieszych i rowerowych, polanami, miejscami odpoczynku i infrastrukturą, jest jednym z najstarszych i najbardziej atrakcyjnych terenów rekreacyjnych miasta.

Wzgórze Pustelnik oddzielone jest od Sikornika i Wzgórza św. Bronisławy Przełęczą Przegorzalską. Ponad nią, na skale wznoszącej się stromo nad doliną Wisły widać zbudowaną z wapiennych ciosów basztę. To dom architekta Szyszko Bohusza. Obok potężny gmach „Zamku w Przegorzałach”, zbudowany w czasie II wojny światowej, miał służyć jako luksusowe niemieckie sanatorium. Dziś jest tu hotel i restauracja. Po drugiej stronie przełęczy mieści się renesansowy zespół parkowo-pałacowy Willi Decjusza, od którego biegnie Aleja Kasztanowa. To oś założonej w XIX podmiejskiej dzielnicy willowej, Wola Justowska.

Od Lasu Wolskiego, przez Sikornik w kierunku Kopca Kościuszki wytyczono szlak spacerowy, łączący się z drogą rokadową do fortu, dalej Aleją Waszyngtona przez Wzgórze św. Bronisławy prowadzi na Salwator, w dolinę Rudawy przy jej ujściu i trafia na ciąg bulwarów wiślanych. Pasma Sowińca to niezwykle malowniczy teren o wielu miejscach ekspozycji widokowej. Jedną z najbardziej rozpoznawalnych panoram Krakowa jest ta, oglądana z górującego nad Pasmem Sowińca Kopca Kościuszki i bastionów największego fortu Twierdzy Kraków.

Przez Kraków Wisła płynie malowniczym przełomem obramowanym jurajskimi wzgórzami. Z biegiem rzeki po obu jej stronach pojawiają się kolejno: najpierw prawobrzeżna grupa wzgórz Podgórek Tynieckich z Klasztorem OO. Benedyktynów, usytuowanym na wysokiej stromej skale tuż nad brzegiem Wisły. Zaraz potem po północnej stronie ukazuje się Zrąb Sowińca z ledwo dostrzegalnym wśród lasu Kopcem Piłsudskiego, eremem OO. Kamedułów i wieżami kościelnymi górującymi nad lasem Srebrnej Góry; dalej Sowiniec i Kopiec Kościuszki, otoczony budowlami największego fortu Twierdzy Kraków, Wzgórze św. Bronisławy gdzie wśród drzew dostrzec można piękną architekturę secesyjnych willi osiedla urzędniczego, wieżę kościoła Najświętszego Salwatora i drewnianą dzwonnice św. Małgorzaty. Pasma Sowińca wieńczy usytuowany nad skalistym brzegu Wisły Klasztor SS. Norbertanek. Na prawym brzegu wypiętrzają się wapienne wzniesienia Bodzowa, Pychowic i Zrąb Zakrzówka (Skały Twardowskiego) oddzielone doliną Wilgi od Krzemionek Podgórskich, u stóp których ulokowane jest stare Podgórze z wyłaniającymi się wieżami kościołów Redemptorystów i św. Józefa.

Z zakola Wisły pomiędzy ujściem Rudawy i Wilgi otwiera się symboliczny, najbardziej znany widok Krakowa na Wzgórze Wawelskie, Skałkę i sylwetę wież Starego Miasta.

Ostatnim akcentem Krzemionek jest Kopiec Krausa, usypany na ich najwyższym wzniesieniu, Wzgórzu Lasoty. To najstarszy spośród czterech krakowskich kopców, o wczesnośredniowiecznych korzeniach. Z Kopca Krakusa rozciąga się piękny, daleki, niczym nie zakłócony widok na Kraków w mniej znanej perspektywie. Ukazuje ona miasto w całej rozciągłości, od lesistych wzgórz i wielkich osiedli mieszkaniowych na zachodzie, przez historyczne

centrum Krakowa, aż po zarysy elektrociepłowni w Łęgu i Kombinatorze Nowej Huty na wschodzie. Jest tu znakomita ekspozycja sylwety i topografii miasta.

Wzgórza otaczające Kraków wykorzystane były dla lokalizacji obiektów fortyfikacyjnych Twierdzy Kraków. Ponad Doliną Wisły najlepiej widoczne w krajobrazie są zachowane dwa duże forty: cytańelowy fort Kościuszko (wokół Kopca Kościuszki) i wieża artyleryjska fort Benedykt (na Wzgórzu św. Benedykta na Krzemionkach)

Kotlina Sandomierska

Nizina Nadwiślańska (512.41), Pogórze Bocheńskie (512.42), Płaskowyż Tarnowski (512.43), Podgórze Krakowskie(512.53)

Mezoregion fizycznogeograficzny Nizina Nadwiślańska bierze swój początek we wschodniej części Krakowa (osiedla Olsza, Dąbie i Płaszów). i ciągnie się aż do Sandomierza i Zawichostu, jako najbardziej na zachód położona część dużego makroregionu - Kotlina Sandomierska. Ma wyraźnie zarysowane trzy tarasy: najniższy to tereny zalewowe, wyższy – piaszczysty, bezleśny, z mozaiką terenów zurbanizowanych i trzeci, na którym dodatkowo występują obszary leśne. Osią mezoregionu jest Dolina Wisły. W szerszej, południowej części Równiny, wyodrębniają się położone na wyższych tarasach Pogórze Bocheńskie i Płaskowyż Tarnowski, rozdzielone dolinami Raby i Dunajca.

Z Bramy Krakowskiej Wisła wypływa płaskim dnem doliny. Na najniższym tarasie na prawym brzegu rozciąga się przemysłowy Płaszów, wyżej – osiedla Kurdwanowa, Woli Duchackiej, Piasków. Za południową obwodnicą Krakowa rozciąga się jeszcze Podgórze Krakowskie, obejmujące obszar od Swoszowic i Wieliczkę, sięga do północnych części Gdowa. Po drugiej stronie rzeki – Nowa Huta z jej starą częścią. Na obszarze tym znajdują się liczne parki miejskie, skwery i zieleńce, a założenie urbanistyczne najstarszej części Nowej Huty jest nazwane „miastem ogrodem”. Krawędź dolnej terasy Wisły najlepiej widoczna jest na Łąkach Nowohuckich, dochodzących do centrum układu urbanistycznego Nowej Huty. Stworzyło to monumentalną oś krajobrazową. Miejsce dawnych rozlewisk rzeki ze względu na unikatową wartość przyrodniczą jest użytkiem ekologicznym i obszarem Natura 2000.

Na wschód od ujścia Dłubni w krajobrazie dominuje ogromny obszar Kombinatorze Metalurgicznego a wokół roztaczają się tereny dawnej strefy ochronnej. To przestrzeń bardzo silnie uprzemysłowiona, z hałdami pohnutniczymi, ale także częściowo nieużytkowana i zarastająca. Na obszarze tym znajduje się także wczesnośredniowieczny Kopiec Wandy, który niestety jest dość przysłonięty i odcięty od miasta kombinatorzem oraz drogą S7. Dziś ten teren zmienia się wraz z rozwojem miasta i zmianami gospodarczymi. Wyrazem tych zmian jest sylweta konstrukcji nowego mostu w ciągu drogi ekspresowej S7 będącym częścią wschodniej obwodnicy miasta oraz duży obiekt nowoczesnej spalarni odpadów.

Po obu stronach rzeki, w Przylasku Rusieckim i Brzegach, tereny po eksploatacji piasków zamienione są na kompleksy zbiorników wodnych. Część z nich jest kąpieliskami, część pozostawiona w stanie naturalnym jest ostoją ptaków i siedliskiem dla wielu gatunków ryb.

Na wschód od Krakowa, na górnym tarasie Niziny Nadwiślańskiej, leżą Niepołomice, usytuowane na skraju Puszczy Niepołomickiej. Unikalny kompleks leśny, położony w widłach Wisły i Raby, jest pozostałością ogromnej puszczy, która ciągnęła się od Krakowa aż po Sandomierz. Przez wieki był to obszar polowań polskich królów, a niepołomicki zamek pełnił rolę wypoczynkowej rezydencji królewskiej. Dziś liczy ok. 11 tys. ha w kilku oddzielonych od siebie częściach. Puszcza Niepołomicka to głównie bory sosnowo - świerkowe, wilgotne lasy z przewagą dębów szypułkowych i lasy mieszane, ale spotkać tu można też wiele innych gatunków drzew. Bardzo bogate jest poszycie lasów, w którym występuje mnóstwo gatunków roślin chronionych, nie wyłączając roślinności bagiennej na licznych tu mokradłach. W dogodnym środowisku Puszczy swoje siedliska znalazło wiele gatunków zwierząt, a wśród nich – żyjące w ośrodku hodowlanym – żubry. Cały obszar puszczy objęty jest ochroną siedliskową w ramach programu Natura 2000. W północnej części Puszczy, w pobliżu koryta Wisły, zachowane są śródleśne polany, będące dawnymi licznymi meandrami rzecznyymi.

Bardziej na południe na Podgórzu Krakowskim pośród tych intensywnych przemian związanych z suburbanizacją, istnieje miejsce będące świadectwem historii i dziedzictwa kultury: Kopalnia Soli w Wieliczce, która została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w 1978 r.

Sól w okolicach Wieliczki (oraz w Bochni, na Pogórzu Wiśnickim), jak wykazały badania archeologiczne, pozyskiwano z solankowych źródeł od czasów prehistorycznych. Odkrycie złóż i przemysłowa ich eksploatacja w kopalniach rozpoczęła się w XIII wieku. Założone przez Kazimierza Wielkiego Krakowskie Żupy Solne obejmowały

kopalnie w Wieliczce i Bochni. Obydwa ośrodki otrzymały prawa miejskie i wiele przywilejów. Zostały rozbudowane na prawie magdeburskim i wyposażone w systemy fortyfikacji dla obrony mieszkańców i składów solnych. Wraz z powstaniem królewskich żup solnych, będących największym przedsiębiorstwem w ówczesnej Europie, rozbudowany został średniowieczny zamek, który odtąd pełnił rolę centrum zarządzania kopalnią i organizacji pracy górników.

W dawnym Zamku Żupnym, usytuowanym na skalistym wzniesieniu mieści się muzeum. Z jego dziedzińców roztacza się widok na zabudowania i szyby kopalni, a także na nową tężnię solankową. U podnóża zamku Aleja Jana Pawła II łączy tereny parkowe uzdrowiska i Park Kingi ze spacerowymi ciągami prowadzącymi do Górnego Rynku. Ponad zabudowę miasta wznoszą się wieże kościoła św. Klemensa i zespołu kościelno-klasztornego OO. Reformatów.

Wracając do doliny Wisły, w kierunku na północny – wschód ma ona charakter rzeki nizinnej. Nie jest uregulowana i tylko miejscami jej koryto otaczają wały przeciwpowodziowe. Wolno meandruje szeroką doliną, w naturalnym nadrzecznym krajobrazie. Brzegi rzeki porastają wierzby, zarośla wiklinowe i nadrzeczne łąki, a w nich siedliska wielu gatunków ptaków. Miejscami wzdłuż nurtu tworzą się piaszczyste lub żwirowe plaże. Wśród okolicznych łąk i pól czytelna jest sieć meandrów i zakoli dawnych rozlewisk Wisły. Poza samą doliną rzeki dominują tereny wiejskie. Na lewym brzegu Wisły pięknym akcentem krajobrazu są wieże kościoła NMP należącego do zespołu klasztorne OO. Pijarów w Hebdowie.

Od północy, z Płaskowyżu Proszowickiego spływa do Wisły Szreniawa i Nidzica. Wokół ich ujść powołany został Koszycki Obszar Chronionego Krajobrazu, mający za cel ochronę wartości przyrodniczo – kulturowych oraz utrzymanie ekologicznej roli korytarzy ekologicznych. Przylega do niego Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Wisły obejmujący meandry rzeki w jej naturalnym otoczeniu. Rzeka płynie wśród łąk i nadrzecznych zarośli wierzbowych, miejscami ukazują się piaszczyste wydmy i łachy, a wzdłuż koryta żwirowe plaże. Nad brzegami znalazły miejsca gniazdowania i żerowania rozliczne ptaki, a w zaroślach kryją się różnorodne gatunki gadów i płazów.

Prawobrzeżna część Niziny Nadwiślańskiej jest przecięta dolinami karpackich rzek uchodzących do Wisły: Raby, Uszwicy i Dunajca. W widłach Raby i Uszwicy, na terenie Podgórze Bocheńskiego, leżącego na wyższych tarasach Równiny, zachowały się kompleksy ciekawych przyrodniczo lasów. Występująca na całym tym obszarze mozaika terenów suchych i podmokłych, otwartych i zalesionych stwarza wielość warunków środowiskowych, a w konsekwencji różnorodność gatunków i siedliskową. Rozsiane wśród lasów, miejscowości, pola uprawne, łąki i stawy rybne tworzą malowniczy wiejski krajobraz, objęty ochroną jako Bratucicki Obszar Chronionego Krajobrazu.

Pomiędzy doliną Uszwicy a doliną Dunajca również rozciąga się duży kompleks Lasów Radłowskich – ponad 10,2 tys. ha, będących częścią Podgórze Bocheńskiego. Rosną tu głównie sosny i dęby, ale występują również wiele innych gatunków drzew. To bardzo bogate i zróżnicowane pod względem przyrodniczym obszary, w których występuje wiele gatunków roślin chronionych (m.in. szafran spiski, czyli krokus) i siedlisk zwierząt (m.in. łosia). W lasach natknąć się można na śródleśne młaki, torfowiska niskie, bagna i moczary. Najcenniejszy fragment, reprezentujący na niewielkim obszarze jak w pigułce charakter kompleksów leśnych, jest rezerwat „Lasy Radłowskie”. Na obszarze 30 ha chroniony jest tu stary bór dębowo sosnowy, grądy niskie przechodzące stopniowo w olsy, niewielkie fragmenty łągów.

Wokół lasów rozciąga się mozaika pól uprawnych, łąk i pastwisk, starorzeczy, stawów i terenów podmokłych, a wśród nich zabudowa wsi harmonijnie wpisana w otaczający krajobraz. Na obszarze tym silnie zaznacza się w krajobrazie obecność licznych funkcjonujących i nieczynnych żwirowni i piaskowni, najczęściej tworzących niewielkie, ale liczne zbiorniki wodne. W południowej części zwarty kompleks lasów przecinają – biegnące równolegle – autostrada A4 i ważna linia kolejowa Wrocław – Kraków – Rzeszów, nad którymi zlokalizowano dwa duże przejścia ekologiczne dla zwierząt. Wartość Lasów Radłowskich i ich otoczenia były przyczyną ustanowienia tu Radłowsko – Wierzchosławickiego Obszaru Chronionego Krajobrazu.

Pomiędzy Lasami Radłowskimi a Płaskowyżem Tarnowskim uchodzi do Wisły Dunajec. Od średniowiecza wzdłuż Dunajca wiódł szlak handlowy z Węgier do Sandomierza, a przy samym ujściu, w okolicach Opatowa już wtedy istniała przeprawa przez Wisłę.

Zachowane zespoły dworskie istnieją m.in. obiekty w Dołędzie, Zaborowie, Górcie, Szczurowej (z zachowanym układem rynku), Dom Wincentego Witosa w Wierzchosławicach. Jednym z najbardziej okazałych założeń jest

zespół pałacowo – parkowy w Borusowej oraz zespół dworsko – parkowy w Brniu, razem z długą aleją drzew – pomników przyrody, prowadzącą w kierunku dworu w Owczarni k/Olesna.

Do wyjątkowych miejsc tej części Małopolski należy wieś Zalipie, gdzie zachował się stary zwyczaj malowania domów i zabudowań, z czasem stając się symbolem i marką wsi.

Położoną bardziej na południowy – wschód częścią Kotliny Sandomierskiej w Małopolsce jest Płaskowyż Tarnowski. Jest to falisty obszar głównie rolniczy z dużym rozdrobnieniem pól uprawnych. Na wschodzie, przy granicy z województwem podkarpackim, na terenach leśnych i podmokłych znajduje się Jastrząbsko-Żdżarski Obszar Chronionego Krajobrazu. Na całym obszarze pojawia się zjawisko zarastających pól – naturalna sukcesja.

Tarnów, częściowo leżący także na Nizinie Nadwiślańskiej, jest drugim największym miastem w Małopolsce. Stanowi dobrze zachowany zespół architektoniczno-krajobrazowy z układem rynku z kamienicami i ratuszem, zabudową ul. Podwale i Bernardyńską oraz długą ośią urbanistyczną ul. Krakowskiej. W sąsiedztwie, po zachodniej stronie miasta, znajdują się duże zakłady chemiczne w dzielnicy Mościce powstałe w okresie międzywojennym.

3. KRAJOBRAZY ZEWNĘTRZNYCH KARPAT ZACHODNICH (Podprowincja 513)

POGÓRZA

Pogórza: Śląskie (513.32), Wielickie (513.33), Wiśnickie (513.34), Rożnowskie (513.61), Ciężkowickie (513.62) oraz Obniżenie Gorlickie (513.66)

Pogórza Karpackie to pas obszarów Zewnętrznych Karpat Zachodnich, rozciągający się pomiędzy najwyższymi tarasami doliny Wisły od strony północnej a łańcuchem Beskidów po stronie południowej. Składa się z pasm i grup bardzo wielu niewysokich wzgórz. Pogórza zbudowane są z fliszu karpackiego, czyli naprzemianlegle ułożonych, pofałdowanych warstw skał osadowych. Są to głównie piaskowce, zlepieńce, łupki, mułowce i iłowce. Taka budowa niesie zagrożenia przesuwania się warstw między sobą, stąd tak wiele na tym obszarze terenów osuwiskowych. W granicach Małopolski pogórza stanowią szeroki równoleżnikowy pas biegnący przez całe województwo. Dzielą się na następujące mezoregiony fizycznogeograficzne: najbardziej wschodnia część **Pogórza Śląskiego** leżąca w okolicach Andrychowa i Wadowic, **Pogórze Wielickie** leżące pomiędzy dolinami Wieprzówki i Raby; **Pogórze Wiśnickie**, między dolinami Raby i Dunajca; **Pogórze Rożnowskie**, pomiędzy dolinami Dunajca i Białej, **Pogórze Ciężkowickie**, pomiędzy doliną Białej a doliną Wisłoki oraz na wschodnim krańcu **Obniżenie Gorlickie** w dolinie Ropy i niewielki fragment Pogórza Jasielskiego.

Pogórze Śląskie

Na obszarze Małopolski znajduje się tylko wschodnia część formacji, biegnąca równolegle na północ od Beskidu Małego między Andrychowem a Wadowicami. Krajobraz w przeważającej części rolniczy ze zwartymi, ale gęsto zabudowanymi obszarami wiejskimi i licznymi wąskimi polami w układzie wstęgowym (łanowym).

Ukształtowanie terenu stanowią łagodne pagórki z których niemalże na całym obszarze roztaczają panoramy widokowe na sąsiednie krajobrazy w tym szczególnie na Beskid Mały. Położony u jego stóp Andrychów z tradycjami tkactwa i przemysłu włókienniczego posiada częściowo zachowany układ rynku. W południowej części Andrychowa, w kierunku województwa śląskiego, zaznaczają się procesy silnej suburbanizacji, z nieco chaotyczną zabudową i dużym rozproszeniem. Na obszarze tym przy drodze z Wadowic do Andrychowa znajduje się także park rozrywki Inwałd Park.

Na uwagę zasługuje dolina Wieprzówki, szczególnie w górnym biegu. Oprócz ciekawej fauny i flory w korycie tej górskiej rzeki znajduje się najpiękniejsze w Polsce odsłonięcie łupków Wierzowskich. Odsłoniła je powódź w 1997 roku, gdy rwące wody Wieprzówki zdarły grube osady żwiru i piasku, ukazując skaliste dno koryta rzeki - warstwy czarnych łupków. W 2013 roku Wieprzówka zwyciężyła w plebiscycie na najpiękniejszą rzekę Polski.

Pogórze Wielickie

Wzniesienia Pogórza Wielickiego ułożone są w pasmach równoleżnikowych. Ich grzbiety w większości mają łagodne nie zalesione stoki. Tylko górne partie wzgórz i zbocza dolin potoków, porastają lasy. Największe kompleksy lasów pozostały w okolicach Radziszowa, Kalwarii Zebrzydowskiej, na wschód od Wadowic i w otoczeniu Sułkowic. Są to przeważnie lasy jodłowo – bukowe w wyższych partiach, niżej rosną graby, sosny dęby i brzozy.

Krajobraz Pogórza Wielickiego to drobnoziarnista mozaika różnorodnych rodzajów i form użytkowania rozciągająca się między Wadowicami a Dobczycami na południu, a Spytkowicami i Wieliczką na północy. Gęsta sieć miejscowości z zabudową rozrzuconą na stokach, przeplata się z coraz bardziej zanikającymi uprawami i niewielkimi płatami lasów. Tam, gdzie kiedyś rozciągały się pola uprawne, często wkracza zabudowa. Odłogowane grunty zarastają drzewami w drodze zalesień, albo stopniowo pokrywają się coraz gęstszymi zaroślami w wyniku naturalnej sukcesji. Na nieużytkowane pola i łąki wkraczają rośliny inwazyjne. Bardzo charakterystyczne w krajobrazie stają się połacie terenów porośnięte żółto kwitnącą nawłocią.

Największa gęstość i intensywność zabudowy występuje w sąsiedztwie Krakowa. Rozwój i przekształcenia strefy podmiejskiej mają wysoką dynamikę a liberalizm planistyczny w wielu wypadkach powoduje chaos i przestrzenny nieład. Zabudowa rozsypana na stokach Pogórza zdaje się nie mieć logicznego porządku i urbanistycznej struktury. Rejony Wieliczki (sama Wieliczka została do zakwalifikowana do innego mezoregionu), Świątnik i Mogilan przekształciły się w typową, szybko rozrastającą się strefę podmiejską (obszary silnej suburbanizacji). Bliskość Krakowa a równocześnie atrakcyjność pozamiejskich lokalizacji sprzyja osiedlaniu się. Zabudowa lokowana jest chętnie na wzniesieniach, z których rozciągają się dalekie widoki na Kraków, dolinę Wisły czy w kierunku Beskidów. W Wieliczce powstają osiedla zwartej wielorodzinnej zabudowy, w mniejszych miejscowościach dominuje zabudowa jednorodzinna, ale miejscami o dużej intensywności, często w postaci ciągów zabudowy szeregowej, zwanej niekiedy „zabudową łąkową”. Towarzyszy temu procesowi modernizacja i coraz gęstsza sieć dróg lokalnych, obudowanych na całej niemal swojej długości lub prowadzących przez pola, obsługując rozproszone tereny zabudowy. Powstają rozliczne tereny usługowe, produkcyjne i gospodarcze. Wzdłuż głównych dróg w nieprzerwanym ciągu pojawiają się reklamy i informacje w najróżniejszych formach, wielkościach, usytuowaniu.

Centralnym punktem Pogórza Wielickiego jest Sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej wraz z miejscowością Lanckorona. Wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w roku 1999 Sanktuarium, powstało na początku XVII wieku. Jego fundatorem był wojewoda krakowski Mikołaj Zebrzydowski, później przez ponad sto lat kontynuatorami idei byli jego potomkowie. Na ten niezwykle zespół architektoniczno-krajobrazowy składają się: barokowa bazylika i klasztor OO. Bernardynów oraz zespół kaplic i kościołów wzorowanych na kalwarii jerozolimskiej. Wieże kościoła i bryła klasztoru wznosi się na stoku góry Żar, z daleka dobrze widoczna na zalesionym stoku. Prowadzi tam stroma droga, którą rokrocznie przybywają tysiące pątników, aby uczestniczyć w jedynym w swoim rodzaju Misterium Męki Pańskiej w Wielkim Tygodniu a w sierpniu na święto maryjne. Dróżki kalwaryjskie, rozłożone na stokach Żaru wśród lasów, pól i okolicznych wsi to wspaniały przykład parku krajobrazowego, o niepowtarzalnym klimacie. Kompozycja założenia w niezwykle harmonijny sposób wiąże, przenikające się wzajemnie, elementy krajobrazu. Piękno naturalnej przyrody podkreślają aleje drzew, grupy zieleni, wtopiona w otoczenie mała architektura i wytyczone ścieżki. Stojące przy Dróżkach Pana Jezusa i Dróżkach Matki Bożej kaplice znaczą poszczególne stacje Misterium i symboliczne wydarzenia z życia Matki Boskiej. Każda z nich jest inna, choć łączy je barokowa i manierystyczna architektura. Całe założenie Sanktuarium w niezwykle sposób łączy w sobie unikalne wartości kulturowe i przyrodnicze, a także kultowe i symboliczne.

Nieopodal Kalwarii Zebrzydowskiej leży niewielkie dawne miasteczko – Lanckorona, obecnie będąca wsią. Malowniczo położona na stoku Lanckorońskiej Góry, przyciąga wzrok charakterystyczną sylwetą, z dominującymi wysokimi wieżami XVI-wiecznego kościoła. Już od czasów międzywojennych jej urokowi ulegali ludzie ze świata artystycznego. Dawny układ miasta pozostał niezmieniony od czasów lokacji w XIV wieku. Wokół stromo nachylonego kwadratowego rynku i przy wychodzących od niego uliczkach zachowała się stara, drewniana zabudowa niskich chałup. Mają szerokie przejazdowe sienie, od frontu podcienia i mocno wysunięte okapy dachów, krytych gontem. Najważniejsza jednak w Lanckoronie jest trwałość i kontynuacja historycznego dziedzictwa. W zabytkowych, autentycznych obiektach, znalazły swoje miejsce galerie sztuki, rzemiosło, klimatyczne sklepiki i restauracje. Z lanckorońskiego rynku otwierają się niezwykle widoki na beskidzki krajobraz. Ponad miejscowością, na szczycie Lanckorońskiej Góry pozostały ruiny średniowiecznego zamku, który należy do założenia architektoniczno-krajobrazowego Sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej.

Na Pogórzu Wielickim, wzdłuż drogi w kierunku Bielska Białej leżą małe miasta z zachowanymi układami urbanistycznym, w tym Wadowice słynące jako miejsce urodzin św. Jana Pawła II z ciekawym układem rynku i bazyliką Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny.

Tak, jak w całej Małopolsce, w wielu miejscowościach Pogórza zachowały się dawne dwory (m. in. w Brodach, Zebrzydowicach, Leńczach, Kleczy Górnjej, Izdebniku, Zarzyczach Wielkich) i zabytkowe kościoły. Na wschodniej granicy Pogórza Wielickiego, nad dużym zaporowym Jeziołem Dobczyckim zbudowanym na Rabie wznosi się wzgórze z ruinami średniowiecznego zamku, a obok niewielki skansen.

Pogórze Wiśnickie

Północna granica Pogórza biegnie na linii Bochni, Brzeska do Wojnicza, a południową jest granica Beskidu Wyspowego i Pogórze Rożnowskie. Pogórze Wiśnickie to wydłużone, pasma wzniesień, oddzielone wąskimi obniżeniami, którymi płyną potoki dorzeczy Raby i Dunajca, ale same doliny tych rzek należą do sąsiednich mezoregionów – Pogórzy Wielickiego na zachodzie i Rożnowskiego na wschodzie. Przez środek przepływa za to niewielka rzeka Uswica. Tak jak cały pas karpackich pogórzy, ten obszar jest zbudowany ze skał fliszowych. Południowa część, w kierunku Beskidu Wyspowego, jest bardziej górzysta, stoki są bardziej strome, poprzecinane jarami a potoki mają górski charakter. Północna część ma łagodniejszą rzeźbę terenu, wzniesienia są bardziej wypłaszczone a doliny szersze.

Krajobraz Pogórza Wiśnickiego tworzy drobną mozaikę terenów przyrodniczych, rolniczych, i kulturowych z dość dużą, ale silnie rozczłonkowaną powierzchnią lasów. Na licznych, ale niezbyt wysokich wzniesieniach i w płaskich dolinach, leżą wsie z mocno rozproszoną zabudową i przysiółkami, rozsianymi wśród niedużych pól, sadów i lasów. Granice pomiędzy nimi są właściwie niezauważalne, znaczą je tylko tablice przy drogach. Lasy płatami porastają doliny potoków oraz silniej zbocza wzniesień i ich wierzchołki. Taki krajobraz wynika z wielu uwarunkowań. Ukształtowanie terenu i niejednorodne warunki fizjograficzne skutkowały zróżnicowanymi warunkami przyrodniczymi i możliwościami upraw. Drobną struktura gruntów rolnych i osuwiskowe stoki w naturalny sposób przyczyniały się do lokalizowania zabudowy w niewielkich skupiskach. Proces rozpraszania zabudowy pogłębił się, gdy dawne formy rolnictwa nie mogła sprostać wymaganiom rynku a równocześnie rośnie zapotrzebowanie na nowe tereny budowlane. W ciągu ostatnich dekad znacząco wzrosła ich ilość, powstają nowe domy, często charakterze willowym i rezydencjonalnym. Dawna zabudowa zmienia swój charakter, a tradycyjne wiejskie gospodarstwa znikają, a powstaje coraz więcej obiektów związanych z różnego rodzaju przedsiębiorczością.

Na Pogórzu Wiśnickim przetrwały długie tradycje upraw ogrodniczych. Podróżując drogami gmin Raciechowice i Jodłownik, widać łagodne stoki wzniesień pokryte niskopiennymi sadami, głównie jabłoni, uprawami krzewów owocowych, a miejscami powstającymi tu winnicami. Tworzy to piękny, szczególnie w okresie kwitnienia drzew owocowych, krajobraz. Wyróżnia się w nim Góra św. Jana, z dominantą strzelistej wieży kościoła usytuowanego, na jej szczycie.

Dla części Pogórza Wiśnickiego ustanowiony został Wiśnicko-Lipnicki Park Krajobrazowy, a wokół Parku - Wschodni i Zachodni Obszar Chronionego Krajobrazu. Celem utworzenia parku była ochrona zróżnicowanych krajobrazów przyrodniczych i kulturowych. Wśród wartości przyrody unikalne są tu formy ostańców skalnych, często przypominające kształtem grzyby. Niektóre z nich chronione są jako pomniki przyrody lub rezerваты (m. in. Kamienie Brodzińskiego, Kamień Grzyb w Połomiu Dużym i w Zegartowicach, Kamień Żółty w Tarnawie, Skałki Chronowskie, Diabelski Kamień w Kornatce, Diabelski Kamień w Trzcinie i w Szyku.)

W kulturowym krajobrazie Pogórza Wiśnickiego kluczowe miejsce zajmują Bochnia, Nowy Wiśnicz i Lipnica Murowana, ale także Dobczyce i Brzesko.

Największym miastem Pogórza Wiśnickiego jest Bochnia, położona na jego północnym skraju, nad doliną Raby. To jedno z najstarszych miast Małopolski, istniejące już w XII wieku, lokowane potem na prawie magdeburskim w związku z odkryciem złóż soli kamiennej, powstaniem pierwszej kopalni i powstaniem Krakowskich Żup Solnych (kopalnia soli w Bochni razem z tą w Wieliczce jest wpisana na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO – rozszerzenie wpisu w 2013 r.) To właśnie z wydobyciem pierwszego „*bałwana*” bocheńskiej soli związana jest legenda o pierścieniu św. Kingi. Obecnie kopalnia jest obiektem turystycznym z interesującą trasą i pełni rolę uzdrowiskową. Bochnia ma charakter małego małopolskiego miasta, z zachowanym od średniowiecza układem urbanistycznym i zwartą zabudową przyrynkową, w której charakterystycznym elementem elewacji są ozdobne frontowe szczyty kamienic.

Początki Nowego Wiśnicza sięgają czasów średniowiecza, kiedy właścicielami okolicznych dóbr był ród Kmitów. Prawa miejskie Nowy Wiśnicz uzyskał w XVII wieku kiedy własność przeszła na ród Lubomirskich. Miasto, lokowane na prawie magdeburskim, w najstarszej części do dziś zachowało pierwotny układ urbanistyczny z rynkiem, kościołem, ratuszem i rozplanowaniem ulic. To niewielkie miasto usytuowane jest w dolinie rzeki Leksandrówki, ponad którą piętrzą się dwa, oddzielone od siebie wzgórza. Na jednym stoi zamek Kmitów i Lubomirskich, a na drugim, nieco wyższym, zabudowania dawnego zespołu klasztornego OO. Karmelitów Bosych. Zamek istniał już w XIV wieku, przez kolejnych właścicieli był rozbudowywany i ostatecznie przybrał formę barokowej rezydencji obronnej. Czworobok głównego budynku z wewnętrznym dziedzińcem wieńczy pięć różnych wież i otacza pięciobok fortyfikacji bastionowych. Jego charakterystyczna sylweta wraz z bryłą oddalonego o ok. 300 m dawnego zespołu klasztornego wznosi się ponad miastem i okolicą. Razem tworzą szczególną kompozycję dwóch masywnych dominant krajobrazowych. Okazały klasztor, niegdyś mocno ufortyfikowany i bardzo bogato wyposażony, został w czasach austriackich rozgrabiony i przekształcony w więzienie i sąd. Dziś pełni funkcję zakładu karnego.

Lipnica Murowana, położona na dawnym trakcie węgierskim była miastem handlowym już w średniowieczu. Dzisiejsza wieś ma zachowany XIV-wieczny owalnicowy układ urbanistyczny miasta, lokowanego na prawie magdeburskim. Wokół rynku i wzdłuż odchodzących od niego ulic zachowała się zabytkowa XVIII-wieczna zabudowa. Drewniane domy są niskie, zwrócone szczytami do frontu, z podcieniami wspartymi na drewnianych słupach. W tym dawnym miasteczku zachowały się aż trzy zabytkowe kościoły: położony nad Uswicą piękny drewniany gotycki kościół św. Leonarda, wpisany na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, gotycki murowany kościół św. Andrzeja i barokowy kościół pw. św. Szymona z Lipnicy. Wieś słynie z organizowanych corocznie konkursu palm wielkanocnych. Palmy, wykonane tylko z naturalnych materiałów, tradycyjnie ozdobione, osiągają wysokość nawet ponad trzydziestu metrów.

Ciekawym elementem historycznym, stanowiącym ważny akcent w krajobrazie, są odrestaurowane niedawno ruiny zamku w Melsztynie, z którego zachowanej wieży roztaczają się dalekie panoramy na środkowy Dunajec między Czchovem a Zakliczynem.

Pogórze Rożnowskie

Pogórze Rożnowskie to mezoregion fizycznogeograficzny, który rozciąga się wzdłuż środkowego Dunajca i Białej, pomiędzy Grybowem i Nowym Sączem (na południu), a Czchovem i Zakliczynem na północy, z wąskim pasem doliny Dunajca do Wojnicza. Krajobraz tworzą równoleżnikowo ułożone grzbiety wzgórz, zbudowane z warstw fliszu karpackiego. Pasma przecinają doliny potoków, wzdłuż których biegną drogi i leżą wsie. Znaczną część wzgórz pokrywają lasy z typową buczyną karpacką. Występują tu też mieszane bory jodłowe i buczyny górskie. Niższe partie porastają liściaste grądy. W poszyciu lasów odnaleźć można wiele gatunków roślin objętych ochroną gatunkową (storczyki, chronione paprocie i widłaki, porosty i grzyby). Urozmaicone warunki środowiska Pogórza powodują duże zróżnicowanie świata roślinnego, w którym pojawiają się tu gatunki typowo górskie, nizinne i przejściowe. Podobnie zróżnicowana jest fauna Pogórza, i poza gatunkami pospolitymi, występuje wiele zwierząt rzadkich czy nawet ginących, a wśród nich chrząszcze, motyle, gady i ssaki. W lasach swoje siedliska mają objęte ochroną popielice i orzesznice, a także liczne ptaki. W sąsiedztwie cieków wodnych żyją bobry i wydry. W terenach wodno-błotnych żyją niemal wszystkie występujące w Polsce płazy.

Środkowo-zachodnia część Pogórza Rożnowskiego leży w granicach rozległego Południowomałopolskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. W kierunku na północ i na wschód od Doliny Dunajca rozciągają się obszary Ciężkowicko – Rożnowskiego Parku Krajobrazowego, z rezerwatem przyrody Styr, gdzie poza kilkoma znanymi miejscami, nie ma tu masowej turystyki i rozwiniętego tzw. *przemysłu czasu wolnego*. Dzięki temu wiele obszarów zachowało cechy bliskie naturalnym środowiskom, a niezniszczony krajobraz urzeka swoim urokiem. Poza obszarem parku krajobrazowego, ale w jego sąsiedztwie, znajduje się także rezerwat przyrody „Diable skały” w Bukowcu, chroniący grupy skał gruboziarnistych piaskowców.

Największą rzeką płynącą przez Pogórze Rożnowskie jest Dunajec. Jego wody są na tym odcinku rzeki spiętrzone dwoma zaporami w Rożnowie i Czchowie. Powstałe Jeziora – Rożnowskie i Czchowskie mają funkcję retencyjną, regulując przepływ wód w razie niebezpieczeństwa powodzi, powodowanych gwałtownymi spływami górskiego Dunajca i jego dorzecza. Powstrzymują także falę powodziową na niższych odcinkach rzeki i na Wiśle. Jeziora

mają urozmaicony kształt wynikający z rzeźby otaczającego je terenu. Otoczone są lesistymi wzgórzami, których strome stoki miejscami opadają nad sam brzeg wody. Bliskość i różnorodność przyrody oraz możliwość rekreacyjnego wykorzystania jezior uczyniła ten obszar bardzo atrakcyjnym miejscem turystycznym i letniskowym. Taki charakter mają miejscowości położone nad ich brzegami od Tęgoborza i Gródka n/Dunajcem aż po Czchów. Są tu dogodne miejsca do kąpieli z piaszczystymi plażami, przystanie jachtowe, miejsca biwakowania, tereny rekreacyjne i sportowe. Wokół zbiorników powstało wiele domów letniskowych, hoteli i ośrodków wypoczynkowych, niestety często tworząc chaotyczną, nie tworzącą spójnej kompozycji, zabudowę.

Dolina Dunajca była od średniowiecza ważnym szlakiem handlowym, pomiędzy Polską a Węgry i krajami bałkańskimi. W XIII i XIV w. na wzgórzach wzdłuż doliny rzeki budowano warownie, które strzegły szlaku węgierskiego. Dziś wieże i ruiny zamków, widoczne wśród drzew na stokach otaczających zbiorniki, są akcentami krajobrazu, intrygującymi historią i legendami. Jednym z najpiękniejszych polskich przykładów średniowiecznego zamku rycerskiego jest zamek Tropsztyn w gminie Czchów. Usytuowany jest na zalesionym zboczu Ostrej Góry wznoszącym się stromo ponad drogą biegnącą brzegiem Jeziora Czchowskiego. Zarówno z zamku, jak i z drogi roztacza się perspektywa na leżące na przeciwległym brzegu Tropie. To wieś usytuowana na wzgórzu, gdzie osadnictwo istniało już we wczesnym średniowieczu za sprawą osadników poszukujących złota i minerałów. Poniżej zabudowań wsi, stoi urokliwy romański kościół pw. św. św. Pustelników Andrzeja Świerada i Benedykta. Według tradycji powstał w miejscu, gdzie znajdowała się pustelnia św. Świerada, mnicha benedyktyńskiego.

Ruiny zamków znajdują się również w Czchowie, z zamkową wieżą u podstawy okrągłą, a wyżej ośmioboczną skąd roztaczają się świetne widoki na dolinę, i w Rożnowie – pozostałości dwóch zamków: - twierdza nad Dunajcem, zbudowana przez hetmana Jana Tarnowskiego na początku XVI wieku oraz zamek zbudowany w XIII wieku przez Zawiszę Czarnego wznoszą się nad zakolem Dunajca na górze Łaziska. Relikty średniowiecznego zamku znajdują się też na tzw. Małpiej Wyspie, która przed utworzeniem Jeziora Rożnowskiego była wzgórzem na prawym brzegu Dunajca.

Na Pogórzu Rożnowskim miastami z zachowanymi układami urbanistycznymi rynków są: Grybów, Czchów i Zakliczyn. W Grybowie układ rynku ma kształt podłużny, z wysokimi kamienicami oraz zamykającym oś kościołem z wysoką wieżą. W Czchowie rynek z licznymi drzewami i krzewami, położony jest na nieznacznie opadającym zboczu, dzięki czemu roztaczają się z niego widoki na niżej usytuowany kościół i otaczające wzgórza. W Zakliczynie zachował się ratusz w centralnym punkcie rynku, a przyrynkowe parterowe domy, zwrócone są szczytami do ulic mają mocno wysunięte okapy i wsparte są na konstrukcji słupów, tworząc ciekawe zabytkowe formy architektoniczne.

Pogórze Ciężkowickie

Pogórze Ciężkowickie w południowej części oddziela od Pogórza Rożnowskiego dolina rzeki Biała, która następnie przechodzi przez centralną część obszaru z miasteczkiem Tuchów. Na wschodzie sięga po dolinę Wisłoka (poza granicami województwa małopolskiego). Obszar zbudowany jest głównie z piaskowców i zlepieńców ciężkowickich. Wzgórzowe grzbiety Pogórza, rozdzielone szerokimi obniżeniami, mają przeważnie przebieg równoleżnikowy. Wyraźnie góruje nad nimi Pasma Brzanki. Na jego wschodnim krańcu znajduje się najwyższe wzniesienie Pogórza Ciężkowickiego – Liwocz (sama kulminacja jest położona w województwie podkarpackim). Jednak cały teren Pogórza Ciężkowickiego wyraźnie zachował funkcję rolniczą. Ta względu na dużą liczbę zadrzewionych wąwozów pola uprawne, tworzy z nimi szachownicę użytkowania terenu. Wzgórza pokrywają lasy, w przeważającej części bukowo – jodłowe (tzw. buczyna karpacka). Inne siedliska leśne to uboższe buczyny górskie i bory mieszane. W lasach występuje wiele gatunków grzybów, w tym również rzadkich i chronionych. W terenach leśnych i łąkowych odnaleźć można szereg roślin chronionych (m.in. storczyki), a także – co jest charakterystyczne dla Pasma Brzanki – gatunki typowo górskie. Zwarte kompleksy leśne są siedliskiem typowych ssaków, ale również gatunków chronionych (gronostaje, łasice, orzesznice). Na terenach podmokłych i związanych z potokami żyją wydry i bobry, bardzo liczne płazy (salamandry, kumaki, ropuchy, traszki). Spotkać tu też można okazy chronionych gadów (gniewosz płamisty). Środowisko sprzyja również bytowaniu ptaków, jest ich tu ponad 140 gatunków.

W wielu miejscach Pogórza występują wychodnie skalne, głównie piaskowców. Najbardziej znane jest „Skamieniałe Miasto” koło Ciężkowic, które należą do sięgającego tu Ciężkowicko-Rożnowskiego Parku Krajobrazowego. To malownicze zgrupowanie skał, z wodospadem w „Wąwozie Czarownic”, o kształtach

budzących wyobraźnię i owiane legendami jest objęte ochroną rezerwatową, ale z wytyczonym szlakiem krajobrazowo-widokowym.

Innym cennym przyrodniczo obszarem Pogórza Ciężkowickiego jest Pasma Brzanki. Panoramy wzgórzowego krajobrazu można zobaczyć z punktów widokowych usytuowanych na Brzance (wieża widokowa na zboczu) i na Liwoczu (wieża sanktuarium), który wprawdzie znajduje się poza granicami województwa, ale roztacza się z niego widok 360° na dużą małopolską część Pogórza Ciężkowickiego. Główny grzbiet jest objęty ochroną w formie Parku Krajobrazowego Pasma Brzanki.

Ale atrakcyjny krajobraz Pogórza Ciężkowickiego to nie tylko przyroda. Zachowało się tu wiele cennych obiektów i miejsc będących bogactwem dziedzictwa kultury. Jednym z nich jest niewątpliwie położony nad rzeką Ropą Biecz, zwany niekiedy *małym Krakowem* lub polskim *Carcassone*. Miasto założone w średniowieczu, było kiedyś jednym z większych w Królestwie Polskim. Dziś jest małym klimatycznym miasteczkiem, chętnie odwiedzanym przez turystów. Najstarsza część miasta zachowała układ rynku, ulic i fragmenty murów obronnych wraz z barbakanem i wieżami obronnymi. W mieście jest wiele zabytków, m. in. kościół farny Bożego Ciała, który uchodzi za jeden z najświetniejszych zabytków gotyckiej architektury sakralnej w Polsce; wzniesiony na miejscu dawnego zamku zespół kościelno-klasztorny OO. Franciszkanów, z 14 kaplicami; pięć bieckich kaplic, ratusz, synagoga. Wieże bieckich kościołów i ratusza, bryły baszt i mury obronne tworzą wyjątkowo piękną panoramę miasta.

Równie interesujące kulturowo i krajobrazowo są także Ciężkowice, Tuchów i Bobowa. W leżących na niewielkim wzniesieniu Ciężkowicach bardzo dobrze zachował się historyczny układ urbanistyczny małego miasteczka z ratuszem w centralnym punkcie i zabudową przyrynkową. Całości dopełnia kościół Pana Jezusa Miłosiernego i św. Andrzeja Apostoła z polichromiami Józefa Dutkiewicza oraz górująca nad miastem wieża. Z kolei Tuchów leży w dolinie Białej Tarnowskiej, jest malowniczo otoczony terenami pagórkowatymi, z zachowanym układem rynku i ciekawie położonym kościołem parafialnym św. Jakuba. Po przeciwnej stronie rzeki, na niewielkim zboczu, jest ulokowane Sanktuarium Najświętszej Maryi Panny w Tuchowie.

Na Pogórzu Ciężkowickim zachowało także się sporo zabytkowych drewnianych kościołów. Najcenniejszym jest kościół św. Michała Archanioła w Binarowej, wpisany na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Odnajdziemy je też m.in. w Kowalowej, Żurowej, Rożnowicach, Rzepienniku Biskupim, Cermnej, Święcanach, Jodłowej. O trudnej historii regionu świadczą cmentarze wojenne z I wojny światowej. Każdy z nich jest równocześnie przykładem kompozycji architektoniczno-krajobrazowej. Jednym z bardziej rozpoznawalnych jest cmentarz nr 123 w Łużnej na Wzgórzu Pustki oraz nr 118 na płaskim wzniesieniu Staszkówka.

W ostatnich latach zwłaszcza w północnej części Pogórza Ciężkowickiego zaczęto uprawiać winorośl, co dodatkowo czyni ten krajobraz atrakcyjnym krajobrazowo, jednocześnie zachęcając do turystyki weekendowej.

Obniżenie Gorlickie

Obszar ten tworzy wyraźne obniżenie między Pogórzem Ciężkowickim na północy, a Beskidem Niskim na południu. Osią krajobrazu jest przepływająca rzeka Ropa z ujściem Sękówki z centralnym położeniem Gorlic. Część wschodnia, nieco łagodniejszej rzeźbie terenu jest wyraźnie rolnicza. W zachodniej części ze względu na mocniejszą pagórkowatość terenu obok pól uprawnych częściej pojawiają się niewielkie obszary zalesione.

Miasto Gorlice razem z sąsiednim Bieczem od wieków leżały na szlakach handlowych. Do dziś w Gorlicach zachował się ciekawy, położony na pochyłości terenu układ rynku, z zabudową przyrynkową i dużym gmachem ratusza z wieżą ratuszową oraz ukośnie położoną Bazyliką Mniejszą Narodzenia NMP. Na przełomie XIX i XX okolice Gorlic były zasobne w ropę naftową, co wpłynęło na rozwój miasta. Swoją pracownię miał tu jeden z prekursorów przemysłu naftowego, farmaceuta i wynalazca lampy naftowej Ignacy Łukasiewicz. Funkcjonowała także rafineria ropy w Gorlicach. Śladem tamtego okresu jest skansen – dawna kopalnia ropy z zachowaną wiertnią „Magdalena” oraz zachowane lokalne nazwy geograficzne m.in. rzeki Ropa, Ropica Siarka, miejscowość.

Najcenniejszym zabytkiem tego obszaru jest wpisany na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO drewniany kościół pw. św.św. Jakuba i Filipa w Sękowej. Razem z kościołem parafialnym św. Józefa Oblubieńca NMP i zespołem pałacowo-parkowym w Siarach tworzą wyjątkowo cenny kulturowo zakątek Małopolski.

BESKIDY

Beskid Mały (513.47), Beskid Makowski (513.48), Beskid Wyspowy (513.49), Beskid Żywiecko-Orawski (513.51), Działy Orawskie (513.58), Pogórze Orawsko-Jordanowskie (513.50), Gorce (513.52), Kotlina Sądecka (513.53), Beskid Sądecki (513.54), Pogórze Popradzkie (513.59); (wymieniono największe z jednostek geograficznych)

Beskidy powstały się wraz z wypiętrzaniem się Karpat. Ciągną się od Czech po Ukrainę wzdłuż łańcucha Zachodnich Karpat Zewnętrznych na długości ok. 600 km, a ich szerokość wynosi ok. 50-70 km. Góry układają się w wiele pasm i grup, oddzielonych od siebie dolinami rzek. Wg przyjętej w Polsce regionalizacji dzielą się na Beskidy Zachodnie, Środkowe i Wschodnie. W obszarze Małopolski leży znaczna część Beskidów Zachodnich (od zachodu: Beskid Mały, Beskid Makowski, wschodnia część Beskidu Żywiecko-Orawskiego z Babią Górą i Pasmem Policy, Beskid Wyspowy, Gorce, Beskid Sądecki i Pogórze Popradzkie) oraz część Beskidów Środkowych (zachodnia część Beskidu Niskiego). Cały maszyn zbudowany jest ze skał fliszowych, podatnych na ruch osuwiskowy. Góry mają z reguły kształt załazonych kopu, o typowo górkim układzie pięter roślinnych. Do wysokości 900 m n.p.m. stoki porastają lasy mieszane, powyżej występują lasy regla dolnego, w których rosną świerki, buki i jodły, a od wysokości 1150 m n.p.m. świerkowe lasy regla górnego, ustępujące wraz z wysokością kosodrzewinie i łąkom wysokogórkim (piętro subalpejskie). Tylko na niektórych, najwyższych szczytach występuje nagie, skaliste piętro alpejskie (Babia Góra, Pilsko). We wszystkich częściach Beskidów znajduje się mnóstwo źródeł i terenów źródłiskowych, a sieć potoków jest bardzo gęsta. Spływające z gór potoki i strumienie zasilając główne rzeki, w okresach dużych opadów powodują gwałtowne spływy, skutkujące szybkimi wezbraniami i powodziami.

Kiedyś całe Beskidy porastała puszcza karpacka. Tylko dolinami głównych rzek prowadziły szlaki handlowe w kierunku Bałkanów. W średniowieczu zaczęto zakładać pierwsze miasta i wsie, a na skalistych brzegach dolin wznosić obronne zamki strzegące traktów handlowych. Wraz z zasiedlaniem kolejnych obszarów na pola uprawne i pastwiska pozyskiwano tereny leśne w drodze wypalania lub wyrębu. Współczesny krajobraz Beskidów to mieszanka terenów leśnych, pól, pasterskich hal, zabudowy miast, miasteczek i setek wsi. Jest nieco odmienny w poszczególnych regionach, w zależności od warunków fizjograficznych, historii, społecznych aspiracji i możliwości. Najcenniejsze jego części podlegają różnym formom ochrony przyrody i krajobrazu. Prawem chronione jest też bogate i różnorodne dziedzictwo kulturowe.

Beskid Mały

Do Małopolski należy wschodni fragment Beskidu Małego od Przełęczu Kocierskiej, poprzez Czarny Groń, Łamaną Skałę po pasmo Leskowca, rozwidlające się w kierunku Ponikwi. Obszar objęty jest ochroną w formie Parku Krajobrazowego Beskidu Małego wraz z otuliną, ale Park rozciąga się również na obszarze województwa śląskiego.

W wyniku ingerencji człowieka przyroda Beskidu Małego jest przekształcona. Dostępność terenów spowodowała wyręby i wypalanie pierwotnych lasów bukowych i dziś przeważają tu lasy świerkowo – bukowo – jodłowe o charakterze wtórnym. Niewielkie ocalałe fragmenty dawnych karpackich zbiorowisk leśnych obejmowane są ochroną rezerwatową. W granicach Małopolski położony jest ścisły rezerwat „Madohora” na szczycie Łamanej Skały. Znajdują się tu wychodnie piaskowców i zlepieńców o ciekawych formach skalnych i wysokości dochodzących do kilkunastu metrów. Rośnie tu naturalny świerkowy las o typowo górnoreglowym charakterze, co w Beskidzie Małym jest osobliwością.

Świat zwierząt jest typowy dla całych Beskidów (jelenie, dziki, lisy). Zarastanie nie uprawianych pól i łąk stopniowo jednak powiększa tereny dostępne dla zwierząt i obserwuje się powrót gatunków drapieżnych (wilków i rysów).

Beskid Mały nie jest pasmem wysokokwalifikowanej turystyki górskiej, a trasy są stosunkowo łatwe i dostępne. Na głównym grzbiecie Beskidu Małego u szczytu Leskowca znajduje się drewniane schronisko z 1933 roku. Niedaleko na szczycie Czarnego Gronia Jana Pawła II (dawniej Jaworzyna) wybudowane jest niewielkie sanktuarium upamiętniające Jana Pawła II.

Dużą zmianą krajobrazową doliny Skawy wprowadziło spiętrzenie rzeki powyżej Wadowic zaporą w Świnnej-Porębie i powstanie Jeziora Mucharskiego, które pełni funkcje przeciwpowodziowe, a jednocześnie stanowi płaszczyznę widokową Beskidu Małego. Na odcinku od Zembrzyc do zapory koryto rzeki i jego najbliższe otoczenie uległo całkowitej zmianie. Naturalne brzegi zastąpiły nowe elementy zagospodarowania brzegów w

postaci nabrzeży, urządzeń technicznych, dróg i mostów. Nad płaszczyzną jeziora wznoszą się teraz lesiste stoki pasma Leskowca od wschodu, a od wschodu - podobnie zalesione stoki Jaroszowickiej Góry. Zbiornik wodny będzie wpływać też na zmiany przyrodnicze w sąsiedztwie. Pojawią się nowe ekosystemy związane ze środowiskiem wodnym, a wraz z nimi pojawiają się nowe gatunki roślin i zwierząt.

Poważne zmiany krajobrazowe nastąpiły również na północnych stokach Łamanej Skały, gdzie rozbudowuje się duży ośrodek narciarski i centrum wypoczynkowo-rekreacyjne Czarny Groń, które powstały w sąsiedztwie rezerwatu przyrody, w pobliżu szlaków wędrówek zwierząt.

Beskid Makowski

Beskid Makowski (dawniej nazywany Beskidem Średnim) składa się z kilku rozczłonkowanych niewysokich pasm górskich. Wg przyjętego podziału na mezoregiony fizycznogeograficzne położony jest pomiędzy doliną Skawy i Jeziorem Mucharskim na zachodzie, na wschodzie kończąc się za Pasmem Lubomira. Obszar przecina położonym rzeka Raba. Na jego zewnętrznych granicach leżą miejscowości: Sucha Beskidzka (leżąca na granicy, a centrum miasta znajduje się w sąsiednim mezoregionie), Zembrzyce i Maków Podhalański w dolinie Skawy; Jordanów położony malowniczo na wzniesieniu oraz Pcim i Myślenice nad Rabą. Obszar rozcina trasa S7 Kraków – Zakopane, prowadząca wzdłuż doliny Raby. Szeroka arteria komunikacyjna często otoczona jest ekranami akustycznymi, co utrudnia percepcję głębokiej doliny wśród zalesionych wzgórz.

Beskid Makowski od dawna jest obszarem dość gęsto zaludnionym i mocno przekształconym antropogenicznie. Lasy występują tylko na wyższych grzbietach, ale stanowią ciągle pasy, czasem ustępując polom i łąkom sięgającym pod same szczyty. Dzięki temu z wielu miejsc roztaczają się dalekie widoki na górski krajobraz. Jednym z nich są położone nad Pciemiem Kudłacz, z małym prywatnym schroniskiem i leżącym niedaleko obserwatorium astronomicznym na szczycie Lubomira. Zabudowa wsi Beskidu Makowskiego układa się liniowo wzdłuż dolin potoków, wkracza przysiółkami i małymi osiedlami na łagodne stoki. Nie jest to obszar intensywnej turystyki, ale ze względu na bliskość Krakowa chętnie wykorzystywany na pobyty weekendowe. Już w latach 70-tych ubiegłego wieku powstało tu wiele enklaw prywatnej zabudowy letniskowej, szczególnie na tzw. Zarabiu (Myślenice, Stróża, Pcim), co stanowi charakterystyczną zadrzewioną zabudowę. Dziś intensywny proces urbanizacji postępuje przede wszystkim na terenach wiejskich. Wraz z utratą znaczenia rolnictwa pola uprawne albo są zabudowywane, albo ugorowane i stopniowo zarastają. Wsie tracą swój tradycyjny rolniczy charakter, powstaje w nich coraz więcej zakładów usługowych, firm produkcyjnych, lokalnych centrów handlowych. Rozbudowuje się nowego typu baza gastronomiczno-turystyczna w postaci zajazdów, karczm, domów weselnych.

Beskid Makowski nie jest objęty prawną ochroną przyrody, za wyjątkiem niewielkiego pasma na północ od Jordanowa, które wchodzi w granice Południowomałopolskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Jest tu natomiast największy w Beskidach rezerwat przyrody „Las Gościbia” (ponad 280 ha), położony koło Harbutowic i Trzebuni. Przedmiotem ochrony jest unikatowa rzeźba źródłiskowego terenu, w formie siedmiu krótkich i stromych dolin pomiędzy którymi znoszą się ostre grzbiety. Ochronie podlega także las bukowy, który wprawdzie jest mocno przeobrażony w wyniku gospodarki leśnej, ale stanowi ostoję zwierzyny, a w poszyciu rosną chronione rośliny (m.in. storczyki). W rezerwacie są też ślady obozu partyzanckiego oddziału AK. W samych Harbutowicach znajduje się pomnik przyrody Cisy Raciborskiego. To dwa stare cisy, mające 600 i 1200 lat.

Rezerwatem przyrody jest także niewielki obszar „Zamczysko nad Rabą” koło Myślenic, chroniący karpacki bór jodłowy z dużym udziałem bluszczu w poszyciu oraz ruiny średniowiecznego zamku obronnego.

Jeśli chodzi o krajobraz kulturowy na uwagę zasługują zachowane układy rynków z zabudową przyrynkową, szczególnie w Myślenicach i Jordanowie.

Beskid Wyspowy

Beskid Wyspowy położony jest pomiędzy doliną Raby a Kotliną Sądecką. Jego najbardziej charakterystyczną cechą (i źródłem nazwy) jest to, że góry nie są uformowane w pasma, ale wznoszą się ponad szerokimi dolinami niczym wyspy. Wiele z nich wyróżnia się dużą deniwelacją względną, czyli różnicą wysokości między doliną a szczytem i kolejną doliną. Parametr ten określa na ile szczyt wyróżnia się ze swojego otoczenia. W przypadku Mogielicy i Ćwilina wynosi on ponad 400 m. Krajobraz kilkunastu wybitnych górskich „wysp” jest w skali Polski unikalny. Szczególnie piękny podczas często występujących tu inwersji temperatury, gdy szczyty wyłaniają się z mgieł zalegających doliny. Panoramy można obserwować z polan szczytowych, z wież widokowych na Mogielicy i Jaworzu i z wielu innych punktów widokowych na szlakach turystycznych.

Na stokach fliszowych gór pojawiają się wychodnie i ciekawe formy skałkowe (Diabli Kamień, Kamienie Brodzińskiego, skalne osuwiska (największe na Lubogoszczy, Ćwilinie, Luboniu Wielkim) i jaskinie (np. Czarci Dół, Jaskinia Zbójcka). Cały obszar jest zagrożony osuwaniem się ziemi, występuje tu mnóstwo osuwisk, szczególnie aktywnych w okresie długotrwałych opadów. Gęsta sieć górskich potoków i niewielkich rzek zasila Rabę oraz Łososinę, będącej dopływem Dunajca. W okresie szybkiego topnienia śniegu i gwałtownych deszczy potoki mają ogromną siłę niszczącą. Szybko spływające ze stromych stoków wody niosą kamienie, ziemię, zmieniają bieg koryt, uszkadzają brzegi, zalewają płaskie doliny.

W Beskidzie Wyspowym pierwotne lasy zostały zniszczone w wyniku wielowiekowej działalności człowieka, związanej z pozyskiwaniem drewna i rolnictwem. Dziś pokrywają ok. 40% powierzchni obszaru. Przeważają lasy jodłowe z domieszką buków i świerków. W niższych partiach rosną wielogatunkowe grądy, czasem bory mieszane z udziałem sosny. Tylko na północnych stokach Mogielicy zachował się bór świerkowy typowy dla regla górnego. W lasach żyją typowe dla Beskidów gatunki zwierząt: jelenie, dziki, sarny. W ostatnich latach obserwuje się obecność wilków, wędrujących z Gorców. Najcenniejsze fragmenty przyrody Beskidu Wyspowego objęte są ochroną rezerwatową (Mogielica, Luboń Wielki, Śnieżnica, Kostrza, Kamionna, Góra Białowodzka nad Dunajcem) oraz wchodzi w skład sieci Natura 2000. Znaczna część Beskidu Wyspowego leży w granicach Południowomałopolskiego Obszaru Krajobrazu Chronionego.

Charakter zabudowy był od zawsze uwarunkowany rzeźbą terenu. Tradycyjne wsie powstawały albo wzdłuż dróg wiodących dnem dolin, albo w formie osiedli liczących po kilka gospodarstw, rozrzuconych w dolinach i wysoko na stokach. Wraz z postępującą urbanizacją i zmniejszaniem się znaczenia rolnictwa, które i tak było tu słabo rozwinięte, rozproszenie zabudowy w Beskidzie Wyspowym osiągnęło stopień, nieporównywalny z innymi obszarami Małopolski. Utrzymały się natomiast w regionie uprawy sadownicze, którym sprzyja długa tradycja, warunki klimatyczne i łagodne, nasłonecznione stoki. Obszar pomiędzy Tymbarkiem, Łąckiem i doliną Dunajca słynie z upraw jabłoni i śliw. Powstają winnice i plantacje krzewów owocowych. W krajobrazie coraz wyraźniej dominują regularne struktury upraw, szczególnie piękne i istotne krajobrazowo w porze kwitnienia.

W miejscowościach Beskidu Wyspowego zachowało się wiele cennych zabytków architektury. Drewniane kościoły znajdują się m.in. w Dobrej, Jodłowniku, Łososinie Górnej, Pisarzowej, Męcinie. W Laskowej, Limanowej, Świdniku – dawne dwory szlacheckie. Są tu też cmentarze z I wojny światowej, m.in. na Jabłońcu i Golcowej, w Kamionce, Limanowej, w Starej Wsi. Atrakcją turystyczną jest XIX-wieczna linia kolejowa Nowy Sącz – Chabówka i podróże odbywające się zabytkowym pociągiem parowym.

Największymi miejscowościami tego obszaru są Mszana Dolna, Limanowa i Tymbark. Wszystkie położone w obniżeniach dolin z widokami na okoliczne wzgórza Beskidu Wyspowego. W przypadku Tymbarku, który obecnie nie jest miastem, szczególnie dobrze zachował się historyczny układ urbanistyczny rynku z zabudową i kościołem.

Charakterystyczną cechą tego obszaru jest bardzo duże rozproszenie zabudowy na obszarze pagórkowatym i wzgórzowym. Z kolei droga krajowa 28 łącząca te miejscowości, stanowi wyraźną oś rozwoju, wokół której powstaje wiele stref działalności gospodarczej.

Beskid Żywiecko – Orawski, Pogórze Orawsko – Jordanowskie i Działy Orawskie

Beskid Żywiecko – Orawski jest dużym mezoregionem leżącym wzdłuż granicy polsko-słowackiej, po obu stronach granicy województwa Małopolskiego i Śląskiego. Głównym grzbietem części należącej do Małopolski jest Pasma Babogórskie. Składa się z masywu Babiej Góry i Pasma Policy. Jest ono najbardziej na północ wysuniętym odcinkiem Wielkiego Europejskiego Działu Wodnego, oddzielającym zlewnię Bałtyku od zlewni Morza Czarnego. Biegnie granią Masywu Babiej Góry i grzbietem do szczytu Policy, skąd kieruje się na południe przez szczyt Czarniec, Przełęcz Zubrzycką, Przełęcz Spytkowicką, wierzchołek Wielkiego Działu, Kotlinę Orawsko-Nowotarską i w poprzek przecina Tatry.

Sam masyw Babiej Góry zajmuje stosunkowo niewielki obszar, bowiem liczy tylko 10 km długości, ale jest – po Tatrach – najwyższym wypiętrzoną obszarem Polski. Jego kulminacja (Diabłak) znajduje się na wysokości 1725 m n.p.m. Kształt Babiej Góry, zwanej też „Królową Beskidów”, jest bardzo charakterystyczny i znakomicie rozpoznawalny w panoramie gór. Rozłożysta góra, wznosząca się ponad zalesionymi pasmami Beskidów ma nagą, skalistą partię wierzchołkową, bardzo często pokrytą śniegiem lub spowitą chmurami.

Stoki Pasma charakteryzują się wyjątkowo dużym nachyleniem (do 70°) po stronie północnej. Opadają stromymi i niekiedy urwistymi zboczami, są poprzecinane kamienistymi żlebami, urwiskami i rumowiskami skalnymi.

Południowe stoki mają znacznie łagodniejsze nachylenie. W masywie Babiej Góry znajdują się niezliczone osuwiska i powstałe w ich wyniku jeziora osuwiskowe (m. in. Mokry Stawek, Zimny Stawek, Mały i Duży Orawski Stawek, Czarne Oko)

Masyw Babiej Góry jest objęty ochroną, jako Babiogórski Park Narodowy od 1954 roku, choć jego fragmenty chronione były jeszcze wcześniej. W roku 1977 w uznaniu niezwykłych walorów przyrodniczych Park został wpisany na listę światowych rezerwatów biosfery UNESCO. W 1997 roku zwiększono jego powierzchnię, która liczy teraz ponad 3 tys. ha.

Babiogórski Park Narodowy jest parkiem leśnym, blisko 85% jego powierzchni pokryte jest przez różne ekosystemy leśne. Porastają one zbocza Babiej Góry aż do wysokości ok. 1360 m n.p.m., gdzie przebiega granica pomiędzy regłem górnym, a piętrem kosodrzewiny. Najcenniejsze partie babiogórskich lasów to doskonale zachowane pozostałości pierwotnej puszczy karpackiej oraz pas lasów świerkowych w reglu górnym. To lasy, które zostały prawie nie dotknięte wpływem człowieka. Dziś to jedne z nielicznych już w polskich górach miejsc, gdzie można zobaczyć las kształtowany przez siły natury. Znaczna jednak część lasów piętra dolnoregłowego jest niestety mocno przekształcona w wyniku użytkowania gospodarczego. Miejsce wycinanych starych lasów bukowo-jodłowo-świerkowych, zajęły monokultury świerkowe. Są mniej odporne na infekcje i szkodniki, bardziej podatne na wiatry. Stąd też na stokach Babiej Góry łatwo dostrzec wiatrołomy i uszkodzenia drzewostanów.

Ścisłą ochroną objęte są nie tylko obszary lasów, ale także naturalne obszary nieleśne piętra subalpejskiego i alpejskiego. Dobrze zachowane pozostały tu zbiorowiska roślinne charakterystyczne dla przyrody wysokogórskiej. Inne cenne zbiorowiska pastwiskowo-łąkowe występują na dawnych pasterskich polanach. Aby je zachować i zapobiec sukcesji leśnej stosuje się wypas i koszenie.

Różnorodność siedlisk przyrodniczych sprzyja dużej liczbie zwierząt żyjących w obszarze Parku i całym Paśmie Babiogórskim. Wiele z nich to rzadkie gatunki, które tu, w naturalnych, niedostępnych terenach mają swoje ostoje. Oprócz zwierzyny płowej i drobnych zwierząt, żyją tu duże ssaki: wilki i niedźwiedzie. Wśród ptaków, jednym z najcenniejszych jest głuszec; występują też cietrzewie, rzadkie gatunki dzięciołów, liczne ptaki z gatunku drapieżnych.

Masyw Babiej Góry i Pasma Policy leży na osi paneuropejskiego korytarza ciągnącego się wzdłuż łańcucha Karpat Zewnętrznych. Dla zachowania ciągłości tego korytarza istotne znaczenie mają zatem sąsiednie mezoregiony (Działy Orawskie i Pogórze Orawsko – Jordanowskie). Ich częściowo leśne obszary leżące po południowej stronie Wielkiego Europejskiego Działu Wód (zwłaszcza Dolina Potoku Bembeńskiego i Pasma Podhalańskie) odgrywają rolę przyrodniczego łącznika pomiędzy Beskidem Żywiecko-Orawskim a Gorcami. Obszary te należą do polskiej części Orawy. To historyczna kraina położona na dawnej granicy polsko-węgierskiej, leżąca dziś w większości na Słowacji. Jej odrębność wynikała z położenia geograficznego i nadal wywiera wpływ na sposób zagospodarowania. W odróżnieniu od sąsiedniego Podhala przemysł turystyczny nie zdominował tu krajobrazu i nie zniekształcił tradycji zabudowy. Jednak w ostatnich latach drewniane niskie i długie domy z charakterystycznymi gankami i budynki gospodarcze z wyżkami, zastąpiły nowe domy murowane, nie odróżniające się od typowej zabudowy innych podgórskich miejscowości. Wsie rozbudowują się, zajmując tereny dawnych pól i łąk. Mimo to nadal czytelne są układy długich wsi ulicowych ciągnących się wzdłuż dolin potoków (w Lipnicy Wielkiej i Małej, w Zubrzycy, Sidzinie). Pośród lasów Pająkowego Wierchu charakterystyczne są wysoko położone stare wsie i niewielkie przysiółki. Wzdłuż południowej granicy stoków tego pasma górskiego i sąsiedniego Pasma Podhalańskiego ekspozycja krajobrazu jest unikalna, bowiem otwiera panoramę od Gorców, poprzez Tatry, Bramę Orawską aż do Babiej Góry z przedpołem płaskiej i szerokiej Kotliny Orawsko-Nowotarskiej. W pejzażu Orawy Babia Góra zajmuje miejsce szczególne, a jej szczyt jest punktem orientacyjnym.

Materiałne dziedzictwo kulturowe Orawy przetrwało w dużej mierze dzięki powstaniu w Zubrzycy skansenu. Orawski Park Etnograficzny został założony przy XVII-wiecznym dworze Moniaków, pierwszych sołtysów Zubrzycy. To główny obiekt skansenu, któremu towarzyszą dworskie zabudowania gospodarcze i park. Wokół zgromadzono ponad czterdzieści obiektów charakterystycznych dla budownictwa Orawy.

Najcenniejszy zabytek Orawy to drewniany kościół św. Jana Chrzyciela z XVII w. w Orawce z zachowanym bogatym wyposażeniem i niezwykłą polichromią, uznany za pomnik historii. Tuż obok kościoła znajduje się budynek dawnej farbiarni z XVIII w., który pierwotnie służył jako skład soli na „szlaku węgierskim” i komora celna. Ważnym elementem orawskiego krajobrazu są liczne kapliczki i figury przydrożne oraz dzwonniczki loretańskie zwane dzwonniami burzowymi. Ich dzwonów (podobnie, jak dzwonów kościelnych) używano do odpędzania burz i nawałnic. Można je spotkać w Jabłonce, Lipnicy Małej, Lipnicy Wielkiej w Zubrzycy.

Niezwykłym miejscem Pogórza Orawsko-Jordanowskiego jest położona w niewielkiej kotlinie Rabka-Zdrój. Znale na cały kraj uzdrowisko z częścią willowo-sanatoryjną i rozległym, ponad 30-hektarowym parkiem zdrojowym, jest położone w otoczeniu górskim nad Rabą i Poniczanką. Wyraźny akcent krajobrazowy stanowi neogotycki kościół św. Marii Magdaleny z wysoką ceglana wieżą, w otoczeniu wysokich drzew. W jego pobliżu znajduje się Muzeum im. Władysława Orkana w dawnym zabytkowym modrzewiowym kościele z XVII w. w otoczeniu pomnikowych drzew. W nieodległej Chabówce znajduje się czynny skansen kolejowy – jeden z kilku istniejących w Polsce.

Walory kulturowo-krajobrazowe tego obszaru dopełnia położony na niewielkim pagórku Jordanów z zachowanym rynkiem, ratuszem i zabudową przyrynkową.

Gorce

Gorce to grupa gór w centralnej części Beskidów Zachodnich, wypiętrzona między Beskidem Wyspowym, Beskidem Orawsko-Podhalańskim, Beskidem Sądeckim i Pieninami z kilkoma enklawami położonych w głębokich dolinach wsi: Ochotnicy Dolnej i Górnej, Obidowej, Rdzawki i Ponic. Od łańcucha Tatr i Pienin oddziela je szeroka Kotlina Orawsko - Nowotarska. Cechą odróżniającą Gorce od pozostałych części Beskidów jest ich układ, tzw. rozróg. Polega on na tym, że od najwyższego szczytu (Turbacz, 1310 m n.p.m.) promieniście rozchodzi się siedem grzbietów różnej długości: Pasma Gorca, przechodzące poprzez Przełęcz Knurowską w długie Pasma Lubania; grzbiet Mostownicy i Kudłonia; grzbiet Turbaczyka; grzbiet Suchego Gronia; grzbiety Obidowca i Średniego Wierchu; grzbiet Bukowiny Obidowskiej z odgałęzieniem grzbietu Bukowiny Waksmundzkiej. Grzbiety są łagodne, a zaokrąglone szczyty niewiele wznoszą się ponad ich linię. Fliszowa budowa powoduje, że szczególnie na stromych zboczach często pojawiają się wychodnie piaskowców (Białe Skały, Czuby Groń, Kudłowski Baca), osuwiska skalne, wąwozy. Z bardzo licznych źródeł spływa sieć strumieni i potoków, które należą do dorzeczy Dunajca i Raby. Dział wodny między zlewniami tych rzek przebiega wzdłuż grzbietu Turbacz – Gorce. Występujące tu źródła wód mineralnych, eksploatowane w Rabce-Zdrój i Szczawie.

Gorce są prawie w całości zalesione, a ich lasy cechuje typowo górski układ pięter, związany z wysokością i warunkami klimatycznymi. Najniższe piętro u stóp masywu to lasy grądowe, mocno przekształcone i wyeksploatowane przez człowieka. Regiel dolny to buczyna karpacka z bogatym runem leśnym i fragmentami lasów jodłowo-świerkowych rosnących w zacienionych dolinach i na północnych stokach. Najwyższe piętro, regiel górny to dobrze zachowany karpacki bór świerkowy.

Charakterystycznym elementem gorczańskiego krajobrazu są polany reglowe. Powstały w XIV wieku wraz z osiedleniem się tu Wołochów i ich kulturą pasterską. W okresie międzywojennym Gorce były po Tatrach największym ośrodkiem pasterstwa. Do dziś region nowotarski utrzymuje tradycje kuśnierskie. Trwający kilkaset lat wypas, wykształcił na polanach cenne ekosystemy łąkowe i zbiorowiska roślin, wśród których wiele należy do gatunków rzadkich i chronionych. W latach 90-tych XX wieku, wraz z zaniechaniem wypasania owiec, polany zaczęły zarastać. Podejmowane w ostatnich latach prace, mające na celu powstrzymanie sukcesji leśnej, to działania nie tylko na rzecz ochrony przyrody, ale również szczególnego dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego. Jego wartość ma znaczenie nie tylko dla nauki i ochrony przyrody, ale również dla atrakcyjności turystycznej i charakterystycznego gorczańskiego krajobrazu. Ze wszystkich prawie polan oraz kilku wież widokowych (na Lubaniu, Magurce i Gorce) rozciągają się znakomite widoki na Tatry, Pieniny i Beskidy. Wiosną hale pokrywają się łanami krokusów, w lecie kwitną na nich górskie rośliny (m. in. storczyki). Na niektórych spotkać jeszcze można stare szałas pasterskie. Są one chronione prawem, jako zabytki kultury pasterskiej.

Gorce od dawna przyciągają turystów. Pierwsze schroniska wybudowano tu jeszcze przed wojną, ale żadne z nich nie przetrwało do dziś. W latach pięćdziesiątych powstało schronisko turystyczne pod szczytem Turbacza a w latach siedemdziesiątych – schronisko na Starych Wierchach. Są też tzw. chatki studenckie na Maciejowej, w Rzekach, w Ochotnicy Górnej. Szlaki turystyczne i spacerowe mają różne stopnie trudności, wiodą malowniczymi drogami przez leśne grzbiety i rozległe hale. Specjalne trasy przewidziane są dla turystyki rowerowej i konnej. Popularność Gorców może być jednak szkodliwe dla krajobrazu i przyrody. Dostępność leśnych dróg i niekontrolowane wykorzystywanie ich dla sportów motorowych powoduje w ostatnich latach zniszczenia szlaków i polan. Na stokach, szczególnie południowych, pnie się coraz wyżej zabudowa letniskowa, pozorująca tradycję baczek pasterskich. Wysoko wkracza także zabudowa mieszkalna i pensjonatowa. U stóp Gorców, w ujściach dolin istnieją popularne ośrodki narciarskie i wypoczynkowe: Lubomierz, Koninki, Kluszkowce, Rdzawka, Szczawa. Ich infrastruktura na szczęście jednak nie wdarła się wysoko w masyw górski i tereny reglowe.

Gorce są częścią głównego korytarza ekologicznego biegnącego wzdłuż Karpat. Stanowią tzw. obszar węzłowy, czyli obszar o dobrze zachowanych siedliskach, gdzie szereg gatunków ma odpowiednie warunki do stałego bytowania. Duże, zwarte, w znacznym stopniu naturalne kompleksy leśne Gorców są ostoją wielu zwierząt, a ciągłość korytarza i łączność z innymi pasmami górskimi Karpat sprawia, że jest to ich szlak migracyjny. Bogate runo leśne i roślinność łąkowa zapewnia im pokarm. Żyje tu mnóstwo saren, jeleni i dzików, a także borsuki, wydry gronostaje; duże drapieżniki: wilki, rysie i żbiki, regularnie pojawiają się niedźwiedzie. Oprócz większych ssaków Gorce zamieszkuje wiele innych gatunków, a spora ich grupa to gatunki zagrożone i rzadko występujące, znajdujące się na liście Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt (cietrzew, orzeł przedni, głuszc, puchacz). Gorce są obszarem, na którym najliczniej w Polsce występuje salamandra plamista, będąca symbolem Gorczańskiego Parku Narodowego.

Przyrodnicza wartość Gorców została dostrzeżona już dawno, bo pierwszy rezerwat powstał tu w 1927 roku. Miał powierzchnię 120 ha, powiększaną w kolejnych etapach. Po wojnie powstawały też inne rezerваты obejmujące szczególnie cenne przyrodniczo enklawy. W 1981 powołano Gorczański Park Narodowy, który dziś ma powierzchnię liczącą ponad 7 tys. ha. i obejmuje najwyższą część Gorców. Chroni nie tylko poszczególne zbiorowiska roślinne i ostoje zwierząt, ale cały system zależności całego ekosystemu. Niestety poza granicami Parku pozostaje kopuła szczytowa Turbacza. W 1997 r. wokół Parku utworzona została otulina – strefa ochronna o pow. ponad 16 tys. ha, zabezpieczająca go przed zagrożeniami zewnętrznymi, wynikającymi z działalności człowieka. Największa część otuliny znajduje się od strony Nowego Targu. Południowe stoki Gorców są bowiem najbardziej narażone na antropopresję. W paśmie Lubania utworzono rezerwat przyrody Modrzewie, który objął ochroną ważne stanowiska modrzewia polskiego. Obszary poza parkiem narodowym leżą w granicach Południowomałopolskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu.

Dziedzictwo kulturowe Gorców to przede wszystkim relikty danego pasterstwa i rzadko już spotykana stara drewniana zabudowa wsi. Wsie lokowane były na prawie niemieckim, w formie łańcuchówek lub ulicówek. Do dziś w niektórych można odnaleźć fragmenty pierwotnego układu, choć w większości wsie mocno się rozbudowały. Ważnym miejscem w Gorcach jest Łopuszna, położona w dolinie na południowych stokach Turbacza. Założona w XIV wieku wieś w okresie zaborów pełniła na Podhalu rolę ośrodka politycznego i kulturalnego. Znajdujący się tu XIV-wieczny drewniany kościół w stylu podhalańskim jest jednym z najcenniejszych zabytków na Podhalu. Dworek Tetmajera, zachowany wraz z zespołem zabudowań gospodarczych i ogrodem jest dziś udostępniony do zwiedzania, mieści się w nim Muzeum Kultury Szlacheckiej. Z Łopuszną od dzieciństwa związany był ks. prof. Józef Tischner, który tu jest pochowany i tu mieści się Jego Dom Pamięci, tzw. Tischnerówka.

W krajobrazie wsi położonych u stóp południowych stoków Gorców wyraźnie wyróżnia się zabudowa wsi Nowe Maniowy. To wieś zaplanowana i wybudowana całkowicie od nowa. Jej zunifikowana, gęsta zabudowa, na uporządkowanym planie nie przypomina podhalańskich wsi. Dawne Maniowy, pochodzące z XIV wieku, została na dnie Jeziora Czorszyńskiego. Do nowej wsi przeniesiony został tylko drewniany zabytkowy kościółek, który dziś stoi na parafialnym cmentarzu.

Ważnym miejscem eksponującym tradycję i zabytki tego i sąsiednich obszarów (w tym Spisza) jest „Osada Czorsztyn” założona w latach 90-tych XX wieku na wzniesieniu półwyspu Stylchyn na północnym brzegu Jeziora Czorszyńskiego. Z dawnych Maniów, Kluszkowiec i Czorsztyna przeniesiono tu obiekty z XIX i początku XX wieku. Zachowano ich pierwotne formy i funkcje, część przystosowano do celów turystycznych. W wiejskim sektorze umieszczono wiejskie chałupy (najstarsza pochodzi z 1898 roku) i budynki gospodarskie oraz unikatowe kamienne piwniczki. W części uzdrowskiej umieszczono zabytkowe wille: Teofila Sanoka, zbudowaną w latach 1924–1925, mającą charakter uzdrowsko-reprezentacyjny z bogato zdobionymi elewacjami, balustradami, gankiem i szczytami dachów; Leopolda Szperlinga, dawną restaurację z centrum zalanego Czorsztyna, zbudowaną w 1847 roku, przebudowaną w stylu zakopiańskim w okresie międzywojennym o wnętrzach wyposażonych w tradycyjne, stare meble, obrazy i sprzęty; Józefa Galoty, dwór Drohojowskich, dawny zajazd właściciela dóbr czorszyńskich.

Na północno-zachodnim krańcu Gorców, w Porębie Wielkiej przy granicy z Niedźwiedziem jest wyjątkowe miejsce, silnie związane z Gorcami. To park podworski Wodzickich. Jego początki sięgają XVI wieku, ale założenie parku o charakterze krajobrazowym pochodzi z XX wieku, kiedy właścicielem gorczańskich dóbr był hr. Ludwik Wodzicki. To na jego gruntach powstał pierwszy w Gorcach rezerwat przyrody, a dworski park jako pomnik przyrody i zabytek został objęty ochroną prawną w 1934 r. Modrzewiowy dwór nie istnieje, z dawnych zabudowań pozostało niewiele, ale park jest unikalnym zespołem przyrodniczym i krajobrazowym. W jego kompozycji wykorzystano układ teras rzecznych, a także istniejące cieki wodne i naturalną roślinność. Bliżej rzeki

znajduje się park dolny, powyżej zabudowań dworskich park górny, obejmujący naturalnego pochodzenia grąd, z lipami, jaworami i wiązami. Drzewa, których w całym założeniu parkowym jest ponad tysiąc, mają po 300-400 lat, wiele z nich to pomniki przyrody. W parku zachowały się też widokowe łąki, aleje drzew, kamienne mostki i umocnienia potoku.

W ostatnim czasie zachodnia część mezoregionu Gorce została przecięta wielopasmową drogą szybkiego ruchu S7, zwaną „Zakopianką”.

Beskid Sądecki

Beskid Sądecki to grupa pasm górskich, rozciągająca się pomiędzy Gorcami na zachodzie i Beskidem Niskim na wschodzie. Od południa graniczy z Pieninami (tzw. Małe Pieniny) i Pogórzem Popradzkim oraz słowackimi Górami Lubowelskimi i Górami Czerchowskimi. Na północy naturalnym przedpołem Beskidu Sądeckiego jest Kotlina Sądecka, rozciągająca się do Pogórza Rożnowskiego i Beskidu Wyspowego. Dwa główne pasma górskie to: Pasma Radziejowej, wznoszące się między dolinami Dunajca i Popradu oraz Pasma Jaworzyny między doliną Popradu i doliną Kamienicy. Najwyższe szczyty sięgają nieco ponad tysiąc metrów (Radziejowa – 1266 m n.p.m., Przehyba – 1156 m n.p.m., Jaworzyna Krynicka – 1114 m n.p.m.)

W Beskidzie Sądeckim zachował się piętrowy układ roślinności. W terenach do wysokości 500 m n.p.m. dominują pola uprawne i łąki w sąsiedztwie lasów mieszanych. Na obrzeżach rzek i potoków rosną łągi olszowe oraz zarośla szuwarowe. Powyżej, w granicach piętra regla dolnego, które zajmuje największą część Beskidu Sądeckiego, dominują lasy bukowo – jodłowe (buczyna karpacka) z bogatym i urozmaiconym runem leśnym. Fragmentarycznie występują też inne, wartościowe siedliska leśne: m.in. jaworzyny, łągi jesionowe, olszyny górskie, olszynka karpacka. W najwyższych partiach gór, ponad wysokością 1100 m n.p.m. występują fragmenty naturalnych górskich borów świerkowych, właściwe dla piętra górnego regla (Skałka, Radziejowa, Runek). Mimo uboższego runa i tu występują przyrodnicze osobliwości (ciepłolubne rośliny alpejskie, jedyny w Polsce głóg wielkoowocowy, rośliny endemiczne).

Lasy pokrywają około ¾ powierzchni Beskidu Sądeckiego. Charakteryzuje je brak wyraźnej zarysowanej linii granicznej pomiędzy terenami leśnymi a rolnymi. Duże obszary leśne sąsiadują z naturalnymi łąkami i pastwiskami, kępami lasów, przydrożnymi zadrzewieniami i zaroślami pokrywającymi miedze śródpolne. Często spotyka się młaki, źródłiska i małe torfowiska. Na stokach istnieje kilkadziesiąt hal i śródleśnych polan. Krajobraz terenów leśnych, łąkowych i rolniczych tworzy swoistą mozaikę, która jest rezultatem prowadzonej tu od wieków gospodarki pasterskiej i rolnej. W okresie intensywnego zaludnienia Podhala (koniec XIX wieku i dwudziestolecie międzywojenne) każdy nadający się fragment lasu był zamieniany na pastwisko, łąkę lub pole orne. Powstały w ten sposób rozległe nieraz hale pasterskie i śródleśne polany. Wypasano na nich owce i bydło, koszone i uprawiano, stawiano szałas, stodoły i zagrody, czasem domy. Przed wycinką lub wypaleniem ocalały tylko zwarte obszary lasów będących własnością hr. Adam Stadnickiego. W okresie powojennym, po wysiedleniu z Beskidu Sądeckiego Łemków i Rusinów, część nieużytkowanych polan wtórnie zalesiono, niektóre zarosły samoistnie. W latach 90-tych XX wieku, kiedy prawie całkowicie zanikło pasterstwo, niekoszone hale zaczęły porastać chwastami, wkroczyły na nie także gatunki ekspansywne i obce. W ramach czynnej ochrony przyrody beskidzkich hal, z powodzeniem przywraca się na nich wypas owiec. Jest to równocześnie forma kultywowania lokalnych tradycji i promocji regionalnych produktów.

W całym Beskidzie Sądeckim istnieje ponad 1000 gatunków roślin, w tym wiele chronionych i rzadkich. Na śródleśnych polanach i halach najcenniejsze są łąki rajgrasowe i mietlikowo – mietlicowe, z chronionymi roślinami (m. in. storczykami, dziewięciśnięm). Najcenniejsze naturalne siedliska objęte są ochroną rezerwatową. Warunki przyrodnicze i fizjograficzne sprzyjają różnorodności świata zwierząt. Żyją tu ssaki typowe dla Beskidów: jelenie, dziki, lisy, kuny, borsuki, ale także duże drapieżniki: wilki, rysie, żbiki, niedźwiedzie oraz bobry i wydry. Występuje wiele rzadkich gatunków ptaków, m.in. dzięcioły, sowy, puchacze, orzeł przedni, głuszec, puszczyk. W wodach żyją gatunki preferujące czyste, zimne i dobrze dotlenione środowiska: m.in. pstrągi, minogi, raki.

Największymi rzekami Beskidu Sądeckiego są: płynący jego zachodnim skrajem Dunajec, oddzielający od Górców, nieco mniejsza, granicząca na wschodzie i oddzielająca go od Beskidu Niskiego, Kamienica, oraz płynący centralnie i rozcinający mezoregion niemalże na dwie równe części Poprad. Jego źródłem są dwa potoki wypływające z jezior leżących w Wysokich Tatrach Słowackich. Do Polski wpływa w okolicach Leluchowa, stanowiąc na odcinku ok. 30 km rzekę graniczną. Od Muszyny płynie, bardzo silnie meandrując w głębokiej dolinie pomiędzy zalesionymi stokami Gór Lubowelskich i Pasma Radziejowej a stokami Pasma Jaworzyny i uchodzi do

Dunajca pomiędzy Starym a Nowym Sączem. Doliny rzek i potoków górskich tworzą na wielu odcinkach malownicze przełomy i wąwozy (np. tzw. Zielony Przełom Dunajca w okolicach Kłodnego czy dolina Popradu w okolicach Rytra i Żegiestowa), a nawet wodospady, z których największy na Sopotnickim Potoku ma 5,4 m wysokości.

Tradycją Beskidu Sądeckiego jest też turystyka górską. Popularne szlaki turystyczne wiodą przez główne pasma i szczyty. Oprócz schronisk PTTK na Przechybie, Jaworzynie i Hali Łabowskiej istnieje, wybudowana w latach 70-tych sieć bacówek (małych schronisk), chaty studenckie i schroniska prywatne. Prawie wszystkie miejscowości leżące u stóp pasm górskich mają charakter turystyczny.

Ze względu na swoje wartości prawie cały obszar Beskidu Sądeckiego leży w granicach Popradzkiego Parku Krajobrazowego. Jest też w dużej części objęty ochroną siedliskową w ramach programu Natura 2000. Zewnętrzne części należą do Południowomałopolskiego Obszaru Chronionego krajobrazu.

Największym bogactwem geologicznym Beskidu Sądeckiego są wody mineralne, głównie tzw. szczawy karpackie (wodorowęglanowo - wapniowo-magnezowe) oraz wody siarczkowe. W Małopolsce obszar ich występowania ciągnie się od Wysowej w Beskidzie Niskim po Szczawnicę w zachodniej części Beskidu Sądeckiego. Na bazie źródeł mineralnych już w XIX w. zaczęły powstawać obiekty uzdrowiskowe: w Krynicy-Zdrój, Muszynie, Piwnicznej-Zdrój i Szczawnicy. Lata międzywojenne przyniosły rozwój całego zespołu uzdrowisk Doliny Popradu, do których dołączyły Żegiestów i Łomnica Zdrój. Powstawały pijalnie wód, łaźienki, parki zdrojowe, promenady, sanatoria, hotele, pensjonaty i okazałe wille, a architektura obiektów nawiązywała do stylu szwajcarskich uzdrowisk. „Bywanie u wód” wiązało się z określonym stylem i klimatem jaki oferowały miejscowości uzdrowiskowe. Po wojnie w miejscowościach uzdrowiskowych powstały nowe duże sanatoria, hotele i domy wypoczynkowe. Wiele z tych obiektów jest teraz objęte ochroną prawną: Stary Dom Zdrojowy w Krynicy-Zdrój i Willa Romanówka - galeria sztuki i muzeum Nikifora, Pijalnia „Słotwinka”, zabudowa Szczawnicy i wiele innych miejsc i obiektów.

Dziś w Dolinie Popradu obok siebie stoją przedwojenne wille, obiekty z lat 60-tych i współczesne obiekty związane z rozwojem tzw. „przemysłu czasu wolnego”. W krajobrazie pojawiły się nowe formy i funkcje: obiekty szeroko rozbudowanej i różnorodnej odnowy biologicznej, centra hotelowo-konferencyjne, parki wodne, trasy narciarskie wraz z całą infrastrukturą towarzyszącą. Powstałe zespoły turystycznej zabudowy hotelowej w formie zwartych osiedli o dużej intensywności nawiązują do tradycyjnych form architektury, ale ich skala i układ przestrzenny niewiele mają z tą tradycją wspólnego.

Oprócz wymienionych już elementów związanych z uzdrowiskami Beskid Sądecki posiada również inne bogate dziedzictwo kulturowe. Średniowieczny rodowód mają Krościenko n/Dunajcem oraz położone w dolinie Popradu: Muszyna, Piwniczna i Rytr. Trzy pierwsze miejscowości mają dobrze zachowane układy rynków z zabudową przyrynkową i zachowały klimat dawnych miasteczek. Z kolei nad Rytrzem niezwykle prezentują się ruiny zamku, z których roztaczają się dalekie panoramy widokowe na dolinę Popradu. Drewniane dawne cerkwie są m.in. w Andrzejówce, Szczawniku, Złockiem, Miliku; zabytkowe kościoły w Krynicy, Muszynie, Piwnicznej, Szczawnicy i Tyliczu. W otwartym krajobrazie spotkać można wiele pięknych kapliczek, sytuowanych często na rozstajach dróg, na wzniesieniach i zazwyczaj w otoczeniu drzew.

Pogórze Popradzkie

Jest południowym i stosunkowo niewielkim „sąsiadem” Beskidu Sądeckiego, a jego głównymi pasmami są położone odrębnie od siebie Góry Leluchowskie i Góry Lubowelskie, obydwie grupy na granicy ze Słowacją. Obszar ten został wydzielony z Beskidu Sądeckiego w 2018 r. przy przeglądzie mezoregionów fizycznogeograficznych Polski. Główną rzeką jest Poprad, którego przełomowa dolina dzieli region na dwie części – zachodnie Pasma Lubowelskie z kulminacją Eliaszkówki (1023 m n.p.m.) i wschodnie Pasma Leluchowskie na południe od Muszyny, najwyższym z Kraczonikiem (935 m n.p.m.).

Najcenniejszymi obiektami krajobrazu kulturowego tego obszaru są drewniane dawne cerkwie w Powroźniku, Leluchowie, Dubnie, Wojkowej. Dawna cerkiew św. Jakuba w Powroźniku znajduje się na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Kotlina Sądecka

Widłach Dunajca i Popradu, w otoczeniu górskim i wzgórzowym, pomiędzy Beskidem Wyspowym, Sądeckim i Niskim oraz fragmentem Pogórza Rożnowskiego leży Kotlina Sądecka. Jej charakterystyczną cechą jest mocne przekształcenie przez działalność człowieka. To tu blisko siebie leżą dwa ważne gospodarczo i symbolicznie małopolskie miasta: Nowy i Stary Sącz. Ze względu na niewielkie spadki terenu i żyzne gleby większość obszaru jest użytkowana rolniczo na niewielkich polach. Występują także uprawy sadownicze, szczególnie w kierunku Łącka, gdzie rzeźba terenu staje się bardziej urozmaicona. Na zachód i północ od Nowego Sącza zaznacza się intensywna zabudowa podmiejska i związana ze strefami działalności gospodarczej. Zabudowa w kierunku Limanowej staje się zabudową silnie rozproszona.

W Kotlinie Sądeckiej lasów jest stosunkowo niewiele, występują głównie w miejscach większych różnic wysokości terenu, oraz wzdłuż głównych rzek. Dunajec i Poprad płyną tu wolniej. Wzdłuż koryta, w starorzeczach, stawach i wokół dawnych żwirowisk wykształciły się ekosystemy związane ze środowiskiem wodnym. Mnóstwo ptaków ma tu miejsce gniazdowania lub odpoczynku podczas sezonowych migracji (czaple, kormorany, łabędzie kaczki, czajki). Jednocześnie jest to obszar pozyskiwania surowców skalnych. Przy ujściu Popradu do Dunajca na terenie dawnych żwirowni, obecnie zarośniętych drzewami, utworzono krajobrazową ścieżkę edukacyjną – „Bobrowisko”.

Nowy Sącz, miasto na prawach powiatu, to trzecie największe miasto w Małopolsce. Położone jest nad brzegiem Dunajca. Zachowany został układ dużego rynku z okazałym ratuszem i zabudową przyrynkową oraz ruinami zamku. Wokół starego miasta znajdują się osiedla boków jednorodzinnych i wielorodzinnych, a także liczne strefy działalności gospodarczej. Ważnym elementem kulturowym zaznaczającym się w krajobrazie jest położony na granicy między Kotliną Sądecką a Beskidem Niskim Sądecki Park Etnograficzny razem z utworzonym Miasteczkiem Galicyjskim.

Nie mniej ciekawy jest Stary Sącz. To niewielkie miasteczko, założone w średniowieczu na prawie magdeburskim, było kiedyś miastem granicznym, położonym na szlaku handlowym wiodącym z Bałkanów na północ. Zachowany układ rynku i ulic, historyczna zabudowa miasta, zespół klasztorny SS. Klarysek (z sanktuarium jego fundatorki – św. Kingi), murami obronnymi i wiele innych zabytków uczyniły ze Starego Sącza jeden z cenniejszych krajobrazu kulturowych Małopolski. Na uwagę zwraca fakt, że większość miasta objęta jest obszarową ochroną konserwatorską. Także jego otoczenie jest wyjątkowe. Położone w pobliżu ujścia Popradu do Dunajca, od północy, wschodu i częściowo południa otoczone jest wstęgowymi (łanowymi) polami, ciągnącymi się prostopadle do miasta. Od południowego zachodu miasto oparte jest o zalesioną Miejską Górę. Oba te czynniki podkreślają sylwetę Starego Sącza, na atrakcyjnym tle krajobrazowym.

Krajobraz kulturowy mezoregionu uzupełniają Gołkowice Dolne, wieś z zachowanym układem dawnego osadnictwa józefińskiego – charakterystyczny układ zabudowy ulicowej ze szczytami ustawionymi do drogi i dużymi bramami wjazdowymi.

Beskid Niski

Beskid Niski to rozległy mezoregion, rozciągający się na długości ponad 100 km pomiędzy Beskidem Sądeckim a Bieszczadami. Jest on wyodrębniony w najniższej części Karpat Zewnętrznych, położonej na pograniczu Polski i Słowacji. W granicach Małopolski leży jego zachodnia część. Należą do niej: Góry Grybowskie, rozciągające się od Kotliny Sądeckiej po Ropę i Szymbark, obejmujące najbardziej zaludnioną, północno-zachodnią część regionu; Góry Hańczowskie pomiędzy doliną Białej Dunajcowej a dolinami potoku Zdynia i rzeki Ropy, stanowiące najwyższą, południowo-zachodnią część Beskidu Niskiego; Pasma Magurskie, którego trzon stanowią pasma Magury Małastowskiej i Magury Wątkowskiej oraz liczne mniejsze, boczne odgałęzienia. Na południowym wschodzie, na pograniczu z województwem podkarpackim, rozciąga się najniższa część Beskidu Niskiego - Dorzecze Górnej Wiśłoki. Najwyższym polskim szczytem Beskidu Niskiego jest Lackowa (997 m n.p.m.). Jej masyw wznosi się na granicy państwa, nad wsiami Izby i Bieliczna. Charakterystyczną cechą jest ukształtowanie pasm górskich Beskidu Niskiego, uformowane w system równoległych pasm górskich, o regularnej budowie – rzeźba rusztowa. Wzniesienia są stosunkowo niskie, łagodne grzbiety biegną łukowo od północnego – zachodu

w kierunku południowo – wschodnim. Na ich stokach widać skutki procesów osuwiskowych, zachodzących nieustannie w całym pasie Karpat fliszowych.

W małopolskiej części Beskidu Niskiego głównymi rzekami są: Ropa (lewobrzeżny dopływ Wisłoki) i Biała (prawobrzeżny dopływ Dunajca). Rzeki i potoki mają typowy charakter górski odznaczający się znacznymi wahaniami przepływów. Na Ropie w miejscowości Klimkówka zbudowano zaporę, która utworzyła Jezioro Klimkowskie. Jako że Beskid Niski jest obszarem przejściowym pomiędzy Wschodnimi a Zachodnimi Karpatami Zewnętrznymi, cechuje go wyjątkowa różnorodność biologiczna. Występują tu gatunki z tych dwóch regionów, ale także wiele innych, m.in. gatunki południowe, ciepłolubne - kserotermiczne, a nawet subalpejskie.

W krajobrazach Beskidu Niskiego bez wątpienia dominuje przyroda. Około ¾ terenu pokrywają obecnie lasy i zadrzewienia. Duże kompleksy leśne, nieinwazyjna ingerencja i niska presja antropogeniczna tworzą dogodne warunki siedliskowe dla dzikich zwierząt. Żyją tu niedźwiedzie, wilki, rysie, żbiki, jelenie, sarny i wiele innych chronionych gatunków puszczańskiej fauny. Swoje siedliska mają tu też rzadko spotykane ptaki – orły, orliki, puchacze, puszczyki. Na obszarach o najbogatszych zasobach przyrodniczych w 1995 r. utworzony został Magurski Park Narodowy. W granicach Małopolski od dawna planowane jest utworzenie parku krajobrazowego Beskidu Niskiego, który wypełniłby lukę w obszarach chronionych pasmo Karpat.

Kiedyś, gdy tereny te były zasiedlone i zagospodarowane, udział terenów otwartych był znacznie większy, bo - mimo niesprzyjających warunków glebowo-klimatycznych - rozwijało się tu rolnictwo i pasterstwo. Wysiedlenie ludności łemkowskiej i późniejsza polityka spowodowały, że Beskid Niski stał się ziemią opuszczoną. Na przejętych przez państwo rolniczych terenach powstały wprawdzie socjalistyczne formy gospodarki rolnej i hodowlanej, ale w wielu miejscach postępowały procesy naturalnej sukcesji. Wiele terenów dawnych łąk i pastwisk zostało planowo zalesionych (głównie sosną). Sztuczne nasadzenia są teraz stopniowo przebudowywane na drzewostany zgodne ze specyfiką siedlisk górskich. Fragmenty lasów, które zachowały się w stanie bliskim naturalnemu należą do dwóch pięter roślinnych: niższe piętro pogórzy, gdzie charakterystycznymi zbiorowiskami są grądy (dęby, buki, graby, jawory, lipy) i wyżej położone piętro regla, w którym typowymi siedliskami są buczyny (buki, jodły, jawory, wiązy), jaworzyny i jedliny (bory i grądy jodłowe).

Ograniczone osadnictwo, pamięć czystki etnicznej i nieuregulowane sprawy własności spowodowały, że nawet po zmianach ustrojowych nie dotknęły tych obszarów żywiołowe zmiany towarzyszące gospodarce rynkowej. Dziś zaczyna się to już zmieniać. Potencjał Beskidu Niskiego jest odkrywany już nie tylko przez tych, którzy poszukują dzikiej przyrody, uroku i harmonii krajobrazu. Niewystarczające instrumenty regulujące zagospodarowanie, a równocześnie utracona ciągłość tradycji mogą okazać się zagrożeniem dla przyszłości tego obszaru.

W Beskidzie Niskim zachowały się liczne ślady wsi i dawnego życia: towarzyszące kiedyś zabudowie zdziczałe sady owocowe, kępy drzew, kapliczki i krzyże wśród pól czy przy drogach, stare cmentarze, cerkwiska, resztki fundamentów oraz zrastające terasy pól uprawnych. Tworzy to niecodzienny krajobraz, pełen ukrytej i niedopowiedzianej historii. Do naszych czasów zachowały się przede wszystkim drewniane cerkwie, będące nieodłącznym i charakterystycznym elementem krajobrazu łemkowszczyzny. Kilka z nich (obiekty w Kwiatoniu, Brunarach i Owczarach) wpisane zostało na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Na liście znajdują się również drewniane kościoły w Sękowej (XVI-wieczny, modrzewiowy) i Binarowej (XV-wieczny), ale położone są w sąsiednich mezoregionach.

Wyjątkowym elementem krajobrazu Beskidu Niskiego i znakiem historii są dziesiątki cmentarzy wojennych upamiętniających żołnierzy różnych armii i narodowości poległych w czasie I wojny światowej, tworząc Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej. Każdy z cmentarzy jest zaprojektowanym osobno układem, z dbałością o detal oraz staranną spójność architektoniczną i krajobrazową. Niektóre z nich, jak np. na Wzgórzu Rotunda, były eksponowane w otwartym terenie, a dziś często ukryte są wśród lasów.

W krajobrazie Beskidu Niskiego odnajdujemy też ślady jednego z pierwszych na świecie górnictwa naftowego, opartego o występujące tu złoża ropy. W małopolskiej części mezoregionu położone są też dwa niewielkie uzdrowiska: położona wśród naturalnych lasów karpackich, ze źródłami rzeki Ropy - Wysowa Zdrój oraz niewielkie Wapienne, leżące na północno-zachodnim krańcu pasma Magury Wątkowskiej.

4. KRAJOBRAZY CENTRALNYCH KARPAT ZACHODNICH (Podprowincja 514)

Obniżenie Orawsko – Podhalańskie

Kotlina Orawsko – Nowotarska (514.11), Pieniny (514.12), Magura Spiska (514.15), Pogórze Przedtatrzańskie i Bruzda Podtatrzańska (514.13 i 514.14)

Kotlina Orawsko-Nowotarska

W przedtatrzańskim obniżeniu, wzdłuż koryta Czarnego Dunajca i Dunajca oraz częściowo Bałki rozciąga się unikatowy mezoregion Kotliny Orawsko – Nowotarskiej. Od północy kotlinę ograniczają Działy Orawskie, Beskid Orawsko-Podhalański i Gorce; od południa zaś - Pieniny i Pogórze Przedtatrzańskie: Bukowińskie i Gubałowskie. Przez Kotlinę biegnie Wielki Europejski Dział Wód, wschodnia część należy do zlewni Morza Czarnego (Czarna Orawka), zachodnia do Bałtyku (Dunajec).

W obszarze Kotliny krzyżują się umowne granice historyczno-etnograficznych krain: Podhala, Orawy i Spisza. Przeważająca część regionu jest intensywnie zainwestowana. W przeszłości obszary zostały znacznie wylesione dla potrzeb rolnictwa i hodowli. Współcześnie funkcje rolnicze zanikają, pasterstwo ma charakter kulturowy i skomercjalizowany, a rozwój regionu opiera się przede wszystkim na obsłudze masowego ruchu turystycznego. To spowodowało głębokie przekształcenia dawnych krajobrazów. Tradycyjne sposoby zagospodarowania zostały podporządkowane nowym funkcjom i potrzebom rynku, a utrzymywanie podhalańskich form architektonicznych i stylistyki ma wyraz jedynie formalny, niekiedy wręcz mocno wypaczony. Ilość i agresywność reklam pogłębia chaos i dysharmonię przestrzeni, dominując i przesłaniając naturalne krajobrazy.

Największym miastem jest Nowy Targ, który ma charakter typowy dla miast z rynkiem i historycznym układem ulic, wzdłuż których zlokalizowana jest zwarta zabudowa o dość jednolitej strukturze i formie. Na przedmieściach, szczególnie po zachodniej i południowej stronie, położone są strefy usługowe i innej aktywności gospodarczej. W tamtym rejonie na ukończeniu jest także wielopasmowa droga S7 – „Zakopianka”.

Najcenniejszym zabytkiem sakralnym w regionie jest gotycki (XIII wiek) kościół św. Michała Archanioła w Dębnie, który wraz z innymi drewnianymi kościołami Polski południowej został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Religijną stolicą Podhala jest Ludźmierz, gdzie odbywa się coroczny odpust, ściągający górali i turystów, także uroczyste rozpoczęcie sezonu pasterskiego. Perłą architektury jest - położony na pograniczu mezoregionu i regionów etnograficznych Podhala i Orawy – Chochołów, będący unikalnym w skali Polski, żywym skansenem. Tutejsze chałupy góralskie, w większości do dziś wykorzystywane jako domy mieszkalne, pochodzą z przełomu XVIII i XIX w. W większości sytuowane są szczytową ścianą do drogi, a z tyłu znajdują się zabudowania gospodarcze. Domy są parterowe, wzniesione z drewnianych płazów zestawianych na zrąb, ze stromymi dachami krytymi gontem. Ponad sto domów (zagród) wpisanych jest do rejestru zabytków. Ochroną konserwatorską objęty jest również cały urbanistyczny układ zabudowy wsi. Krajobraz kulturowy Podtatrza uzupełniają wpisane są liczne przydrożne krzyże i figury oraz dzwonnice loretańskie. Te ostatnie czasami przypominają przydrożne kapliczki (jak dzwonnica na Przełęczy nad Łapszanką z kopią obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej), innym razem zdecydowanie wyróżniają się swą wysokością (jak dwie drewniane z Chyżnego, symetrycznie górujące nad dwoma skrajami wsi). Każda z nich posiada dzwon, w który uderza się w celu odpędzenia planetników – złych duchów sprowadzających na wieś burze.

Unikalnym przyrodniczo w skali europejskiej jest rozległy (ponad 4,7 tys. ha) transgraniczny kompleks torfowisk w okolicach Czarnego Dunajca. Proces ich powstawania rozpoczął się ok 10 tys. lat temu i trwa do dziś, choć ze

względem na wzmożoną działalność człowieka i presję osadniczą, jest mocno przyhamowany. Planowane powstanie uzdrowiska na obszarze torfowisk może przyspieszyć proces ich zanikania.

. Zanim rozpoczęła się eksploatacja torfu na dużą skalę, na obszarze Kotliny Orawsko-Nowotarskiej znajdowało się co najmniej 30 torfowisk wysokich i towarzyszących im torfowisk niskich. Obszar zatorfiony wynosił wtedy ok. 26 tys. ha. Początkowo eksploatowano torf jako opał w skali nie zagrażającej ich istnieniu i odtwarzaniu się (warstwa torfu w naturalnym procesie przyrasta ok. 1 mm rocznie), ale od lat 50-tych XX w. torf eksploatowany jest na skalę przemysłową. Zniszczenia i osuszanie torfowisk spowodowało, że dziś zajmują one obszar tylko ok. 7 tys. ha. Jedynie na pow. ok. 1,3 tys. ha zachowało się 19 kopu (lub ich fragmentów) torfowisk wysokich, zwanych puściznami lub pustaciami. Wiele z nich jest osuszonych i zarasta borem, ale w krajobrazie miejscami łatwo można dostrzec ich charakterystyczne ukształtowanie i krawędzie. Obszary te ze względu na swoje unikalne wartości przyrodnicze, obecność rzadkich i zagrożonych gatunków i siedlisk (w tym borealnych) są objęte programem ochrony w ramach sieci Natura 2000.

Płaski teren wokół torowisk to wielka płaszczyna widokowa z ekspozycją łańcucha Tatr i – widoczną z każdego niemal miejsca Babią Górą. Z północnych stoków Pogórza Jordanowsko – Orawskiego rozciąga się niezwykła panorama całej Kotliny z borami i torfowiskami orawskim, zamknięta od południa linią Tatr.

Pieniny i Magura Spiska

Pieniny są częścią pienińskiego pasa skałkowego, oddzielającego zewnętrzne Karpaty fliszowe od Karpat wewnętrznych tzw. krystalicznych. Pasma Pienin ma ok. 35 km długości i do 6 km szerokości, granicząc od południa z pasmem Magury Spiskiej, od północy z Gorcami i Beskidem Sądeckim. Są podzielone przełomami Dunajca na trzy części: Pieniny Spiskie między Dursztynem a Niedzicą, Pieniny Właściwe między Czorsztynem a Szczawnicą (z najwyższym szczytem Trzy Korony) i Małe Pieniny między Dunajcem na wysokości Szczawnicy a przełęczą Rozdziele na wschodzie.

Skomplikowana budowa geologiczna Pienin skutkuje bardzo urozmaiconą rzeźbą, z charakterystycznymi głęboko wciętymi wąwozami i przełomami, którymi płyną górskie rzeki i potoki. Najsłynniejsze z nich to przełom Dunajca i Białki. Wapienne skały wznoszą się pionowo nad ich korytami tworząc niezwykle dynamiczny i malowniczy krajobraz. Ze szczytów rozciągają się szerokie panoramy Tatr, Gorców, Beskidów, Spisza i Kotliny Orawsko-Nowotarskiej. W dole widoczne są kręte wstęgi górskich rzeki.

Wapienne podłoże, wyjątkowo duże zróżnicowanie geomorfologiczne i mikroklimatyczne, a także sąsiedztwo Tatr oraz wapiennych pasm słowackich i związana z tym stosunkowo duża łatwość migracji roślin między pasmami zadecydowały o bardzo dużym urozmaiceniu roślinności Pienin. Górskie stoki porastają lasy jodłowo-bukowe, na ich nasłonecznionych skłonach występuje ciepłolubna roślinność naskalna, a także zbiorowiska półnaturalne w postaci łąk i pastwisk. Bogactwem przyrody są też występujące tu gatunki endemiczne i reliktowe. Najcenniejsze części pasma są objęte ochroną, jako transgraniczny Pieniński Park Narodowy, będący najstarszym parkiem narodowym w Polsce – powołany został w 1932 r. Liczne są tu także rezerваты przyrody, chroniące bogactwo przyrody żywej i nieożywionej, szczególnie na obszarze Małych Pienin – Wąwóz Homole, Wysokie Skałki, Biała Woda.

Pieniny i Magura Spiska historyczne i etnograficznie należą do Spisza, leżącego dziś na pograniczu polsko-słowackim, a kiedyś na granicy wpływów polskich i węgierskich. Osadnictwo rozwinęło się tu wraz z nadaniem ziemi sądeckiej św. Kindze. W tamtym czasie (ok. XIII w.) w północnej części masywu Trzech Koron, w miejscu trudno dostępnym i niewidocznym, wzniesiony został obronny zamek. Jest najwyższej położoną warownią obronną w Polsce. Dziś pozostały z niego jedynie ruiny wapiennych murów, legendy o ukrytym skarbie i pamięć o mieszkających tu pustelnikach. W Pieninach znajdują się jeszcze inne zamki, wybudowane dla obrony granicy i traktów handlowych, wiodących dolinami głównych rzek. Kiedyś stanowiły ważne elementy struktury osadniczej, dziś są malowniczymi elementami krajobrazu i atrakcją turystyczną, choć większość zachowana jest w postaci ruin. Są to przede wszystkim zamki w dolinie Dunajca i Popradu, na tym obszarze są to Niedzica i Czorsztyn.

Ważnym elementem krajobrazu Pienin i Gorców jest Jezioro Czorsztyńskie, powstałe na zaporze Dunajca. Tafla wody znakomicie eksponuje wypiętrzone na jego brzegach zamek w Niedzicy i ruiny zamku w Czorsztynie. Z zapory i brzegów zbiornika otwierają się perspektywy na dolinę Dunajca i otaczające pasma górskie. Wokół zbiornika intensyfikuje się, ze wszystkimi tego konsekwencjami, komercyjna zabudowa związana z obsługą turystyczną i tzw. „przemysłami czasu wolnego”. Niestety można już też zaobserwować bardzo negatywne zjawiska w innych terenach. Powstająca zabudowa zorientowana na obsługę ruchu turystycznego, w formie rozproszonej lub w jako osiedla całorocznych domów rekreacyjnych, powstaje pod presją wolnego rynku. Nie

respektuje problemu kompozycji krajobrazu, ochrony widoków i panoram. Architektura obiektów i urządzenie ich najbliższego otoczenia przypomina niekiedy podmiejską suburbanizację, wyposażoną dodatkowo w niezbędne (i zbędne) elementy mające podnieść turystyczną atrakcyjność.

U stóp Pienin leży polska część Spisza. To kraina, która ze względu na swoje historyczne położenie często bywała polem konfliktów, zmian przynależności i oddziaływania różnych kultur (węgierskiej, czeskiej, słowackiej czy niemieckiej). Spisz zachował swoją odrębność etnograficzno–architektoniczną, wyraźnie odróżnia się od sąsiedniego Podhala. Zasiedlany był od XII-XIV wieku, głównie przez osadników niemieckich, których lokowano we wsiach zakładanych w dolinach, wzdłuż rzek i potoków: Dursztyn, Falsztyn, Frydman, Krempachy. Później, w XV-XVI wieku, przybywający osadnicy wołoscy – jako, że trudnili się pasterstwem i hodowlą – osadzali się na nieco wyższych terenach. Do dziś w układach przestrzennych spiskich wsi odczytać można ich pierwotne założenia ruralistyczne. Szczególnym przykładem jest Nowa Biała, Frydman czy Krempachy, gdzie zachowały się też tradycyjne formy budownictwa, charakterystyczne układy zagród i wiejskich dróg. Wiele z tych obiektów jest ujętych w gminnych ewidencjach zabytków.

Ponad zabudowę spiskich wsi wznoszą się wieże zabytkowych kościołów: w Niedzicy, Nowej Białej, Krempachach, Trybszu. Kościół we Frydmanie jest najstarszym zabytkiem architektury sakralnej na Podtatrzu. Powstał na przełomie XII-XIV wieku i jest ok.150 lat starszy od słynnego drewnianego kościoła w Dębnie, wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO leżącego w sąsiednim mezoregionie. Do interesujących zabytków należą kasztel obronny we Frydmanie i usytuowane po sąsiedzku piwnice winne; spichlerze w Kacwinie (sypańce), kapliczki malowniczo usytuowane przy polnych drogach (św. Marii Magdaleny w Dursztynie, Matki Boskiej Śnieżnej przy starym szlaku z Kacwina do Łapsz Niżnych, czy św. Rozalii koło Niedzicy). W jednej z 14 wsi polskiego Spisza, Czarnej Górze, znajduje się drewniana zagroda Korkoszków, w której Muzeum Tatrzańskie zorganizowało ekspozycję etnograficzną, obrazującą bogate gospodarstwo spiskie z okresu międzywojennego.

Współczesny krajobraz Spisza, Magury Spiskiej i Pienin jest w znacznej części pozbawiony chaosu zabudowy i rozdrobnieniu gruntów rolnych. W odróżnieniu od agresywnie rozwiniętych turystycznie sąsiednich obszarów zachowała się tu harmonia pomiędzy naturalnymi i półnaturalnymi terenami otwartymi a osadnictwem. Łagodne ukształtowanie terenów i zabudowa, skoncentrowana według historycznych układów ruralistycznych sprawiają, że z bardzo rozległych obszarów, z wielu dróg, ścieżek i wzniesień rozciągają się szerokie panoramy widokowe. Otwarte tereny są naturalnym płaszczyznami widokowymi, a ekspozycja łańcucha Tatr, masywu Gorców, Pienin, Doliny Dunajca, Jeziora Czorszyńskiego i pasma Magury jest na Spiszu wyjątkowa. Malowniczość krajobrazu podkreślają izolowane skały wapienne, częściowo zalesione, wyrastające na łagodnie ukształtowanych terenach. To pasmo skałek pienińskich, częściowo ukrytych pod wierzchnimi warstwami geologicznymi.

Pogórze Przedtatrzańskie i Bruzda Podtatrzańska

Pomiędzy Kotliną Orawską – Nowotarską a Tatrami pojawiają się jeszcze pasma łagodnie nachylonych pogórzy. Ich nachylenia mogą zmylić, gdyż tworzą dość wysokie grzbiety po ok. 1000 m n.p.m. Są to w większości tereny wciąż uprawiane rolniczo, z łańcuchowo ułożonym zwartym osadnictwem. Na tym obszarze zachowało się wiele prawdziwie podhalańskich wzorów architektury. Dopiero w pobliżu Zakopanego i Kościeliska, oraz wzdłuż głównej drogi w pasie Szaflary, Biały Dunajec, Poronin silna presja turystyczna i budowlana wprowadza agresywne formy związane z niezwykle popularnością tego obszaru i tzw. „przemysłami czasu wolnego”. Przykładem terenu poddanego jednej z najsilniejszych presji o takim charakterze w Małopolsce jest Gubałówka. Jednocześnie niemal z całego obszaru Pogórzy Przedtatrzańskich roztaczają się dalekie panoramy zarówno na dużą część łańcucha Tatr, jak i na południe w kierunku Gorców, Pogórza Orawsko-Jordanowskiego i Pienin.

Samo Zakopane jest położone w zagłębieniu o charakterze kotliny, znajduje się niżej niż Pogórze Przedtatrzańskie o ok 300-500 m, co wraz bliskością łańcucha Tatr, potęguje wrażenie znacznego obniżenia terenu. Zakopane jest uważane za stolicę turystyczną Polski, z uwagi na wspaniałe widoki i dość dobrą dostępność terenu do turystyki i rekreacji. Już ponad sto lat temu pojawiła się fascynacja Podhalem, płynąca z odkrycia wyjątkowej górskiej przyrody, klimatu, krajobrazu i góralskiej kultury. Nastąpił rozwój turystyki górskiej i sportów zimowych, Zakopane uzyskało status uzdrowiska. W Tatrach powstawały szlaki i schroniska górskie, w okresie dwudziestolecia wojennego wybudowano też m.in. Wielką Krokiew, kolej linową na Kasprowy Wierch i obserwatorium astronomiczne, kolej linowo-terenową na Gubałówkę. W Zakopanem w okresie międzywojennym popularne były pobyty w gospodarstwach góralskich, sanatoriach i powstających pensjonatach. Unikalny charakter podhalańskiej miejscowości, autentyczna kultura góralska, otoczenie unikalnej przyrody, wymagające tatrzańskie szlaki i drogi wspinaczkowe ściągały pod Tatry coraz więcej ludzi różnych

stanów i profesji. Przedstawiciele warstw inteligenckich i artystycznych budowali tu swoje domy i pensjonaty. W latach 90-tych XIX w. fascynacja stylem zakopiańskim przekształciła się w szerszy trend w kulturze, sztuce i wzornictwie. Stało się to w dużej mierze za sprawą Stanisława Witkiewicza, który dążył do stworzenia podstaw nowoczesnej architektury narodowej, czerpiąc ze źródeł sztuki i kultury podhalańskiej. Z tamtego czasu pozostały w Zakopanem zaprojektowane przez niego obiekty, m.in.: budynek Muzeum Tatrzańskiego (wspólnie z Franciszkiem Mączyńskim), Willa „Koliba”, mieszcząca od 1993 roku Muzeum Stylu Zakopiańskiego i słynna kaplica na Jaszczurówce.

W okresie przed 1989 r. Zakopane przekształcało się w duchu socjalistycznych wzorców kulturowych, ale wówczas nie doszło do tak głębokich zmian w tkance miasta, jak po ustrojowej zmianie. Reguły wolnorynkowej gospodarki całkowicie odmieniły dawny klimat, fizjonomię i krajobraz Zakopanego. Dziś jest ono przykładem komercjalizacji przestrzeni, kultury i tradycji, stając się centrum rozrywkowo-imprezowym i masowej turystyki. Mimo tego wciąż zachowało się wiele cennych obiektów związanych ze stylem zakopiańskim – w tym willi, pensjonatów i dawnych zagrod. Część z nich jest objęta prawną ochroną i reprezentuje góralskie tradycje budowlane oraz styl „witekiewiczowski”, m.in.: wille i zagrody przy ul. Kościeliskiej, willa pod Jedłami przy Drodze na Antałówkę, historyczna zabudowa przy i w rejonie Krupówek: Dworzec Tatrzański, dawny Dom Turysty, dawna szkoła przemysłu drzewnego, cmentarz na Pęksowym Brzysku ze starym kościołkiem. Współczesne obiekty nawiązujące do tradycji i historycznego stylu zakopiańskiego, często w sposób powierzchowny i pozorny czerpią z podhalańskich archetypów i wzornictwa. Dotyczy to także małej architektury i sposobów urządzenia otoczenia nowopowstających obiektów. Są jednak przykłady dobrej współczesnej kontynuacji architektonicznej, np. wille Toscana, Elżbiecina czy karczma przy Młynie.

Łańcuch Tatrzański

Tatry Zachodnie (514.52), Tatry Wysokie (514.52), Tatry Regłowe (514.53)

Tatry stanowią wyraźnie wyodrębniony, najwyższy maszyn górski Karpat i są częścią jednostki tektonicznej Karpaty wewnętrzne (wraz z zapadliskiem podtatrzańskim, w którym ulokowane jest Zakopane i pienińskim pasem skałkowym). Łańcuch Tatr ma blisko 57 km długości i ponad 18 km szerokości, ale w granicach Polski znajduje się tylko niewielki jego fragment (ok. 19%), należący do trzech wyodrębnionych geograficznie części: Tatr Regłowych, Tatr Zachodnich i Tatr Wysokich. Różnią się one zasadniczo: Tatry Wysokie, z najwyższym w Polsce szczytem – Rysami 2499 m n.p.m., są najsilniej przeobrażone przez lodowce, mają charakterystyczną rzeźbę alpejską, ze strzelistymi szczytami, turniami, skalistymi zboczami o stromych, nieraz pionowych ścianach, z licznymi kotłami polodowcowymi, wypełnionymi wodą. Tatry Zachodnie są zdecydowanie łagodniej ukształtowane. Nie ma tu polodowcowych jezior, ale budowa geologiczna spowodowała występowanie tu licznych jaskiń krasowych. Charakterystycznym elementem krajobrazu tatrzańskiego są piargi i gołoborza, tworzące się na zboczach, u podnóża ścian skalnych i stromych żlebów. Wysokości szczytów oscylują wokół wysokości 2000 m n.p.m. Pod Tatrą Wysokimi i Zachodnimi rozciąga się pas Tatr Regłowych, dużo niższych, w większości pokrytych lasami, o wysokościach nie przekraczających 1500 m n.p.m. Pasma Tatr Regłowych stanowi atrakcyjne tło krajobrazowe dla wyższych partii gór podkreślając ich wybitność.

Tatry są jedynym w Polsce regionem zaliczanym do gór wysokich, z niemal pełnym zestawem pięter fizycznogeograficznych, klimatycznych i roślinnych. Odzwierciedlają one pasmowy układ jednostek tektonicznych. Dwa dolne piętra to regle: dolny z bukowo – jodłowymi lasami i buczyną karpacką oraz górny z borami świerkowymi a w kilku miejscach limbowymi. Powyżej, w piętrze subalpejskim dominuje kosodrzewina. Nad nią rozciąga się piętro alpejskie. To górskie hale z charakterystyczną dla tej wysokości roślinnością. Najwyższe partie, występujące tylko w Tatrach Wysokich to piętro skalistych turni. Tam, na rumowiskach i w szczelinach skalnych pojawiają się specyficzne zbiorowiska cennych roślin endemicznych, rzadkich i reliktowych. Duże różnice wysokości na niewielkim obszarze i wynikające stąd zróżnicowanie klimatyczne stworzyły specyficzne warunki do życia, do których tylko nieliczne gatunki zwierząt zdołały się przystosować. Część z nich wykształciła tu odrębne podgatunki, nie występujące w stanie naturalnym w innych masywach górskich. Najbardziej znane zwierzęta Tatr to kozica i świstak, będące relikdami epoki lodowcowej. Żyją tu też największe drapieżniki puszczańskie: niedźwiedzie brunatne, rysie i wilki.

Bogactwo i unikatowość przyrody Tatr sprawiła, że od roku 1954 są one objęte najwyższą formą ochrony, jako Tatrzański Park Narodowy. Po stronie słowackiej obowiązuje analogiczna forma ochrony. W roku 1993 Tatry uznano za Międzynarodowy Rezerwat Biosfery UNESCO, a w 2004 ze względu na mnogość siedlisk i gatunków z

list dwóch dyrektyw unijnych (siedliskowej i ptasiej) zostały włączone do europejskiej sieci obszarów chronionych Natura 2000.

AUDYT

KRAJOBRAZOWY

WOJEWÓDZTWA

MAŁOPOLSKIEGO

